

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DÖVİZ KURU SİSTEM VE POLİTİKALARININ
DIŞ TİCARET AÇISINDAN ANALİZİ**
(1980 Sonrası Türkiye Örneği)

HAZIRLAYAN
NİLGÜN ACAR

41286

DANIŞMAN
PROF. DR. TEMEL ERGUN

İZMİR
1995

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN
Soyadı: ACAR
Adı: Nilgün

Merkezimizce Doldurulacaktır.

Kayıt No: 41286

TEZİN ADI

Türkçe : Döviz Kuru Sistem ve Politikalarının Dış Ticaret Açısından Analizi (1980 Sonrası Türkiye Örneği)

Yabancı Dil: The Analysis of Exchange Rate Systems and Policies on Foreign Trade (The Case of Turkey After 1980)

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Doçentlik ☐ Tıpta Uzmanlık ☐ Sanatta Yeterlik ☐

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite: Dokuz Eylül Üniversitesi

Fakülte:

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar:

Tarih:

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan:

Basım Yeri:

Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı: ERGUN, Temel
Ünvanı: Profesör Doktor

TEZİN YAZILDIĞI DİL: Türkçe	TEZİN SAYFA SAYISI: 128
TEZİN KONUSU (KONULARI) : 1- Döviz Kuru Sistemleri 2- Döviz Kuru Politikaları 3- Döviz Kuru Sistem ve Politikalarının Dış Ticaret Üzerine Etkileri	
TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER: 1- İthalat 2- İhracat 3- Döviz 4- Devalüasyon 5- <u>Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.</u>	
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: (Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.) 1- Import 2- Export 3- Exchange 4- Devaluation 5- <u>Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.</u>	
1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum. ☒	
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir. ☐	
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir. ☐	
Yazarın İmzası: 	Tarih: 15.5.1995

ÖZET

Bu tezin amacı, döviz kuru sistem ve politikalarının dış ticaret üzerindeki etkinliğini ortaya koymaktır. Çalışmamızda esnek, sabit ve karma döviz kuru sistemleri, dış ticaret açısından incelenmiştir. Konumuz, dış ticaret olduğundan tüm döviz kuru sistemlerinde uygulanabilecek aşırı değerlenmiş, eksik değerlenmiş ve gerçekçi kur politikalarının ithalatçı ve ihracatçının davranışlarını ne şekilde etkilediği ortaya konulmuştur.

Ekonomik bloklaşmaların yoğunlaştığı günümüzde serbest dış ticaret akımlarının doğması ile döviz kuru politikaları, ülkelerin dış ticaret politikası araçları içinde giderek artan bir konum kazanmıştır. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler için önemli bir değişken olan döviz kuru politikalarının dış ticaret açısından analizi, 1980 sonrası dönemde Türkiye örneği ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de uygulanan döviz kuru politikalarının ithalat ve ihracat üzerindeki etkileri, esneklik yaklaşımına dayanılarak analiz edilmiştir. Hesaplamalarımız sonucunda, ithal ve ihraç mallarının talep esnekliklerinin 1980 sonrası dönemde giderek düştüğü belirlenmiştir. Bu sonuç, yapılan kur ayarlamalarının, dış ticaret bilançosu üzerindeki etkisinin yıllar itibarıyla azaldığını gösterir niteliktedir.

Türkiye'nin ithalatının büyük bölümü ara ve yatırım mallarından oluşmaktadır. İthalatın yapısı nedeniyle kur ayarlamaları ile ithalatın azaltılması pek mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan, kur ayarlamalarıyla ihracat miktar olarak artmakla birlikte, ihracat gelirleri yapılan fiyat indirimi oranında arttırılamamaktadır.

Bu nedenle, ticaret açıklarının önüne geçilebilmesi için, kur ayarlamaları yoluyla döviz türünden fiyat indirimi yerine, ülke içi fiyat artışları kontrol altına alınmalıdır. Böylece, ihracatçının dış piyasalardaki rekabet gücü artacaktır. Ayrıca, ithalatın yapısının değiştirilmesi yönünde politikalar üretilmelidir. Türkiye, kendi teknolojisini üretir duruma geldiğinde ve girdiler açısından dışa bağımlılığını azaltması konusunda başarıya ulaştığında, ihracatı arttırmak ve ithalatı kısmak yönünde herhangi bir müdahaleye gerek duymayacaktır.

ENGLISH ABSTRACT

The aim of this study is to examine the impacts of the foreign exchange systems and policies on foreign trade with special reference to Turkey. In this context the effects of flexible, fixed and mixed foreign exchange systems on foreign trade have been given special emphasis in a comparative setting.

As the economic integration's increase together with free foreign trade, foreign exchange policies have gradually been one of the most important device to affect foreign trade. In the study also the effects of foreign exchange policies on Turkey's foreign trade is examined for the period policies the issues of over valuation, under valuation and real exchange rate have also been analysed in connection with export and import using the elasticity approach.

Calculations indicate that price elasticity of demand of exported and imported goods have fallen down gradually for the period of 1980 and afterwards.

The major part of Turkey's import consists of investment goods and raw materials. Due to this composition, foreign exchange adjustments cannot cause a significant fall in imports. On the other hand, foreign exchange adjustments increase the quantity of exports but the export revenues don't increase in proportion to the price falls.

In order to prevent trade deficits, the high inflation prevailing in Turkey must be taken under control. Thus, competitive power of exporters will increase. Moreover, new policies must be put into practice to change the composition of imports. When Turkey starts producing her own technology, there may not be any need to take extra measures to increase exports and decrease imports.

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "Döviz Kuru Sistem ve Politikalarının Dış Ticaret Açısından Analizi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15.5.1995

Nilgün ACAR

N. Acar

TUTANAK

.....11 Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün 29/5/1995. tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Nilgün ACAR'ın "Döviz Kuru Sistem ve Politikalarının Dış Ticaret Açısından Analizi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği" konulu tez, incelenmiş ve aday 29/6/1995 tarihinde, saat 16.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerinde sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin BAŞARILI olduğuna oy baskı..... ile karar verildi.

BAŞKAN

Prof. Dr. Temel ERGUN

ÜYE

Doç. Dr. Nuriat GÜRAN

ÜYE

Doç. Dr. Mustafa TAN YERİ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLolar LİSTESİ.....	iii
KISALTMALAR.....	iv

GİRİŞ.....	1
1. KONUNUN ÖNEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	3
3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM.....	4

I. BÖLÜM

DÖVİZ KURU SİSTEM VE POLİTİKALARININ DIŞ TİCARET AÇISINDAN ANALİZİNE YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIM

1. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ; TANIM VE SINIFLAMA.....	6
2. SİSTEM SEÇİMİNİ BELİRLEYEN ÖĞELER.....	7
3. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ	9
3.1. Sabit Kur Sistemi.....	9
3.2. Esnek Kur Sistemi.....	11
3.3. Karma Sistemler	13
3.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemi	14
3.3.1.1. Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi	14
3.3.1.2. Sürünen Pariteler Sistemi.....	16
3.3.2. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemi	18
3.3.2.1. Temiz Dalgalanma.....	18
3.3.2.2. Kirli Dalgalanma.....	18
4. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE DIŞ TİCARET.....	20
4.1. Sabit Kur Sistemi ve Dış Ticaret	20
4.2. Esnek Kur Sistemi ve Dış Ticaret.....	22
4.3. Karma Sistemler ve Dış Ticaret	26
4.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemi ve Dış Ticaret.....	26

4.3.2. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemi ve Dış Ticaret.....	27
5. DÖVİZ KURU POLİTİKASI; TANIM VE SINIFLAMA.....	28
6. BİR ARAÇ OLARAK DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DİŞ TİCARET.....	31
6.1. Devalüasyon ve Dış Ticaret.....	31
6.1.1. Esneklik Yaklaşımı.....	31
6.1.2. Massetme Yaklaşımı.....	38
6.2. Revalüasyon ve Dış Ticaret.....	45
7. BİR AMAÇ OLARAK DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DİŞ TİCARET.....	46
7.1. Gerçekçi Kur Politikası ve Dış Ticaret.....	46
7.2. Eksik Değerlenmiş Kur Politikası ve Dış Ticaret.....	48
7.3. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası ve Dış Ticaret.....	52
8. KUR POLİTİKASINI DESTEKLEYECEK ÖNLEMLER.....	52

II. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ, POLİTİKALARI VE DİŞ TİCARET

1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ, POLİTİKALARI VE DİŞ TİCARET.....	54
1.1. 1963-1973 Dönemi.....	54
1.2. 1973-1980 Dönemi.....	56
2. 1980 SONRASI DÖNEMDE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ, POLİTİKALARI VE DİŞ TİCARET.....	62
2.1. 1980 ve 1980 Sonrası Dönemde Döviz kuru Sistemi ve Dış Ticaret.....	63
2.2. 1980 Sonrası Dönemde Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret.....	72
2.2.1. 1980 Sonrası Dönemde Döviz Kuru Politikaları.....	72
2.2.2. 1980 Sonrası Dönemde Döviz Kurlarındaki Gelişmelerin İthalat ve İhracat Üzerindeki Etkileri.....	77

3. 1980 SONRASI DÖNEMDE DİŞ TİCARETİ ETKİLEYEN DİĞER ÖGELER	81
3. 1. İhracatın Özendirilmesi.....	81
3.1.1. Doğrudan Parasal Teşvikler.....	81
3. 1. 2. İhracat Kredileri.....	83
3.2. Serbest İthalat Politikası	86
3.3. Büyüme	90
4. DÖVİZ KURUNDAKİ DEĞİŞİMLERİN DİŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ESNEKLİK YAKLAŞIMINA GÖRE ANALİZİ.....	94
4. 1. İthal Malları Talebinin Fiyat Esnekliklerindeki Gelişmeler	94
4.2. İhraç Malları Talebinin Fiyat Esnekliklerindeki Gelişmeler	96
4.3. 1980-1993 Döneminde Kur Ayarlamalarının Marshall- Lerner Koşulu Açısından Analizi	98
5. 1994 DEPRESİASYONU VE DİŞ TİCARET.....	99
5.1. Depresiasyonunun Nedenleri	99
5.2. 1994 Depresiasyonu Sonrası Alınan Önlemler.....	102
5.3. Dış Ticaret Açısından 1994 Depresiasyonunun Sonuçları	104
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA	117
EK: RAKAMLARLA TÜRK DİŞ TİCARETİ (1980-1993/94).....	123

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Türk Parasının Fazla Değerlemesindeki Gelişmeler (1973-1979) 1972=100	58
Tablo 2: 1973-79 Döneminde Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon ABD Doları, %)	60
Tablo 3: Fiyat ve Kur Artış Hızları (1980-1993)	73
Tablo 4: Reel Kurların ve Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon ABD doları ve %)	79
Tablo 5: İhracatta Doğrudan Parasal Teşvikler (1980-90) Milyon TL	82
Tablo 6: İhracat Kredileri (1980-93) Milyon TL	83
Tablo 7: İhracat Kredileri, Parasal Teşvikler ve İhracat-Milyon ABD Doları	84
Tablo 8: Teşviklerin İhracatçıya Sağladığı Avantajlar	85
Tablo 9: Sektörel Nominal ve Efektif Koruma Oranları	88
Tablo 10: Büyüme ve İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (%)	91
Tablo 11 Dış Ticaretteki Reel Gelişmeler ve Dış Ticaret Hadleri	93
(1985=100)	93
Tablo 12: Malları Talebinin Fiyat Esneklikleri (1980-1993)	95
Tablo 13: İhraç Malları Talebinin Fiyat Esneklikleri	97
(1980-1993)	97
Tablo 14: İthal ve İhraç Mallarına Ait Esneklikler Toplamı	98
(1980-1993)	98
Tablo 15: Dolar Kuru ve TEFE Değişimi (Ocak=100)	104
(1994/Ocak-Eylül)	104
Tablo 16: Büyüme Hızı ve İSKKO	105
(1994/Ocak-Eylül)	105
Tablo 17: 1994 Depresiasyonunun İhracat Üzerine Etkisi	106
Tablo 18: 1994 Depresiasyonunun İthalat Üzerine Etkisi	106
Tablo 19: İthalat ve İhracattaki Aylık Gelişmeler (1994/Ocak-Eylül)	107
Tablo 20: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı	108
(1994-Milyon Dolar)	108
Tablo 21: İhracatın Sektörel Dağılımı	109
(1993/1994)	109

KISALTMALAR

age	: adı geçen eser
agm	: adı geçen makale
agr	: adı geçen rapor
ar-ge	: araştırma geliştirme faaliyetleri
AT	: Avrupa Topluluğu
CİB	: Cari İşlemler Bilançosu
DÇM	: Döviz Çevrilebilir Mevduat
DFİF	: Destekleme Fiyat İstikrar Fonu
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması
EKO	: Efektif Koruma Oranı
GATT	: Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
HDTM	: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ISKKO	: İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKDF	: Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu
ML	: Marshall-Lerner Koşulu
NKO	: Nominal Koruma Oranı
SDR	: Özel Çekme Hakları
SGP	: Satınalma Gücü Paritesi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat İndeksi
TERK	: Ticaret Ağırlıklı Tartılı Reel Efektif Kur
TPKKK	: Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu

GİRİŞ

1. KONUNUN ÖNEMİ

Dünya, 1980'li yılların sonlarına doğru gerek politik gerekse ekonomik açıdan önemli değişimler yaşamıştır. Bu değişim, doğu blokunun merkezden yönetimli ekonomik bir sistemden piyasa ekonomisine yönelmesiyle daha da belirginleşmiş, dünya serbest ticaret alanı büyük ölçüde genişlemiş ve uluslararası piyasalar giderek önem kazanmıştır.

Bununla birlikte, 1990'lı yılların başlarına kadar politik nitelikli uluslararası bloklaşma, yerini ekonomik bloklaşmaya bırakmıştır; 15 üyeli AB, ABD, Kanada ve Meksika'nın oluşturduğu NAFTA, önderliğini Japonya'nın yaptığı Uzak Doğu Kaplanları ve diğer bütünleşmeler, ekonomik nitelik taşıyan bütünleşmelere örnektir.

Bu gelişmelerin yanında 1993 yılında Marrokeş'te imzalanan GATT nihai anlaşmasıyla, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki çabalar da devam etmektedir. Artık, gümrük duvarları arkasında pahalı ve düşük kaliteli mal üretip iç piyasada pazarlamak devri de kapanmaktadır. İç piyasa için üretim yerine uluslararası piyasalara, yani dış talebe yönelik üretim ön plana çıkmaktadır. Klasik iktisatçıların düşlerini kurduğu serbest dış ticaret, yüzyılı aşan bir gecikmeyle de olsa 2000'li yılların başlarında gerçekleşecek gibi görünmektedir.

Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde, uluslararası piyasalar için üretim ve dolayısıyla uluslararası alanda rekabet gücünün artırılması gereği ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, dış ticaret artık her zamankinden daha büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle ülkelerin uyguladıkları dış ticaret politikalarında başarılı olmaları bir zorunluluk olmaktadır. GMSH içinde dış ticaretin payı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için sürekli artmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin başarı ölçütü de, bir anlamda, dış ticaretteki başarıları ile özdeşleşmiş durumdadır.

Dış ticaret, gelişme sürecinde olan ülkeler için daha da önem kazanmaktadır. Kalkınma sürecinin ve bir anlamda sanayileşmenin tamamlanabilmesi yeni yatırımları, dolayısıyla gelişmiş ülkelere ileri teknoloji ürünlerinin ithalini gündeme getirmektedir.

İthalatın yapılabilmesi için gerekli dövizin sağlanması, dış kaynak sorununu yaratmaktadır. Bu nedenle dış borç, yabancı sermaye gibi kaynaklar yanında önemli bir kaynak olarak da ihracat gelirleri karşımıza çıkmaktadır. Dış girdi bağımlılığı nedeniyle, kalkınma için ithalat zorunluluğunun artması, bu tür ülkelerde ihracatın yeterince arttırılamaması durumunda, dış ticaret açıklarına neden olmaktadır.

Ekonomik bloklaşmalar sonucu, dünya korumacı ögelerden yoksun bir şekilde ticaret akımlarına entegre olurken, ülkelerin dış piyasalarda rekabet gücü kazanımında bir dış ticaret politikası aracı olarak döviz kuru politikası daha önemli bir konuma gelmiştir.

Bu globalleşme sürecinde sermaye hareketleri de oldukça önemli boyutlara ulaşmıştır. Ancak, günümüzde sermaye hareketleri kapasite arttırıcı altyapı ve sanayiye dönük yatırımlardan çok spekülatif kısa süreli sermaye hareketleri şeklinde gerçekleşmektedir. Tüm dünya, bu kısa dönemli sermaye hareketlerinden payına düşeni almaktadır. Dolayısıyla, faiz farklılıkları ve döviz kuru hareketleriyle, kısa süreli sermaye ülkeden ülkeye akmaktadır.

Sermaye hareketlerinin bu derece bütünleşmesi, para sistemlerinin de bütünleşmesine yol açmaktadır. Sermaye hareketlerine yönelik herhangi bir ayrıcalık hemen hemen kabul edilmemekle birlikte, gelişmiş ülkeler tarafından gelişme sürecinde olan ülkelere, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve döviz kurlarının da bu yönde ayarlanması şeklinde öneriler yapılmaktadır. Yeterli döviz üretme gücü olmayan bu tür ülkeler için ithalatın finansmanı açısından bu öneriler oldukça çekici gelmektedir.

Döviz kuru, ülkelerin dış piyasalarda rekabet gücünü belirleyen en önemli ögedir. Gelişmiş ülkelerin, globalleşme sürecinde gelişmekte olan ülkeler üzerindeki ticaret ve döviz kuru üzerindeki baskıları nedeniyle, döviz kurunun belirlenme yöntemleri ve döviz kurunun düzeyinin belirlenmesi konusunu oldukça önemli kılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı dış ticaret dengesizlikleri sonucu başvurulacak istikrar politikalarının en önemli araçlarından birisi kur ayarlamalarıdır. Nitekim, ülkemizde de 1958 yılından bugüne kadar değişik yıllarda alınan istikrar önlemleri bu savı doğrulamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı kalkınma ihtiyacının, ekonomide sürekli istikrarsızlıklara yolaçtığı dikkate alındığında, döviz kuru politikasının gerek iç

gerekse dış dengesizliğin sağlanmasında daha çok uzun zaman kullanılacağı ortaya çıkmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından dış ticaretin ekonomik kalkınma için oldukça büyük önem taşıması ve bu ülkelerin yüksek maliyetler nedeniyle dış piyasalarda rekabet şanslarının düşük olması, sözkonusu ülkelerin döviz kurlarına yüklediği önemi arttırır.

Döviz kuru politikalarının daha da önem kazandığı globalleşme sürecinde, bu politikaların dış ticaret üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümü, döviz kuru sistem ve politikalarının dış ticaret açısından değerlendirilmesine yönelik teorik açıklamaları kapsamaktadır. Birinci kısımda, döviz kuru sistemlerinin tanım ve sınıflandırılması yapılmıştır. İkinci kısımda ise döviz kurunun, farklı kur sistemlerinde belirlenme ve değiştirilme ölçütleri verilmiştir. Dördüncü kısımda döviz kuru sistemlerinde, döviz kurunun değişiminin zaman ve risk boyutu yanında enflasyonist ve deflasyonist etkileri dış ticaret açısından incelenmiştir.

Literatürde, döviz kuru sistem ve politikaları arasındaki fark net olarak verilmediğinden, çalışmamızda döviz kuru sistemi, döviz kurunun belirlenme ve değiştirilme mekanizması olarak, döviz kuru politikası ise, saptanmış amaçlar doğrultusunda döviz kurunun düzeyi ve değişim oranının belirlenmesi şeklinde yorumlanmıştır.

Döviz kuru politikalarında da araç-amaç şeklinde sınıflandırmaya gidilmiştir. Döviz kuru politikası olarak adlandırılan devalüasyon ve revalüasyon (esnek kur sisteminde depresiasyon ve apresiasyon) döviz kurunun yeni bir düzeye ulaşmasında araç olarak nitelendirilmiştir. Yapılan kur değişikliği ile ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki denge değerine göre aldığı durum döviz kuru politikası açısından ara amaç olarak yorumlanmıştır. Döviz kuru sistemlerinde, döviz kuru belirlenme mekanizmaları farklılık göstermekle birlikte, kur sistemi, ister esnek, ister sabit, ister karma sistemler

olsun, kur politikaları ile dış ticarete ilişkileri açısından karşımıza üç önemli kavram çıkmaktadır. Ara amaç olarak nitelendirdiğimiz bu politikalar eksik değerlenmiş kur politikası, aşırı değerlenmiş kur politikası ve gerçekçi kur politikasıdır. Beşinci bölümde kur politikalarına ilişkin bu ayırım verilerek, altıncı ve yedinci kısımda kur politikaları ile dış ticareti etkileyen tek araç döviz kuru politikaları olmadığından, bu politikayı destekleyecek diğer önlemlere de yer verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Türkiye'de döviz kuru sistem ve politikaları, dış ticaret açısından incelenmiştir. Asıl konumuz, döviz kuru sistem ve politikalarında köklü bir dönüşüm yılı olan 1980 sonrası dönemi olduğu için ağırlık ikinci kısma verilmiştir. 1980 sonrası döneminin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için 1980 öncesi döneme birinci kısımda kısaca değinilmiş, 1980 sonrası dönemde uygulanan kur sistem ve politikalarının dış ticaret açısından etkinliği ikinci kısımda ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Üçüncü kısımda ise, dış ticareti etkileyen diğer değişkenler ele alınmıştır.

3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM

Döviz kuru politikalarının görece olarak etkinliğinin ortaya konulabilmesi amacıyla ekonometrik bir model denemesi yapılmıştır. Ancak, bu amaçla yapılan çoklu regresyon sonucu elde ettiğimiz ithalat fonksiyonunda ithalatı etkilediğini düşündüğümüz değişkenler (1970=100 olmak üzere GSMH, döviz kurları ve fiyat indeksi) arasında oldukça yüksek oranlı çoklu doğrusal bağlantı olduğu anlaşılmıştır¹. Yapılan analizin güvenilirliğini ortadan kaldıran bu durumun elimine edilmesi için Ridge regresyon yöntemine başvurulmuştur. Ancak, değişkenler arasındaki korelasyonun çok yüksek olması nedeniyle, bu olumsuzluğu elimine edecek k parametresi çok düşük çıkmıştır. k parametresinin düşük çıkması, elimine etme işlemine karşın, elde ettiğimiz fonksiyona ilişkin iktisaden anlamsız sonuçları değiştirmemiştir.

Aynı şekilde, kurduğumuz ihracat fonksiyonunda bağımsız değişkenler arasında (GSMH, döviz kurları, fiyat indeksi, doğrudan parasal teşvikler ve ihracat kredileri) çoklu doğrusal bağlantı çıkmadığı gibi, diğer tüm testler ekonometrik analizin güvenilirliğini sağlarken, ekonomik yönden anlamsız sonuçlar alınmıştır. Bunun üzerine Cook'un Di

¹ VIF (Variance Inflation Factor) değeri döviz kurları için 249, fiyat indeksi için 260.3, büyüme indeksi için 3.3 olarak elde edilmiştir. $VIF > 10$ ise çoklu doğrusal bağlantıdan bahsedilir. John O. Rawlings, Applied Regression Analysis: A Research Tool, Brooks/Cole, California, 1988, s. 277.

istatistiği uygulanmıştır. Cook testine göre $D_i > 4/n$ ise etkili (influential) gözlem sözkonusudur². İhracat fonksiyonumuz için D_i değerleri $4/n$ 'in üzerinde çıkmıştır. Böylece, ihracat fonksiyonumuzun eğimi üzerinde aşırı etkili gözlem olduğu belirlenmiştir. Etkili gözlemlerin, popülasyonunun bir parçası olması nedeniyle, çıkarılması olanaklı değildir³.

Kurduğumuz ekonometrik modelden sağlıklı sonuçlar alınamaması üzerine dördüncü kısımda döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerine etkileri esneklik yaklaşımına göre değerlendirilmiştir.

1994 yılında ülke ekonomisinde oldukça olumsuz gelişmelere neden olan bir döviz krizinin yaşanması, bu yılın ayrıca incelenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler beşinci kısımda ele alınmıştır.

Dış ticaret bilançosundaki dengesizlikler ile döviz kuru ilişkisi iki yönlüdür ve karşılıklı etkileşim içindedir. Dış ticaret bilançosundaki açık ve fazlalar döviz kurunu etkilerken, döviz kurundaki değişimlerde ithalat ve ihracatı etkiler. Çalışmamızda konunun yalnız bir yönü, yani döviz kuru değişimlerinin dış ticaret üzerindeki etkisi ele alınmıştır.

Çalışmamızın sonunda Türkiye'de uygulanan döviz kuru politikalarının genel bir değerlendirilmesi yapılarak, bu konudaki sorunların aşılması için bazı öneriler getirilmiştir.

² Rowlings, a.g.e., s. 269.

³ Etkili gözlemlerin bulunması durumunda Robust Regresyon yöntemi kullanılabilir. Rowlings, a.g.e., s. 238.

I. BÖLÜM

DÖVİZ KURU SİSTEM VE POLİTİKALARININ DIŞ TİCARET AÇISINDAN ANALİZİNE YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIM

1. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ; TANIM VE SINIFLAMA

Ülkelerarası ekonomik ilişkiler, finansal akımların doğmasına neden olur. Bu ilişkiler sonucu, ödemeler genellikle ulusal para ile yapılmadığından, ödemelere konu olan mal ve hizmetlerin fiyatlarını karşılaştırmak için yabancı paralar arasında bir bağ kurulması gerekir. Ülkelerin paraları arasında belirlenen bu değişim oranına döviz kuru denir¹.

Döviz kuru, ülkelerin fiyat ve maliyet yapıları arasında bir bağ kurması nedeniyle, mal ve hizmetlerin hangi ülkelerde daha ucuza üretildiğinin belirlenmesini sağlar. Bu nedenle, uluslararası ticaretin, ticaret hadlerinin yerini alan döviz kuru tarafından düzenlendiği söylenebilir².

Böylesine önemli bir işlevi olan döviz kurlarının, hangi güçler tarafından belirleneceği sorunu döviz kuru sistemi ayrımını gündeme getirir. Döviz kuru sistemini, döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimi olarak tanımlamak mümkündür. Döviz kurlarındaki değişimin serbestçe ya da resmi kararlarla mı olacağı veya hangi ölçülerde olabileceği gibi konularla ilgili kurallar bütünü döviz kuru sistemi tanımı kapsamındadır³.

Döviz kuru sistemleri değişik şekillerde sınıflandırılabilir. Çalışmamızda döviz kuru sistemleri esnek döviz kuru sistemi, sabit döviz kuru sistemi ve bu iki uç

¹ Bir birim yabancı paranın, ulusal para cinsinden ifadesi biçimindeki tanıma doğrudan (serten) kur, bir birim ulusal paranın, yabancı para cinsinden tanımına ise dolaylı (enserten) kur denir.

² Ticaret hadleri, herhangi bir ülke için satılan ve bu ülkelere satılan tüm malların fiyatları arasındaki ilişkiyi gösterir. Richard E. Caves-Ronald W. Jones, World Trade and Payments: An Introduction, Little Brown and Company, Boston, 1985, s. 284-285.

³ Döviz kuru sistemi ile anlam yakınlığı içinde bulunan "kambiyo sistemi" kavramı döviz kuru sisteminin yanı sıra, döviz işlemlerinin serbestlik durumunu ve döviz kurunun fiili düzeyini dolaylı olarak etkileyen kontrolleri kapsayan daha geniş bir kavramdır. Nevzat Güran, "Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge", D.E.Ü. Yayınları, Kavram Matbaası, İzmir, 1987, s. 7.

sistemin özelliklerini farklı ölçülerde içeren karma sistemler olmak üzere üç grup halinde incelenecektir.

Sistemler arasındaki ayrıma neden olan temel öge, döviz kurlarının belirlenme yöntemleridir. Diğer bir deyişle, döviz kurlarının resmi otoritelerce veya piyasa güçleri tarafından belirlenmesi sistem farklılığına neden olmaktadır.

Üç ana grup halinde inceleyeceğimiz döviz kuru sistemlerindeki, döviz kurlarının belirlenme mekanizması daha sonra ayrıntılı olarak inceleneceğinden burada sadece sınıflandırma ile yetinilmiştir.

2. SİSTEM SEÇİMİNİ BELİRLEYEN ÖĞELER

Esnek ve sabit kur sistemi olarak iki ana gruba ayırabileceğimiz döviz kuru sistemlerinin yeğlenmesinde en önemli öge ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullardır. Ülkelerin ekonomik yapılarının ve amaçlarının farklılığı, kur sisteminin yeğlenmesinde etkili olmaktadır. Ülkelerin uygulayacakları döviz kuru sistemine yönelik seçimlerinde gözönünde bulundurdıkları ölçütler şu şekilde sıralanabilir⁴:

i. Bir ülkenin ihraç mallarının çeşitliliği sistem seçimini etkileyen öğelerden biridir. İhraç malları çeşitlilik gösteren ülkeler tek bir mala bağlı kalmadıklarından ve bu mallarla ilgili fiyat ve miktar dalgalanmaları birbirini elimine edeceğinden, genellikle esnek kur sistemini yeğlemektedirler. İhracatı bir kaç mal ile sınırlı ülkeler ise, ihracat gelirlerindeki istikrarsızlığın, ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin büyük olması nedeniyle, sabit kur sistemini yeğlemektedirler.

ii. Bir ülkede, ticari bankaların yabancı para aktiflerinin para arzına oranının yüksekliği ölçüsünde, bu ülkenin uluslararası mali piyasalar ile bütünleştiği ve sermaye hareketlerinin serbestleştiği ileri sürülebilir. Bu özelliği taşıyan ülkeler için yeğlenecek sistem genellikle esnek kur sistemi olacaktır.

⁴ Tamer İşgüden-Müfık Akyüz, Uluslararası İktisat, Evrim Kitabevi, İktisat Dizi No: 4, İstanbul, Tarih Belirtilmemiş, s. 124; Rıdvan Karluk, AÖF Uluslararası İktisat, 2. fasikül, Editör Osman N. Zillioğlu, T.C. Anadolu Üniv. Yay. No. 75, AÖF Yay. No. 12, s. 220.

iii. Ülkenin, ticaret yaptığı ülkelerle arasındaki enflasyon farkının büyük olması da sistem seçimini etkiler. Bir ülkede enflasyon düşük, buna karşın ticaret ortaklarında yüksekse sabit, aksi durumda esnek kur sistemi yeğlenir.

iv. Küçük ülkelerde makro ekonomik politikalar, ekonominin gereksinimleri doğrultusunda, bölgesel ve sektörel farklılıkları olan büyük ülkelere göre daha etkin kullanılabilir. Ayrıca, küçük ülkelerde ekonomi politikaları hakkında sosyal grupların fikir birliği sağlaması daha kolaydır. Bu nedenle genellikle küçük ülkelerin sabit kur sistemini, büyük ülkelerin ise esnek kur sistemini seçmelerinin doğru olacağı ileri sürülür.

v. Sistem seçiminde diğer bir öge de ülkenin dışa açıklık derecesidir. Dışa açık bir ekonomi için yeğlenecek sistem genellikle sabit kur sistemidir. Dışa kapalı ve dış ticaret sektörü küçük ülke için ise esnek kur sistemi daha uygundur. Sabit kur sisteminde dış ticaret açığı, toplam talebin kısılması ile kapatılır. Bu nedenle, kapalı bir ekonomide dış ticaret açığının deflasyonist politikalarla kapatılmasının maliyeti oldukça yüksektir. Bu açığın döviz kuru aracılığı ile kapatılması çok daha kolay ve maliyetsizdir.

Dışa kapalı bir ekonomi için korumaya duyulan ihtiyacın artması nedeniyle, 1973 öncesi argümanına göre, döviz kuru esnekliğinin bu gereksinimi ortadan kaldıracığı yönündeydi. Ancak, uygulamada döviz kuru sıçramaları korumacılığın artırılması yönündeki talepleri, daha da yoğunlaştırmıştır⁵.

Ülke için döviz kuru sistemi seçimi ile ulaşılmak istenen amaçlar ise, orta dönemli bir ticaret dengesi kurmak, ihracatta rekabet gücünü arttırmak, ithal ikamesi sektörleri özendirmek ve enflasyonist etkileri ortadan kaldırmak şeklinde sıralanabilir.

Ülkeler, bahsedilen bu amaçlar doğrultusunda uluslararası anlaşmalarla herhangi bir zorunluluk getirilmediği sürece, yukarıda belirtilen ölçütlere göre, uygulayacakları sistemi serbestçe belirleyecektir. Ancak, bu tercihte uluslararası para sisteminin ve dünya ekonomisinde önemli ağırlığa sahip ülkelerin uygulamaları da önemli etkilere sahiptir. Özellikle, 1970'lerden sonra kur sisteminin daha esnekleştirilmesi doğrultusunda zorunluluklar getirilmiş ve tek paraya bağlanmanın bir takım istikrarsızlıkları doğurması

⁵ Robert E. Baldwin-J. David Richardson, International Trade and Finance, Little Brown and Company, Boston, 1986, s. 301.

nedeniyle, birkaç paradan oluşan bir sepete bağlanma yönünde koşullandırmalar ortaya çıkmıştır.

3. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ

Döviz piyasalarında döviz kurunun oluşumunda müdahalenin olup olmayacağı, olacaksa hangi ölçülerde olacağı, ülkelerin yeğledikleri döviz kuru sistemi ve bölgesel para sistemi anlaşmalarına bağlıdır. 1971 yılında Bretton Woods anlaşması ve sabit kur sistemi sona ermiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) anlaşmasında yapılan bir değişiklik ile ülkelere döviz kuru sistemini seçme serbestisi tanınmıştır. Böylece ülkeler sabit, esnek veya karma döviz kuru sistemleri arasında bir seçim yapma durumunda kalmıştır. Ülkelerin ekonomik yapılarına göre birbirine alternatif olan döviz kuru sistemleri, bu bölümde ayrıntıları ile incelenecektir.

3.1. Sabit Kur Sistemi

Sabit kur sisteminde, döviz kurunun yetkili para otoriteleri tarafından saptanması, saptanan kurun belirli bir süre değiştirilmemesi esastır⁶. Burada sabit tutulmaktan amaç kurların, bir dalgalanma aralığı içinde tutulmasıdır. Çünkü, en katı sabit kur sisteminde bile kurlar çok dar olsa da yine de bir dalgalanma aralığına sahiptirler⁷.

Serbest piyasa koşulları altında döviz kurlarının sabitliği, para otoritelerinin döviz piyasasına, döviz arz ve talebi arasındaki farkı gidermek için, alıcı ve satıcı olarak müdahalesi ile sağlanır. Diğer bir seçenek ise, piyasa mekanizmasının ortadan kaldırılarak döviz kontrolleri ile sağlanmasıdır. Döviz kontrolü, döviz gelirlerinin belli bir fonda toplanması ve döviz ödemelerinin de yine bu fondan hükümetin kararlarına göre yapılması demektir. Böylece, döviz arz ve talebi kontrol edilebilir ve döviz kuru sabit bir düzeyde tutulabilir⁸.

Sabit kur sisteminde ulusal paranın çok dar bir aralıkta dalgalanmasına izin verilmesi, döviz piyasasının istikrarlı olmasını sağlar. Bu ise, dış ekonomik ilişkilerde,

⁶ Sabit altın da olabilir, tek bir para veya Özel Çekme Hakları (SDR) gibi bir kaç paradan oluşan bir sepet de olabilir.

⁷ Güran, a.g.e., s. 43.

⁸ Sadun Aren, İstihdam Para ve İktisadi Politika, Bilgi Yayınevi, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, 1968, s. 160-161.

özellikle de dış ticarette (ithalat ve ihracatçıların) büyük kur değişimleri gibi bir riskle karşılaşmasını engeller. Aynı zamanda, uzun süreli sabitlik döviz piyasasının istikrarını bozan spekülasyonu ortadan kaldırır. Ancak, ödemeler bilançosunda uzun süreli bir açık, ulusal paranın devalüe edileceği fikrini doğuracağından, kesin kazançlı spekülasyonu da beraberinde getirir. Bunun yanında, serbest piyasa koşullarında uygulanması halinde, piyasaya sürekli müdahale edilmesi gereği, otoritelerin büyük döviz rezervlerine sahip olmalarını gerektirecektir. Uzun süreli ödemeler bilançosu açıkları bunun olanaksızlığı açıktır. Döviz kontrolü ise, bürokrasiye ve ticaret engellerine neden olacaktır. Döviz arz ve talebi arasındaki dengenin kurulabilmesi için döviz tasarrufu amacıyla ithalata bir takım kısıtlamalar getirilecektir.

Sabit kur sistemi uygulamada belirsizliği ortadan kaldırarak ve istikrarlı bir ortam oluşturarak ihracatçı ve ithalatçılara önemli avantajlar sağlamaktadır. Ancak sistem, zamanla döviz kuru ayarlamaları konusunda tutarsızlıkları nedeniyle güçlüklerle karşılaşmıştır. Ödemeler bilançosu açık veren ülkeler paralarını devalüe etmenin politik sonuçlarına katlanmak konusunda çekingen davranmışlardır. Aynı şekilde ihracatın olumsuz yönde etkileneceği endişesi ile fazla veren ülkeler de revalüasyondan kaçınmışlardır. Böylece sistem iki ucundan da sıkışmıştır⁹.

Dış ticaret açıkları özellikle sabit kur sistemi altında enflasyonun bir sonucu olarak görülmüştür. Sabit kur sistemi, enflasyonist bir ortamda iç fiyatların dış fiyatların üzerine çıkması nedeniyle, ithalatın çekiciliğini arttıran bir işlev görmektedir. Çünkü, enflasyon nedeniyle ülke içinde yükselen mal ve hizmet fiyatlarının gerektirdiği ölçüde kur yükselmesinin, bu sistem içinde olanaksızlığı ulusal paranın aşırı değerlenmesine yolaçmakta bu da ithalatı özendirici, ihracatı ise önleyici bir etki oluşturmaktadır. Bu sonucun diğer ülkelerce olarak kabul edilmeyeceği açıktır¹⁰.

Sabit kur sistemi en iyi şekilde 1880'den 1914'e kadar altın standardı sisteminin uygulandığı dönemde işlemiştir. Yapılan araştırmalar, bu dönemde ülkelerin yurtiçi fiyat

⁹ Cahit Yılmaz, Avrupa Para Sistemi: İşlevi ve Son Gelişmeler Işığında Geleceği II, Mülkiyeliler Birliği, Sayı 161, Cilt XVII, Kasım 1993, s. 38-39.

¹⁰ Warren E. Weber, Amerika'nın Sabit Döviz Kuru Modeli, Çev. Halil Aksu, İktisat Dergisi, Sayı 313, 1991, s. 43.

düzeylerinin dengede olduğunu ve bunun doğal bir sonucu olarak ülkelerarası ticaretin bir sorunla karşılaşmaksızın, sürdüğünü göstermektedir¹¹.

Altın standardında, serbest bir döviz piyasasının varlığı, ülke paralarının doğrudan veya dolaylı bir biçimde altınla tanımlanması, altın alım ve satımının serbest olması, döviz kurlarını sabit kıldığından ülkelerarası ticaretin, kur dalgalanmalarının sıkça görüldüğü bir duruma göre istikrarlı ve kur risklerinin mevcut olmadığı bir ortamda yapılmasını olanaklı kılar¹².

Altın standardının iyi bir şekilde işlemesine karşın, ileride değineceğimiz, sistemin ayarlama mekanizmalarının çalışması için gerekli koşulların ülkeler tarafından tam olarak yerine getirilmemesi I. Dünya Savaşı sonrasında sistemin yıkılmasına neden olmuştur. Uluslararası para sistemini yeniden düzenleyen Bretton Woods anlaşmasına dek sisteme geri dönme çabaları görülmüşse de ülkelerin paralarını savaş öncesi değerlerinin altında veya üstünde belirlenmeleri nedeniyle, döviz kuru ve dış ödemelerde bir çok sorunla karşılaşmıştır. Bu sorunlar tek taraflı ithalat kısıtlamaları ve misilleme devalüasyonlara neden olmuştur. Sonuçta, dünya ticaret hacmi daralmış ve otorşik politikalar içine düşülerek, ülkelerin uzmanlaşma ve büyüme hızının düşmesi gibi tüm dünyayı saran sorunlarla karşılaşmıştır.

3.2. Esnek Kur Sistemi

1973 petrol krizinin de etkisiyle dış ticaret hadlerini iyileştirmek ve daha da önemlisi dış ticaret hacmini arttırmak amaçları ile esnek kur uygulamaları, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulamaya konulmaya başlamıştır¹³.

Sistemde, döviz kuru döviz piyasalarında arz ve talep koşullarına göre günlük olarak belirlenir. Sistemi uygulayan bir ülkenin aynı zamanda döviz ve ticaret kontrollerinden arındırılmış olması gerekir. Sistemde dış denge tümüyle harcama kaydırıcı bir araç olan döviz kuru değişimlerine bağlanmıştır.

¹¹ Pınar Önertürk, Uluslararası Parasal Gelişmeler ve Türkiye, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, No: 1979/216, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980, s. 28.

¹² Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, Genişletilmiş 3. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 355.

¹³ Vildan Serin, Para Politikası, Marmara Ün. Yay. No: 440, İstanbul, 1987, s. 237-238.

Esnek kur sisteminde kurların arz ve talepteki değişmelere karşı duyarlılığı, arz ve talep eğrilerinin esnekliklerine bağlıdır. Örneğin, döviz arz eğrisinin esnekliğinin düşük olduğu durumlarda, talepteki küçük bir kayma döviz kurunda büyük değişikliklere neden olabilecektir¹⁴.

Esnek kur sisteminde, izlenen ülke içi para ve maliye politikaları da döviz kurunu etkileyecektir. Örneğin, para arzındaki bir artış, potansiyel dış açığa neden olacak ve döviz kurunu yükseltici bir etkide bulunacaktır. Aynı şekilde, para arzı artışının uyardığı gelir artışı, döviz kurunun daha da yükselmesi sonucunu doğuracaktır. Ancak ekonominin likidite tuzağında olması durumunda para politikası aracılığı ile gelir ve faizlerde bir değişme meydana gelmediği için bu politikanın döviz kuru üzerinde bir etkisi olmamaktadır. Diğer bir özel durum ise yatırımların faiz esnekliğinin sıfır olduğu ve sermaye hareketliliğinin bulunmadığı durumlardır. Bu durumda faiz oranı değişmesine karşın gelir ve döviz kuru sabit kalacaktır. Genişletici maliye politikasının döviz kuru üzerinde etkisi olmasına karşın, bu etki belirsizdir. Örneğin likidite tuzağı durumunda faiz oranı değişmeyeceğinden ve sermaye hareketliliği de yoksa döviz kuru üzerindeki etkisi sadece gelir değişmesi nedeniyle ortaya çıkacak ve döviz kuru yükselecektir. Ancak para talebinin esnekliği sıfır olduğunda, gelir sabit kalıp, faiz oranı artacak ve sermaye hareketliliğinin mevcut olmaması koşuluyla, döviz kuru düşecektir¹⁵.

Esnek kur sisteminde, dış denge olduğu gibi döviz kurlarına bağlandığından, sabit kur sisteminde olduğu gibi para ve maliye politikalarının desteğine gereksinim kalmayacaktır. Ülkeler iç dengeyi sağlamaya yönelik politikalar üzerinde yoğunlaşacaklardır.

Esnek kur sisteminin sabit kur sistemine oranla bir takım avantajları olmasına karşın, döviz piyasasının istikrarsız olabilme sorunu vardır. Böyle bir istikrarsızlık durumunda, denge bozulduğunda tepki gösteren güçlerin, dengesizliği düzeltme yerine daha da şiddetlendirmesi gibi bir sonuç ortaya çıkabilecektir¹⁶.

¹⁴ Karluk, a.g.e., s. 362.

¹⁵ Güran, a.g.e., s. 83-84.

¹⁶ Tansu Çiller, Dünya'da ve Türkiye'de Döviz Kuru Politikaları ve Sorunları, ISO Araştırma Dairesi Yay. No: 13, İstanbul, 1983, s. 34-35.

Esnek kur sisteminde döviz kurlarındaki dalgalanma ve belirsizlik, sistemin yozlaşmasına neden olan spekülasyonu riskli hale getirecektir. Sabit kur sisteminde ödemeler bilançosundaki açık (fazla) nedeniyle devalüasyon (revalüasyon) öngörülebildiğinden, spekülâtör hiç bir risk üstlenmemektedir. Esnek kur sisteminde ise, döviz kurlarındaki değişimin yönü hiç bir zaman tam olarak öngörülemez olduğundan spekülasyon belli bir riski beraberinde getirecektir. Böylece, spekülasyon döviz kurlarındaki dalgalanmayı yumuşatacak ve kendi doğal işlevini yerine getirmiş olacaktır¹⁷. Esnek kur sisteminde spekülasyonun sistemi yozlaştıracak savı esnek ve sabit kur karşılaştırılmasında önemlidir. Esnek kur karşıtlarının savları büyük ölçüde kur dalgalanmalarının sistemi istikrarsız kılacağına ilişkindir. Örneğin, döviz kurlarının yükselmesi durumunda spekülâtörler, değeri düşen ülke parasını hızla ellerinden çıkararak, o ülke parasından kaçışı hızlandırabilirler. Sonuçta paradaki düşüş çok daha büyük boyutlara ulaşır. Burada kur dalgalanmalarının hızını arttıran spekülâtif faaliyetlerdir¹⁸. Esnek kur sisteminin savunucularından M. Friedman'a göre spekülasyon, eğer taban ve tavan düzeyine yakın hareket ediyorsa istikrar kazandırıcıdır. Taban ve tavan fiyatların gerçekçi öngörülebilmesiyle, bilinçli ve iyi zamanlanmış spekülasyon düzeltici etkisiyle kur dalgalanmalarını azaltabilir¹⁹.

Esnek kurun en azından kuramsal olarak, sabit kura göre diğer bir üstünlüğü, kurların dalgalanmaya bırakılması nedeniyle rezerv gereksiniminin olmayışdır.

3.3. Karma Sistemler

Saf haliyle ne sabit kur sistemi ne de esnek kur sistemi mükemmel değildir. Her iki sistemin farklı boyutlarda bir takım sakıncaları vardır. Özellikle, Bretton Woods sisteminin, piyasaya müdahale ile hükümetlerin büyük miktarda döviz rezervlerine sahip olmaları gerekliliği açısından ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesi yanında, döviz kuru sistemlerinin yeniden düzenlenmesi konusunda da öneriler yapılmıştır.

Bu iki uç sistem arasında kalan ve bir bakıma sistemleri birbirine yaklaştıran esneklik kazandırılmış sabit kur sistemi ve müdahaleye konu olan esnek kur sistemi karma sistemler veya ara sistemler olarak adlandırılmaktadır.

¹⁷ İlker Parasız, Uluslararası Para Sistemi, Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa, 1986, s. 91.

¹⁸ İşgüden-Akyüz, a.g.e., s. 115.

¹⁹ W.M. Scammel, International Monetary Policy Bretton Woods and After, The Macmillan Press Ltd., London, 1977, s. 98.

3.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemi

Sabit kur sistemine esneklik kazandırılması, ya dalgalanmanın alt ve üst sınırının belirlenerek hareket özgürlüğünün minimize edilmesi ya da döviz kuru değişimlerinin kontrol edilmesiyle sağlanır. Bunlardan birincisi ayarlanabilir sabit kur sistemi, ikincisi ise sürünen (kayan) pariteler olarak adlandırılır.

Ayarlanabilir sabit kur sisteminde kur ayarlamaları uzun aralıklarla ve büyük oranlarda gerçekleşirken, sürünen pariteler sisteminde kısa aralıklarla ve küçük oranlardadır.

3.3.1.1. Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi

1944 Bretton Woods anlaşması ile ayarlanabilir sabit kur sistemi veya altın kambiyo sistemine geçilmiştir. Bu sistemde doların değeri altına bağlı olarak sabitlenmiş ve diğer paralarında, sistemin merkezinde olan dolara karşı değerleri belirlenmiştir. Döviz kuru dolara göre tanımlandıktan sonra parite etrafında $\pm 1\%$ oranında dalgalanmasına izin verilmiştir²⁰. Üye ülkelerin yetkili organları, gerektiğinde piyasaya müdahalede bulunarak, kurların dalgalanma marjını aşmasını engelleyeceklerdi. Döviz kurları alt ve üst sınırlar arasında arz ve talep koşullarına göre herhangi bir değer alabiliyordu.

Ödemeler bilançosunda bir dengesizlik ortaya çıktığında parite değişikliğine gidilebiliyordu. Ancak bu değişim oranı 10% 'u aştığında Uluslararası Para Fonu (IMF)'den izin almak gerekiyordu. IMF'in bu tür bir izin için ölçütü, ödemeler bilançosundaki açık veya fazlaların nedeninin "temel dengesizlik"den kaynaklanmasıdır²¹.

Görüldüğü gibi, ayarlanabilir sabit kur sisteminde döviz kurlarında marjların dışında bir değişim oldukça uzun bir zaman boyutunu kapsamaktadır. Marjların sınırları zorlandığında, örneğin alt destekleme noktasına inildiğinde, ilk aşamada kambiyo fonu, arz fazlasını döviz rezervlerini kullanarak toplar. Ancak açık fazla ise IMF'den alacağı stabilizasyon desteğine karşın döviz rezervlerinde büyük oranda erime sonunda marjların dışına çıkılarak bir ayarlama yapılacaktır. Bu ayarlama oranının dengeyi sağlayacak oranda yapılması gerekir. Aksi halde aynı süreç tekrar yaşanacaktır.

²⁰ 1945-1971 arası $\pm 1\%$, Smithsonian'dan sonra $\pm 2.25\%$.

²¹ Nevzat Güran-İsmail Aktürk, Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, İzmir, 1992, s. 51-52.

Uluslararası para sistemi, Amerika'nın büyüyen ödemeler bilançosu açıkları ve elinde dolar bulunan diğer ülkelerin artan çekingen politikaları nedeniyle, tehlikeye girmeye başlamıştı. Bu durum, 1970'lerin başında bir kriz doğmasına ve doların altından ayrılarak devalüe edilmesine yol açmıştır. Ortaya çıkan spekülasyon, ülkelerin farklı ekonomik performans göstermeleri ve ülkelerin enflasyon oranları arasındaki farkın açılması, sistemin çöküşünü hazırlamıştır.

Ayarlanabilir sabit kur sisteminin olumsuzluklarının giderilmesi için 1971 Smithsonian Anlaşması ile $\pm\%2.25$ olan alt ve üst sınırların genişletilerek, en azından $\pm\%5$ olması gerektiği önerisi yapılmıştır. Genişletilmiş band sistemi olarak adlandırılan bu sistemin, esnek kurlara bir "temel" oluşturduğu söylenebilir²².

Marjların genişletilmesi ile rezerv gereksiniminin minimuma indirilmesi yanında altın kambiyo sisteminde kesin olan spekülasyonun önlenmesi amaçlanmıştır. Zayıf paraların devalüe edilme olasılığı ile spekülörlerin güçlü paraya kaçı, paranın büsbütün değer kaybına neden oluyordu. Marjların genişletilmesi ile kurların piyasada ve küçük oranlarda değişmesi mümkün olacağından, büyük ve ani spekülasyonların engelleneceği düşünülmüştür²³.

Band sisteminin aynı zamanda, dış açık durumunda bu dengesizliği gidermede daha etkin olacağı savunulmuştur. Dış açığın döviz kurunu yükseltmesi yoluyla ihracatın daha çekici hale gelmesi yanında, kısa vadeli işlemlerden sağlanan gelirlerin güvenliği azaldığından, Bretton Woods sisteminin yıkılmasına neden olan kısa vadeli sermaye hareketleri engellenebilecekti²⁴.

Diğer sistemlerde olduğu gibi, bu sistemin de bazı sakıncaları vardır. Örneğin, ödemeler bilançosundaki açıklar küçük ve geçici olduğu sürece sistem yararlı olabilecektir. Ancak, açığın büyük olduğu durumda marjların sınırları zorlanacak ve kurlar sabitlenecektir. Bu durumda marjların genişletilmesi beklentisi ile spekülasyon, sistemden arındırılamamış olacaktır²⁵.

²² Scammel, a.g.e., s. 103.

²³ Erden Öney, Uluslararası Para Sistemleri, Sevinç Matbaası, Ankara, 1980, s. 179.

²⁴ Erol İyibozkurt, Uluslararası İktisat Teorisi, Uludağ Ün. Basımevi, Bursa, 1985, s. 324.

²⁵ Öney, a.g.e., s. 179.

Genişletilmiş band sistemine uygulamada en iyi rnek "Avrupa Para Yılanı" veya "Tüneldeki Yılan"dır.

Bu sistemde 1972'de demeler bilançosundaki olumsuz gelişmeler ışığında Smithsonian Anlaşmasının daha geniş sınırlarının da etkin çalıştığına ilişkin bir kuşku yaratmıştır. Bretton Woods sisteminin çöküşü le bu sistem de sona ermiş ve kontrollü dalgalanma sistemi yaygınlaşmıştır.

3.3.1.2. Sürünen Pariteler Sistemi

Sürünen pariteler (crawling pegs-mini devalüasyon) kurlara belli bir zaman içerisinde esneklik sağlamayı amaçlar. 1960'ların ikinci yarısından itibaren hızla gelişen sermaye hareketleri ile ayarlanabilir sabit kur sisteminin bağdaşmaması, sürünen pariteler sistemini gündeme getirmiştir. Döviz kurlarının gerektiği anda ayarlanmasına izin verilmemesi, sistem içinde kurlarda bir değişiklik olması olasılığının yarattığı uluslararası sermaye hareketi eğilimini ntrleştirememekteydi. Diğer bir deyişle, nötrleşme işlemini sağlayacak belli bir kur ve faiz oranı mevcut değildi. Diğer yandan, kurlardaki belirsiz aralıklarla yapılan ve dolayısıyla sadece öngörüye dayanan değişikliklerin faiz oranlarında yapılacak kesin farklılaştırmalarla ntrleştirilmesinin beklenemeyeceği de açıktır. Bu şekilde sermaye hareketleri ile sistemin çalışamaz hale gelmesi kaçınılmaz olur. Nitekim 1973'de bu olay yaşanmıştır.

Sürünen pariteler uygulamasında kur ayarlamaları sık aralıklarla -günlük, haftalık, aylık- yapılır. Sabit kurun sık ayarlamalar ile esnekleştirilmesi iki şekilde ortaya çıkar. Yapılan kur ayarlaması yılda yaklaşık olarak toplam %30'u aşıyorsa sık ayarlamaların bu şekline tırıs giden pariteler (trotting parities) uygulaması adı verilir. Hiper enflasyon nedeniyle sık sık devalüasyon yapmak zorunda kalan çoğu Latin Amerika lkelerindeki kur ayarlamaları buna örnektir. Sık yapılan kur ayarlaması ayda yaklaşık %5'i yılda toplam %30'u aşmıyorsa kayan paritelerden (sliding parities) bahsedilir²⁶.

Sürünen pariteler sisteminde kur değişimleri küçük oranlarda, ancak birikimli olarak ülkenin demeler dengesini olumlu yönde etkileyecek büyüklüktedir. Bu sistemi savunanların iddiası, sistemin rezerv gereksinimini azaltacağı ve birikimli olarak kendi

²⁶ İşden-Akyüz, a.g.e., s. 123.

ayarlama fonksiyonunu işleteceğidir. Bu nedenle, ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi için ticaret ve ödemeler üzerinde sıkı kontrollere ve kısıtlamalara gitme gereksinimi azalacaktır. Ancak, bir ülkenin yapısal ödemeler bilançosu açıkları nedeniyle parasının sürekli değer yitirmesi, diğer ülkeleri, karşı önlem almaya itecektir²⁷.

Sürünen pariteler sisteminin, özellikle döviz, sermaye ve para piyasalarının yeterince gelişmemiş olduğu gelişmekte olan ülkeler için ayarlanabilir sabit kur sistemine bir alternatif olabileceği görüşü yaygındır.

Bu görüşün nedenini, sürünen pariteler bir başka deyişle, mini devalüasyon politikasının temel özelliğinde aramak gerekir. Bunun yalnızca kur değişikliklerinin ne kadar sık yapılması ile ilgisi yoktur. Kurda yapılacağı öngörülen değişikliklere ilişkin beklentiler faiz oranlarını o şekilde etkileyebilmelidir ki, sermaye hareketleri ile ilgili denge kurulabilsin. Bu koşulun yerine gelmesinin, kurda yapılacak değişikliğin piyasadaki döviz kuru değerinde ani bir sıçramaya yolaçacağına ilişkin beklentileri elimine edecek kadar küçük olmasına bağlı olduğu açıktır²⁸. Sürekli ve küçük oranlarda kur ayarlamaları yapıldıkça aynı oranda faiz oranlarında gerçekleşecek değişikliklerle sermaye hareketleri dengesi kurulabilecek ve spekülasyon hareketi önenebilecektir²⁹.

Sürünen pariteler sisteminde döviz kurları sürekli ve küçük oranlarda ayarlansalar bile, kur değişiklikleri yetkililerin elindedir. Sistemde otomatik bir mekanizma yoktur. Kur değişiklikleri, yetkililerin elinde olduğundan piyasada oluşan fiyat değişiklikleri aynen ve zamanında kurlara yansımamaktadır³⁰. Bu nedenle, döviz kurları piyasa koşullarına sürünerek yavaşça cevap verir.

Kur ayarlamaları IMF tarafından özellikle az gelişmiş ülkeler için en önemli politika aracı olarak benimsenmiştir. IMF, belli bir takım ayarlama kurallarını gelişmiş ülkeler için, daha liberal olan ayarlama kurallarının da az gelişmiş ülkeler için geçerli olduğu görüşünü benimsemiştir.

²⁷ Scammel, a.g.e., s. 104.

²⁸ Yavuz Canevi, Mini Devalüasyon, Türkiye Ekonomi Kurumu Konferansları Yay., No: 12, İstanbul, 1978, s. 7.

²⁹ Serin, a.g.e., s. 218.

³⁰ Çiller, a.g.e., s. 38.

3.3.2. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemi

Esnek kur sistemine müdahaleler, kuru stabilize etmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonraları, bu müdahalelerin günlük işlemleri kolaylaştırmaya yönelik olmaktan daha ileri gidebileceği ve ticarete karşılaştırmalı üstünlük sağlayacak döviz kurunun tek taraflı olarak denge fiyatının altında oluşturulması amacına değin uzanabileceği görülmüştür. 1930'larda yoğun bir işsizlik ve uluslararası piyasalardaki yoğun rekabet ortamında para piyasalarında bozulmalar yaşanmıştır. Daha sonra 1960 ve 70'lerde literatüre bozuk dalgalanmanın girdiği görülmektedir. Hükümetler, ulusal politika uğruna piyasalara müdahalelerde bulunmuşlardır. Çünkü, döviz kurları, hükümetler tarafından ekonomik yarışta doğal bir silah olarak algılanmıştır.

1973'de doların ikinci kez devalüe edilmesinden sonra döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır. Ancak, döviz piyasalarının istikrarsız olması ve ülkelerin dünya piyasalarındaki rekabetçi durumlarını bozacak döviz kuru değişimlerini önlemek amacıyla bu piyasalara zaman zaman açık piyasa işlemleri biçiminde müdahale edilmiştir. Dolayısıyla serbest piyasa koşulları altında, dalgalanma kamu otoriteleri tarafından yönlendirilmiştir. Temiz ve kirli dalgalanma olarak iki şekilde ortaya çıkan bu sistemler kontrollü veya yönetimli dalgalanma olarak tanımlandı.

3.3.2.1. Temiz Dalgalanma

Temiz dalgalanma da döviz kurlarına müdahale ve gözetim sadece kısa dönemli istikrar bozucu sermaye hareketlerini önlemek ve böylelikle döviz kurlarının piyasadaki arz ve talep tarafından belirlenmesini sağlamak amacıyla yapılır³¹. Döviz kurlarına müdahale, döviz rezervlerinin erimesinin engellenmesi için, merkez bankalarının açık piyasa işlemleri yapması şeklinde olabileceği gibi, döviz piyasalarında, amaca göre ulusal para veya döviz satma şeklinde de olabilir.

3.3.2.2. Kirli Dalgalanma

Kirli dalgalanma da döviz piyasasına müdahale ve gözetim ekonomik açıdan ülkenin rekabet gücünü koruması için yapılmaktadır. Hükümetler, kendi paralarının

³¹ Karluk, a.g.e., s. 362.

değerini diğer paralar türünden üretime, istihdama ve fiyatlar genel düzeyine doğrudan etki yapan önemli bir değişken olarak kabul ederler. Bu nedenle de kurların kendi denetimlerinden uzak kalmasını arzulamazlar. Bu ise, kirli dalgalanma uygulamasının en önemli nedenidir³².

Dalgalanmayı kirli hale getiren müdahaleler, birden çok döviz kurları (primli döviz kurları örnek verilebilir), farklı işlemler için döviz piyasasını farklı parçalara ayırmak (ikili veya çoklu kur)³³, resmi hedefler doğrultusunda bankalar ve piyasanın diğer katılımcıları üzerinde uygun baskı uygulama gibi işlemleri kapsar³⁴.

Özetle, temiz dalgalanmada olanağanüstü dalgalanmaların yokluğunda müdahale yapılmamakta, diğer bir deyişle müdahale döviz piyasalarına istikrar kazandırma yönünde olmakta iken, kirli dalgalanmada müdahale, döviz kurlarını daha çok ülkenin hedeflediği amaçlar doğrultusunda yönlendirmek için yapılmaktadır.

Kontrollü dalgalanma sisteminde, para otoritelerinin aşırı dalgalanmaları stabilize edici müdahaleleri nedeniyle sabit kur sisteminin yol açabildiği spekülasyon sermaye çıkışları söz konusu olmayacak ve yine sabit kur sistemine oranla fiyat istikrarı, istihdam, kalkınma ve konjonktür hareketleri gibi yurtiçi politikalarının izlenmesi kolaylaşacaktır³⁵.

Diğer sistemlere olduğu gibi bu sisteme de bir takım eleştiriler getirilmiştir. Kambiyo istikrar fonu ile piyasaya müdahalede bulunan yöneticilerin döviz kurunun gelecekte alacağı değeri ve uzun dönem denge kurunu doğru tahmin edememe veya tahmin edilse bile üzerlerindeki politik baskılar nedeniyle tahminlerini doğru bir şekilde yansıtamamaları gibi bir risk sistemi olumsuz etkileyecektir. Bunun yanında stabilize edici

³² T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği Değerlendirme Müdürlüğü Tebliği, Uluslararası Para Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi, Çev: Işıl Ünel, Ankara, Tarih belirtilmemiş, s. 3.

³³ Tüm dış ekonomik ilişkileri tek bir döviz kuru ile yürütmek çoğu kez ekonomik değildir. Bu nedenle aynı yabancı para için birden fazla döviz kuru saptanır. Bu sisteme katlı kur (çoklu kur) denir. Sermaye hareketleri ile ilgili işlemler serbest piyasa kuru üzerinden arz ve talebe göre belirlenirken, cari hesap işlemleri ise sabit ya da ayarlanabilir bir kur üzerinden yürütülür. Atilla Bağrıaçık, Uluslararası Ekonomik İlişkiler, s. 35.

Uygulama ile dış denge sermaye hareketlerinden arındırılmış olur. Açık sadece cari işlemlerden kaynaklanacak şekilde sınırlandırılmış olur. Müdahalede ölçüt, cari hesap açığıdır. İkili kur uygulamaları spekülasyona neden olabilecek ve bunun yanında işlemlerin birbirinden ayrımı için sıkı bir kontrol mekanizması ve bürokrasi gerekli olacaktır. Güran, a.g.e., s. 108.

³⁴ Güran, a.g.e., s. 106.

³⁵ Öney, a.g.e., s. 187.

Döviz kuru döviz talebindeki artış nedeniyle bantın sınır noktasında oluştuğunda, döviz arz ve talebi arasında bir fark varsa, bu durum ülkenin rezervlerinin değişmesine yol açacaktır. Döviz kurunun R_2 'de oluşması durumunda ab aralığı kadar döviz talebi fazlası rezervlerde aynı miktarda bir azalmaya neden olacak ve ülke bu ölçüde dış açık vermiş olacaktır³⁷.

Ülkeden altın çıkışına neden olan bu gelişme, sistemde ulusal para arzının belli bir oranda altın stokuna bağlı olmasıyla para arzının dolayısıyla fiyatlar genel düzeyinin düşmesine neden olacaktır. Bu durumda reel döviz kurlarının yükselmesi ihracatın artmasına, ithalatın ise azalmasına neden olacaktır. Böylece bir dönem önce ülkeden çıkan altın tekrar ülkeye geri dönecektir³⁸. Altın girişi para arzını artırarak fiyatlar genel düzeyini yükseltecektir. Bu süreç ithalatla ihracatın eşitlendiği noktaya kadar devam eder.

Görüldüğü gibi sistemde döviz kurları altın ithal ve ihraç noktaları arasında sabit tutulmaktadır. Bu mekanizmanın işleyebilmesi için sözkonusu ülkeler tam istihdam seviyesinde olmalıdırlar. Bunun yanında bir dış açık veya fazlanın Merkez Bankası tarafından strelize edilmemesi sistemin başarısı için en önemli koşuldur³⁹. Merkez bankası elindeki para politikası araçları ile ödemeler dengesizliğinin bir bölümünü veya hepsini dengeleyebilir. Örneğin, dış açık durumunda bankacılık sistemi yoluyla açık miktarı kadar iç krediler arttırılırsa, para arzının düşmesi engellenebilir. Bu ise, mekanizmanın çalışmasını engeller. Ancak bankacılık sisteminin ulusal para stoğunu ödemeler bilançosundan korumasının bir sınırı vardır. Eğer açık veya fazlalar büyük miktarda ve uzun süreli ise, er ya da geç ödemeler bilançosu para arzını etkileyecektir⁴⁰.

Sistemde ileri sürülen fiyat hareketleri yoluyla, ithalat ve ihracatın çok kısa sürede ve önemli boyutta etkilenebilmesi için ithalat ve ihracatın esnekliklerinin fazla olması gerekir⁴¹.

Sisteme yöneltilen en önemli eleştiri, mekanizmanın işlemlerini sağlayan fiyatların esnek olması koşuludur. Bu koşul kabul edilse bile altın giriş ve çıkışlarının fiyatlar

³⁷ Güran, a.g.e., s. 46.

³⁸ Mükerrrem Miç, Para Teorisi, Merkez Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 93-94.

³⁹ Merkez bankası açık piyasa işlemleri, disponibilitate oranları değişimi, reeskont oranı değişimi gibi yollarla para arzını etkiler.

⁴⁰ Peter M. Lindert, International Economics, Eighth Edition, USA, 1986, s. 467-468.

⁴¹ Hiç, a.g.e., s. 94.

üzerindeki etkisi klasiklerin düşündüğü oranda gerçekleşmeyebilir. Altın giriş ve çıkışlarında hükümet, sistemin gereklerine uysa da, paranın gelir hızında bir artış veya düşüş olduğunda para miktarındaki azalma veya artış giderilmiş olacaktır⁴².

Ayrıca fiyat ve ücretlerin aşağı doğru esnek olmadığı gerçeği de eleştiriler arasındadır. Altın standardında gelir değişimlerinin dış ticaret üzerindeki etkisi de gözardı edilmiştir.

Altın standardı gibi bir sistem hükümetin para politikası araçlarını kullanmasını engeller. Bu ise fiyat istikrarı için kullanılan en önemli aracın sistem dışı kalmasına neden olur.

Tüm bu eleştirilere karşın günümüz koşullarında işlemesi olanaksız olan bu sistemin, tam istihdam koşulunda işlediği varsayımı kuramsal olarak tutarlıdır.

Altın standardında döviz kurlarının altın paritesinden fazla sapmaması, ülkelerarası istikrarlı bir ticaret ortamının oluşmasına neden olmuştur.

Burada incelenen sabit kur sisteminde döviz kuru hareketleriyle dış ticaretin etkilenmesi bantın dar sınırları nedeniyle önemsiz kabul edilebilir. Dış ticaretin kur hareketleriyle önemli derecede yönlendirilmesi, karma sistemler içinde incelediğimiz ayarlanabilir sabit kur sisteminde gerçekleşmektedir.

4.2. Esnek Kur Sistemi ve Dış Ticaret

Esnek kur sisteminin ayarlama mekanizması olarak destek bulması, basitliğinden kaynaklanmaktadır. Basitlik argümanının dayanağı, ayarlama mekanizmaları arasında döviz kurunun kolayca değiştirilebilecek yapıya sahip olması ve bu değişimin piyasa aracılığı ile gerçekleştirilebileceğine ilişkindir. Kurları yükselip, alçalmaya bırakmak, yurtiçi fiyatları ve maliyetleri diğer ülkelere göre ayarlamaktan daha kolaydır. Açık pozisyonadaki ülkenin ticaret dengesini düzeltmek için, bu büyüklükte geliri düşürmektense döviz kuru ayarlamaları daha kolaydır⁴³.

⁴² Zeyyat Hatiboğlu, Dış Ticaret Teorisi Notları, Hüsnitabat Matbaası, İstanbul, 1969, s. 27.

⁴³ Scammel, a.g.e., s. 89-90.

Dalgalı kurlar arz ve talep koşullarına duyarlı olduklarından piyasa güçlerine çok çabuk uyarlar. Bu nedenle kurların gerçekçi değerlerine yakın belirleneceği savunulabilir. Ancak, ülke içi faiz oranının düşmesi veya siyasi istikrarsızlık gibi durumlarda sıcak para hareketi döviz kurlarının gerçek değerlerinden sapmasına neden olabilir. Bu gibi durumlarda sıcak paranın ülke dışına çıkışı döviz kurlarını yükseltir. Döviz kurlarının yükselmesi, spekülâtorlerin ulusal parayı hızla ellerinden çıkarmasına dolayısıyla, döviz kurlarının daha da yükselmesine neden olacaktır. Sonuçta, ulusal paranın değerindeki düşüş çok büyük boyutlara ulaşacaktır. Bu nedenle spekülâtif hareketlerin kur dalgalanmalarını daha da hızlandırdığı ifade edilebilir.

Esnek kur sisteminde, döviz kurlarındaki bu tip dalgalanmalar ve döviz kuruna ilişkin belirsizlikler döviz kuru riskini yükselttiğinden dış ticareti zora sokabilir. Ancak vadeli döviz piyasaları aracılığı ile bu olumsuz durumun giderilmesi olanaklıdır.

Esnek kur sisteminde dış açıklar (fazlalar) ulusal paranın dış değerinin sürekli düşmesi -depresiasyon- (değer kazanması=apresiasyon) ile giderilir. Döviz kurunun arz ve talep dengesizliğine bağlı olarak kendiliğinden yükselmesiyle, ithalatın artması ve ihracatın tıkanması önlenir. Ancak, ulusal paranın dış değerinin sürekli düşmesinin yaratacağı çeşitli sorunlar da vardır. Eğer sürekli düşüş, enflasyon hızından büyükse, yurtdışına reel gelir transferi yapılıyor demektir. Bunun yanında ihracatın finansman kaynakları arasında dış krediler önemli paya sahipse, dış borç yükü ulusal para cinsinden artar. Sonuçta ekonominin bütünü açısından finansman sorunu büyür ve para arzı genişlemeye zorlanır⁴⁴.

Kuramsal olarak döviz piyasasında rekabetin fazla olması nedeniyle dalgalı kurların istikrarlı olması gerekir. Döviz arz ve talebi temelde fiyat değişmelerine duyarlıdır. Böylece, döviz kurundaki küçük bir değişme ticarete konu olan malların miktarını da önemli ölçüde değiştirecektir. Ancak, talep koşulları inelastikse, kur değişmelerine karşın miktardaki değişim çok küçük olacaktır.

Özetle esnek kur sisteminin işleyişinin bir parçası olan döviz arz ve talebinin esnekliklerinin düşük olabileceği, kurlardaki dalgalanmaların dış ticareti ve uluslararası

⁴⁴ Tuba Ongun, Dış Ticaret ve Enflasyon, Birlik, Nisan 1993, s. 23.

yatırımları engelleyeceği ve düzensiz spekülâtif sermaye hareketlerine yolaçacağı endişesi ile sisteme kuşku ile bakılmaktadır⁴⁵.

Esnek kur sisteminde, kur değişimleri dış dengeyi sağlamayı kolaylaştırabilmekte, ancak her zaman garantileyememektedir. Bunun için üretime oranla ülke içi harcamaların azalması gerekir. Aksi takdirde, enflasyonist baskılar ortaya çıkabilecektir. Örneğin dış açık nedeniyle ulusal paranın dış değerinin düşmesi, dış ticaret açısından, ihraç ürünlerinin talep esnekliği birden büyükse gelirleri artırma yönünde etki doğurur. İthalat açısından ise, talep esnekliği yüksekse ithalatı düşürecek. İthalat kompozisyonu talep esnekliği düşük olan mallardan oluşan bir ülke için ise, ithalat faturası kabaracaktır. İhracat tarafında ise hemen iyileşme görülmeyecek ve belki de kısa dönem esnekliğinin egemen oluşundan ötürü ihracat azalacaktır. İthal mallarındaki fiyat artışı, ulusal fiyat düzeyini yukarıya çekmeye başlayacak ve bu da ücretlerde yükselmeye neden olacaktır. Değer kaybetme, ödemeler dengesi bozulması ve maliyet enflasyonu biraradadır. Sonuçta yurtiçi ve yurtdışı olaylar birbirini besleyecek ve yıkıcı etkiler doğuracaktır⁴⁶.

Esnek kur sisteminde döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar ile enflasyon arasındaki ilişkinin yönü hakkında farklı görüşler vardır. Yurtiçi enflasyonunun ulusal paranın dış değerinin düşmesine neden olduğu görüşü yanında döviz kuru ayarlamalarının (depresiasyonun) enflasyona neden olduğu görüşü de savunulmaktadır⁴⁷.

Gerçekte ilişki çift yönlüdür. Ülke içi enflasyon dış ülkelere oranla yüksekse ulusal paranın dış değeri düşer. Ülke içi enflasyon nedeniyle ithal mallarının daha ucuz hale gelmesi ithal mallarına talebi arttıracaktır. Artan döviz talebi ulusal paranın dış değerini düşürecek. Döviz kurunun yükselmesi sözkonusu ülkenin ithal ettiği malları pahalılaştırırken, ihraç ürünlerinin fiyatını dış piyasa için ucuz hale getirecektir. Bu gelişme sonucu ithal mallarına olan talep ülke içinde üretilen mallara kayacaktır. Aynı zamanda ihraç mallarının dış piyasa için ucuzlaması dış talebi de arttıracaktır. Artan talep nedeniyle yerli üreticiler ürünlerinin fiyatını, aynı malın ithali sonucu oluşacak fiyat düzeyine çıkaracaktır. Böylece enflasyon-depresiasyon-enflasyon kısır döngüsüne girilecektir. Bu oluşumlar özellikle yerli üretimin, ithal mallarıyla ikamesi olanaklı ise

⁴⁵ Gül Günver Turan, Uluslararası Para Sistemi: Dünü ve Bugünü, T.C. İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 205, Ekonomi Dizisi: 15, s. 209.

⁴⁶ Scammel, a.g.e., s. 91-92.

⁴⁷ İyibozkurt, a.g.e., s. 310.

yaşanacaktır. Bu nedenle, böylesi bir ekonomik yapı içinde en açık önlem para ve maliye politikaları ile enflasyonu düşürmektir.

Kuramsal olarak, esnek kur sisteminin hükümetlere bağımsız para ve maliye politikaları uygulama olanağı sağladığı kabul edilir. Esnek kur sisteminde para politikası mal ve hizmet hareketleri yanında yurtiçi harcama düzeyini değiştirerek ülke ekonomisini de etkiler. Örneğin, genişletici para politikası faiz oranlarını düşürerek yabancı sermayenin ülke dışına çıkmasına neden olacaktır. Ülke içindeki döviz miktarının azalması, kurları yükselterek ithalatın azalmasını, ihracatın ise artmasını sağlayacaktır. Dış ticaret dengesinin iyileşmesi çoğaltan kanalıyla yurtiçi geliri ve harcamaları uyarır. Dolayısıyla esnek kur sisteminde yurtiçi politikalar ekonomiyi yönlendirmede oldukça etkili araçlardır. Ancak bu avantaj, hükümetleri sabit kur sisteminde varolan mali disipline itmediğinden, enflasyonist sonuçlar da doğurabilir⁴⁸.

Esnek kur sisteminin sabit kur sistemine göre bir takım üstünlüklerine karşın bu sistemin neden olduğu belirsizlikten özellikle uluslararası alanda faaliyette bulunan küçük ticari firmaların yakındıkları görülmüştür. Özellikle, küçük ülkeler bu sistemin işleyişinden çok zarar görmüşlerdir. Çünkü, sermaye hareketleri serbestleştiğinde, sermaye güçlü ülkelere akmaya başlamıştır. Paraları değer yitiren ülkelerin bunu eşzamanlı olarak reel kurlara yansıtmamaları veya paraları değer kazanan ülkelerin bunu durdurmak için çaba göstermemeleri de -özellikle ihraç ürünleri, fiyat dışındaki öğeler nedeniyle, rekabet gücü kazanan ülkeler- yeni sorunların doğmasına yolaçmıştır.

Bütün bunlar, esnek kurların beklendiği gibi bir sonuç vermemesine ve önemli maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Büyüyen belirsizlik nedeniyle, uluslararası ticaretin zarar görmesi, ülkelerin birbirlerine karşı koruma oranlarını yükseltmeleri veya koruma oranı uygulamaya başlaması, ülkelerin birbirlerine enflasyon ihraç etmeleri yoluyla dünya enflasyon oranının yükselmesi ve yanlış kur ayarlamasının ortaya çıkardığı dengesizlikler, sistemin yolaçtığı önemli maliyetler olarak ortaya çıkmıştır.

⁴⁸ İyibozyurt, a.g.e., s. 307.

4.3. Karma Sistemler ve Dış Ticaret

4.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemi ve Dış Ticaret

Esnek kur sistemi ile sabit kur sistemi arasında yer alan ayarlanabilir sabit kur sisteminin en büyük eksiği düzeltici mekanizmadan yoksun oluşudur. Altın standardında stratejik değişken fiyat-maliyet yapısı iken esnek kur sisteminde kur oranıdır. Ayarlanabilir sabit kur sisteminde ise kısa dönemde dış ticaret dengesini düzeltecek bir araç yoktur. Ayarlanabilir sabit kur sisteminin savunucuları kısa dönemde bir aracın olmaması nedeniyle ülkenin dengeyi sağlamak için rezervlerini kullanması gerektiğini savunmaktadırlar⁴⁹. Sistemde kurlar sabit olmakla birlikte, temel bir dengesizlik durumunda ulusal paranın değeri değiştirilebilmektedir. Resmi döviz kuru, serbest piyasadaki kurdan düşükse, Merkez Bankası piyasaya düşük fiyatla döviz satar. Bu durum döviz rezervlerinin erimesine neden olur. Serbest piyasa döviz kuru, resmi kurun altında oluştuğunda Merkez Bankası piyasadan yüksek fiyatla döviz almak durumunda kalır. Bu durum, para arzını arttırarak enflasyonist baskılara neden olur⁵⁰. Uzun dönemde ise, döviz kuru ayarlaması görüşü ifade edilmektedir. Ancak, döviz kuru ayarlamalarının uzun aralıklarla gerçekleştirilmesi, oldukça iyi dağıtılmış ve büyük likidite kaynakları aracılığı ile sürdürülebilir⁵¹.

Döviz kurlarının uzun süre sabit tutulması, dış ticaret açısından kur riskini minimize etmektedir. Bununla birlikte dış açık ve/veya fazlanın uzun süreli olması durumunda, hükümetlerin döviz rezervleri yanında para ve maliye politikalarını kullanmalarına karşın, dış denge istenilen yönde etkilenememesi durumunda, yapılan kur ayarlamaları büyük oranlı olacaktır.

Bretton Woods planlayıcıları altın standardı ve esnek kurlar arasında bir sistem düşünürken gerçek bir düzeltici mekanizması olmayan bir sisteme ulaşmışlardır. İdeal bir sistem, herhangi bir dengesizlik durumunda düzeltici mekanizmayı çok kısa sürede devreye sokmalıdır. Altın standardında bu güçler fiyat değişimleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Esnek kur sisteminde ise, döviz kuru, ödemeler dengesindeki bir değişmeye

⁴⁹ Schammel, a.g.e., s. 81.

⁵⁰ Sadık Acar, Devalüasyonun Ödemeler Bilançosu Üzerindeki Etkisi (Türkiye Örneği). Basılmamış Doçentlik Tezi, E.Ü. İktisat Fakültesi, İzmir, 1980, s. 25.

⁵¹ Schammel, a.g.e., s. 81.

koşut olarak, anında uluslararası döviz piyasasında dalgalanma gösterir. Ayarlanabilir sabit kur sisteminde ise, böyle bir kur değişimi, dış dengesizliğin, para ve maliye politikaları ile giderilemeyeceği bir duruma gelinceye kadar, sözkonusu değildir⁵². Kur ayarlamalarının uzun aralıklarla yapılması, enflasyonist bir ortamda ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olacaktır. Bu durum, ithalatı özendirirken, ihracatı caydıracaktır. Böyle bir durumda önlemler alınana dek açık oldukça büyür.

Sürünen pariteler sisteminde ise, iç fiyatlarda meydana gelen artışların, döviz kuru üzerindeki etkisi giderildiğinden, gerçek döviz kurunun belirlendiği söylenebilir. Sistemin uygulanması, istikrarlı bir fiyat düzeyinin sağlanması için hem kur ayarlamaları yapılabileceği hem de enflasyonla mücadele edilebileceği görüşüne dayanır. Böylece, ülke için fiyat istikrarı ve gerçekçi kur düzeyi, ihracatçının dış piyasalarda rekabet gücünü korumasını sağlayacaktır. Döviz piyasasında istikrarın sağlanabilmesi ve spekülasyon hareketlerin engellenebilmesi için de uygulamada yıl içinde yapılacak toplam kur değişikliğinin en çok hangi oranda olacağı resmen ilan edilmelidir.

4.3.2. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemi ve Dış Ticaret

Kontrollü dalgalanmanın uygulandığı dönemde, dalgalanmaların yanlış yönde olduğu, bazen de dalgalanmaların kirli şekli ile yürütüldüğü görülse de, dünya ticaretinin de arttığı görülmüştür.

Sabit kur sisteminde ülkelerin, sabit bir kurla birbirlerine sıkı bir şekilde bağlanmaları nedeniyle, bir ülkede yaşanan enflasyon diğer ülkeler tarafından paylaşılır. Esnek kur sisteminde ise dış ticaret doğrudan döviz kurunu etkilemesi ile açık veren ülkede enflasyon bir iç sorun olarak kalır.

Kontrollü dalgalanma, özellikle hammadde ve petrol fiyatlarının süratle arttığı, enflasyon ve durgunluğun ortaya çıktığı ve spekülasyonun hız kazandığı bir ortamda, kaçınılmaz olarak kabul edilmesi gereken bir önlemdir⁵³. Ancak, kontrollü dalgalanmada, sistemin enflasyon üzerinde ve dünya ülkelerinin paylaşımı konusunda ne gibi etkiler doğuracağı kesin bir şekilde ifade edilememektedir.

⁵² Scammel, a.g.e., s. 82.

⁵³ Öney, a.g.e., s. 188.

Bunun yanında kurlardaki belirsizliğin dünya ticareti üzerindeki olumsuz etkisi gözönüne alınırsa, iki uç sistemin olumsuz yanlarını elimine edecek şekilde uygulanan bu sistemin dış ticareti olumlu yönde etkileyebileceği ifade edilebilir.

Günümüz için çok katı bir şekilde uygulanan ve ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri iç fiyatlardaki ve gelirdeki değişmelere yükleyen sabit kur sisteminin uygulanamayacağı açıktır. Aynı şekilde, büyük dalgalanmalara yolaçması nedeniyle istikrarsızlıklara neden olan tam esnek kur sisteminin uygulanması da olanaksızdır. Bu durumda, sorgulanması gereken, sabitliğin ya da dalgalanmanın derecesi olacaktır.

Burada seçenekler, uzun aralıklarla ve büyük oranlı kur ayarlamaları ile kısa süreli ve fakat devamlılık gösteren bir kur ayarlamasıdır. Belirsiz ve uzun aralıklarla yapılan büyük oranlı devalüasyonlar diğer seçeneklere göre daha enflasyonist olacaktır. Yüksek oranlı devalüasyonların genellikle ardından ücret ve fiyat ayarlamalarını da beraberinde getirmesi oldukça sık rastlanan bir olaydır. Diğer taraftan düşük kur ayarlamaları bu tip ücret ve fiyat artışlarının, en azından gerekçesi olma özelliğini kaybeder. Ayrıca uluslararası rekabette IMF tarafından iç fiyat düzeyi ve döviz kurlarındaki değişimlerin ölçüt olarak seçildiği gözönüne alınırsa, paranın dış değerinin hangi düzeyde olduğu kadar, o düzeydeki dalgalanmaların da dış ticaret açısından ithalat ve ihracatçının davranışlarını etkileyen önemli öğeler olduğu açıktır.

5. DÖVİZ KURU POLİTİKASI; TANIM VE SINIFLAMA

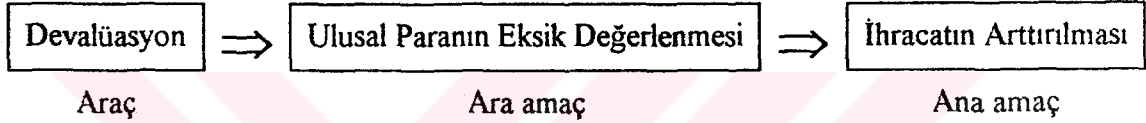
Döviz kuru politikası ile döviz kuru sistemi anlam yakınlığı içinde bulunan kavramlardır. Sistem politikalardan oluşan daha genel bir kavramdır. Sistem karar birimlerinin davranış ve faaliyet alanlarının, genellikle uzun dönemli çevresel koşullarını belirleyen her türlü kural, ilke ve kurumlar bütünüdür⁵⁴. Politika ise belirlenmiş amaçlara ulaşmak için, karar birimlerinin döviz kurlarının belirlenmesinde bilinçli ve sistematik olarak etkileme, yönlendirme, şekillendirme ve denetimine ilişkin uygulamalardır⁵⁵.

Döviz kuru sistemlerinde, sistemin temeline ters düşmemek üzere az-çok farklı politikalar izlenebilir. Döviz kuru ayarlamaları şeklinde ortaya çıkan döviz kuru

⁵⁴ Hüsnü Erkan, Ekonomi Politikasının Temelleri, Aydın Yayınevi, Yenilenmiş İkinci Baskı, İzmir, 1990, s. 46.

⁵⁵ Erkan, a.g.e., s. 7.

politikaları -devalüasyon (depresiasyon) ve revalüasyon (apresiasyon)- belirlenmiş amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlardır. Döviz kuru politikaları araç ve ara amaç olarak iki şekilde sınıflandırılabilir. Örneğin ihracatını arttırmak isteyen bir ülke, bu amacına ulaşmak için ulusal paranın dış değerinin düşürülmesi anlamına gelen devalüasyona başvuracaktır. Şekil 2'de görüldüğü gibi devalüasyon, amaca ulaşmak için kullanılan bir araçtır. Gerçekte, ihracatın artırılması amacının gerçekleştirilmesi için yapılan devalüasyon, ulusal paranın eksik değerlenmesini sağlamaya yöneliktir. Burada ulusal paranın eksik değerlenmesi, ara amaç niteliğindedir. İhracatta artışı sağlayacak olgu ulusal paranın eksik değerlendirilmesidir. Aksi halde, ulusal paranın aşırı değerlenmiş olduğu bir ortamda yapılan devalüasyon oranı yeterli değilse aşırı değerleme durumu devam edecek ve ana amaca ulaşılamayacaktır.

Şekil 2

Çalışmamızda, döviz kuru politikaları araç ve ara amaç olarak sınıflandırılacaktır. Burada, devalüasyon (depresiasyon) ve revalüasyon (apresiasyon) araç olarak, aşırı, eksik değerli ve gerçekçi döviz kuru politikaları ise ara amaç olarak incelenecektir.

Uygulanan döviz kuru politikasının dış ticaret açısından nedenleri farklı olabilir. Dünya fiyatları sabitken ülke içi genel fiyat düzeyi sürekli artmaktaysa, ihraç mallarının dış piyasalarda rekabet şansı düşmekte ve dış pazarın yitirilmesi tehlikesi ile karşılaşmaktadır. Aynı şekilde ülke içi genel fiyatlar düzeyi artmamakla birlikte, dünya fiyatları bir düşüş eğilimine girdiğinde de aynı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Söz konusu ülkelerin maliyetlerinin yüksekliği de dış piyasalarda rekabet şansını azaltan bir ögedir.

Nisbi fiyat ve maliyet yapısı bozulmuş bir ülke için dış ticaretteki tikanıklığı gidermede, basitliğinden ötürü en sık kullanılan araç kur ayarlamalarıdır. Kur ayarlamaları ile iç ve dış fiyatlar arasındaki fark kapatılabilmektedir. İç ve dış fiyatlar arasında ülke aleyhine mevcut bulunan dengesizliğin ortadan kalkmasıyla ihracatın kârlılığı artacaktır. Aynı zamanda, ithal mallarına yönelik talep kısılacığından, ihracattaki tikanıklığın giderilmesi yanında ithalatın miktar olarak azalması, ülkenin dış ticaret açığının kapanmasını sağlayacaktır.

Kur politikası aracılığı ile ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan mallardaki gerçekleştirilecek nisbi fiyat değişimi, ülke içinde uygulanacak para ve maliye politikaları ile de sağlanabilir. Ancak, ticarete konu olmayan malların nisbi fiyatlarının deflasyonist para ve maliye politikaları ile düşürülmesi çok zor olabilir⁵⁶.

Kur politikaları, döviz kuru sistemlerinde olduğu gibi, ülkelerin yapılarına ve amaçlarına göre şekillenmektedir. Kur tespitinde gelişmiş ülkeler için piyasada belirlenen kurun orta dönemde istikrarlı olup olmadığı, gelişmekte olan ülkelere ise gerçekçi olup olmadığı önemlidir. Aynı şekilde, ülke ekonomisinin içinde bulunduğu koşullar da kur politikasını belirler. Makro ekonomik bir dengesizlik bulunmayan bir ekonomideki kur politikası ile istikrar programı uygulanan bir ekonomide kur politikası farklı olacaktır. Örneğin IMF destekli istikrar programlarında amaç orta dönemde ödemeler dengesini sağlamak olurken, normal gelişme seyri gösteren ekonomilerde amaç varolan dengeleri korumak yönündedir. İstikrar programı içinde kur politikaları ile ekonominin değişkenleri üzerinde hızlı ve reel etkiler yaratmak temel amaçtır. İstikrarlı bir ekonomide ise varolan dengelerin sürdürülebilmesi ve kalkınma hedefleriyle tutarlılığı amaçlanır⁵⁷.

Kur politikasının amacı iç üretim kapasitesini artırarak ve maliyetleri düşürerek ihracat artışını mümkün olan en yüksek hıza ve ithalatın üstüne çıkarmaktır. İhracatın ithalattan daha hızlı artışı, işsizlik, atıl kapasite, gelir düşüklüğü, dış dünya'ya karşı kredibilite düşüklüğü gibi sorunlara çözüm getirecektir. Hükümetler kur politikası ile döviz gelirlerini etkileyerek uluslararası ödemelerini belli bir standarda oturtabilirler.

Kur politikalarının ekonomiye etkileri oldukça geniştir. Ülke kalkınmasına etkileri nedeniyle, diğer hedefler yanında, orta dönemde uygun bir büyüme hedefi saptanmalıdır. Aynı şekilde, kur değişimlerinin gelir, gelir dağılımı ve refah üzerindeki etkileri de dikkate alınmalıdır⁵⁸. Kur politikası ile ulaşılmak istenen hedeflerin yanında, mevcut koşullar da ekonomi politikasını yönlendiren karar birimlerince dikkate alınmalıdır. Bu arada belirlenmiş olan diğer hedeflerden de uzaklaşmamalıdır. Bunların sadece kısa süre için ağırlığı ve önem dereceleri gözardı edilebilir.

⁵⁶ Ovtunde E.G. Johnson, Paranın Değerinin Düşürülmesi ve İhracat Patlaması, Çev. Canan Erkan, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Yıl 25, Sayı 5, Mayıs 1988, s. 36.

⁵⁷ Ömer Abuşoğlu, Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkileri, TOBB, Ankara, 1990, s. 52-53.

⁵⁸ Abuşoğlu, a.g.e., s. 52.

Çalışmamızda ekonomide çok yönlü etkileri bulunan döviz kuru politikaları, yalnız ithalat ve ihracatla olan ilişkileri açısından irdelenecektir.

6. BİR ARAÇ OLARAK DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET

Kur ayarlamaları ile dış ticaret açısından oldukça karmaşık ilişkiler vardır. Bu ilişkiler kuramsal düzeyde esneklik ve massetme olmak üzere iki ayrı yaklaşımda irdelenecektir. Esneklik yaklaşımı veya Marshallgil analiz arz ve talep esnekliklerine dayalı kısmi bir analiz iken, massetme yaklaşımı makro ekonomik bir analizdir.

Çalışmamızda her iki yaklaşım da ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer yitirmesi (sabit kur sisteminde devalüasyon, esnek kur sisteminde depresiasyon) açısından irdelenecektir. Ulusal paranın dış değerinin yükseltilmesinin (sabit kur sisteminde revalüasyon, esnek kur sisteminde apresiasyon) dış ticaret üzerindeki etkileri, değer düşürmenin ters etkilerine sahip olduğundan tekrar ele alınmayacaktır.

6.1. Devalüasyon ve Dış Ticaret

6.1.1. Esneklik Yaklaşımı

Devalüasyonun, devalüasyon yapan ülkenin ticaret dengesi üzerinde etkisi ithalat ve ihracatla ilgili talep esneklikleri ile açıklanır. Yaklaşımda, döviz arz ve talebinin yalnız ithalat ve ihracat sonucu oluştuğu ve diğer değişkenlerin sabit veya etkisinin önemsiz olduğu varsayılmıştır⁵⁹.

Sözkonusu esneklikleri ele alırsak; ithalatın ve dolayısıyla döviz talebinin azaltılabilmesi için ithal mallarına olan talep esnekliğinin büyük olması gerekir. Aynı şekilde ihraç mallarına olan dış talep esnekliğinin birden büyük olması gerekir ki devalüasyon sonucu ülkeye döviz girişi artsın. Konuya arz esneklikleri açısından bakarsak, ithal mallarının dış arzı esnek ise, devalüasyondan beklenen sonuç alınamayacaktır. Çünkü ithal mallarına yönelik iç talebin düşmesi, bu malların fiyatını düşürürse devalüasyon oranı düşecek ve amaçlanan döviz tasarrufu gerçekleşmeyecektir.

⁵⁹ Necati Mumcu, Uluslararası Moneter Teori, İstanbul Ün. Yay. No: 1504, İstanbul, 1972, s. 50-51.

İhracat artışı ve dolayısıyla döviz kazancının artışı için ise, ihraç mallarının arz esnekliğinin birden büyük olması gerekir.

Analizi basitleştirmek açısından ithalat ve ihracata ait arz esneklikleri sonsuz kabul edilerek, ithal mallarına ait iç talep (π_m) ve ihraç mallarına ait dış talep (π_x) esneklikleri ele alınmıştır.

Yaklaşımına göre devalüasyonun dış ticaret bilançosu üzerine etkileri, ihracat gelirlerini arttırıp, ithalat giderlerini azaltması şeklinde olacaktır.

Devalüasyon sonucu ithal mallarının ulusal para türünden pahalalanması, yurtiçi talep esnekliğine bağlı olarak, bu malların talebi ve dolayısıyla ithalat azalacaktır. İhraç malları ise, yabancı para türünden ucuzlayacağından, ihraç mallarına ait dış talep esnekliğine bağlı olarak, ihracat hacmi artacaktır. Bu iki etki dış ticaret bilançosunda olumlu bir gelişmeye neden olacaktır.

Söz konusu iki esneklik ne kadar yüksekse devalüasyonun döviz giderlerinin azalması ve döviz gelirlerinin artırılması üzerine etkisi o kadar fazla olacaktır⁶⁰.

Özetle devalüasyonun dış ticaret bilançosu üzerindeki olumlu etkisi ithal mallarının iç talebinin yanında ihraç mallarının dış talebinin esnekliklerinin yüksek olmasına bağlanmıştır.

Devalüasyonun ticaret bilançosu üzerindeki etkileri A. Marshall ve A. Lerner tarafından formüle edilmiştir. Marshall ve Lerner'e göre devalüasyonun ticaret bilançosu üzerindeki etkisinin olumlu olabilmesi için, söz konusu iki esneklik toplamının 1'den büyük olması gerekir. Bu nedenle, bu koşula Marshall-Lerner (ML) koşulu denmektedir. Bu koşulun varlığında döviz piyasasının istikrarlı olacağı ifade edilmiştir⁶¹.

ML koşulunu ithalat talep esnekliği ve ihracat talep esnekliği açısından en iyi formüle eden L.A. Metzler olmuştur (π = talep esnekliği, ε =arz esnekliği, x = ihracat, m = ithalat)⁶².

⁶⁰ Seyidoğlu, a.g.e., s. 208.

⁶¹ Acar, a.g.t., s. 48-49.

⁶² İyiboğurt, a.g.e., s. 288-289.

$$\frac{\pi_m \pi_x (1 + \varepsilon_m + \varepsilon_x) + \varepsilon_m \varepsilon_x (\pi_m + \pi_x - 1)}{(\pi_x + \varepsilon_x)(\pi_m + \varepsilon_m)}$$

Formülden elde edilen sonuç pozitif ise, ulusal paranın değer kaybı sonucu ticaret bilançosu olumlu yönde gelişecektir.

Metzler'e göre ML koşulu ($\pi_m + \pi_x > 1$) varlığında ulusal paranın dış değerindeki düşüş dış ticaret bilançosu üzerinde olumlu sonuç verecektir. Ancak $\pi_m + \pi_x < 1$ olsa dahi yine bu sonuç alınabilecektir. Bunun için ε_x ve ε_m 'in yeteri kadar küçük değerlere sahip olması gerekir. Her iki esneklikten birinin sıfır olması durumunda Metzler'in formülü pozitif değer alacaktır. Buna göre ML koşulu, ulusal paranın dış değerinin düşmesinin ticaret bilançosu üzerinde olumlu etki doğurması için yeterli olmakla birlikte, istisnai durumlarda gerekli değildir.

Esneklik yaklaşımının dayanağı ML koşuluna göre esneklikler toplamı birden küçükse ticaret bilançosu olumsuz etkilenir. 1'e eşitlik durumunda ise ticaret bilançosu değişmez, aynı kalır.

Esnek kur sistemi açısından döviz piyasasındaki kararlılığın yeterli koşulu olan ML koşulu, veri bir potansiyel dengesizliğin daha küçük oranlı bir döviz kuru değişmesi ile ortadan kalkmasını sağlayacaktır⁶³.

Devalüasyon sonucunda ihraç ve ithal malları fiyat yapıları değişecektir. İhraç mallarının fiyatları, iç fiyatlara oranla artar⁶⁴. Bu durumda devalüasyon yapan ülke için gerek iç fiyatların, gerekse maliyetlerin yüksekliğinden kaynaklanan ihraç malı arz tikanıkları varsa giderilmiş olur. Aynı zamanda diğer ülkeler için ihraç malları ucuzlayacağından bu mallara talep artacaktır. İthal mallarında meydana gelen fiyat artışları yurtiçi talebi, dış ticarete konu olmayan mallara yönelterek, ithal malları talebini azaltacaktır. Bu gelişmelerin dış ticaret dengesini düzeltereği açıktır⁶⁵.

Küçük ülkeler için -dünya ticaretinde küçük paya sahip ülkelerin- ithal malları talep esnekliklerinin düşük olacağı iddia edilmiştir. Bunun nedeni, bu ülkelerin ithalat

⁶³ Güran, a.g.e., s. 74.

⁶⁴ Abuşoğlu, a.g.e., s. 73.

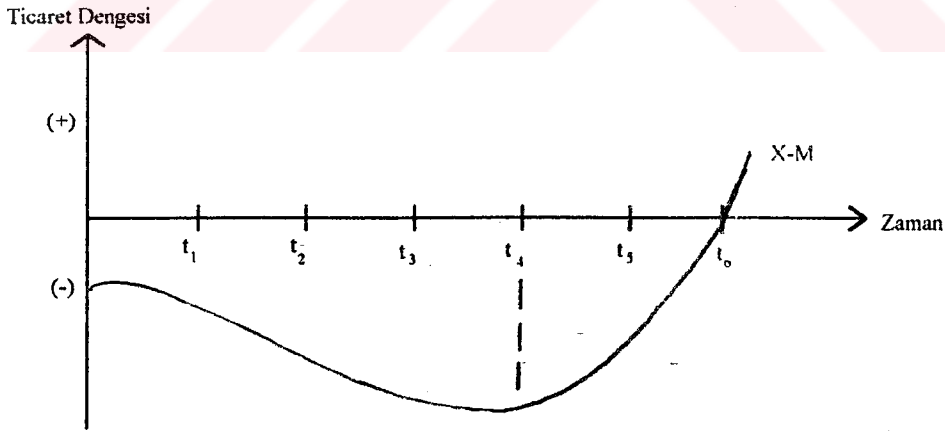
⁶⁵ Suat Öksüz, Türkiye'de Para ve Dış Denge, E.İ.T.İ.A. Yay. No: 223-146, Eskişehir, 1980, s. 25.

bileşimlerinin büyük çoğunluğunun, vazgeçilemez, ikame edilemez hammadde ve sabit sermaye yatırım mallarından oluşmasıdır. Ayrıca, küçük ülkelerde, düşük üretim kapasitesi sonucu, genel olarak bir devalüasyondan sonra büyük ülkelere göre daha az ticari mal sözkonusu olacaktır⁶⁶.

Küçük ülkelerin ihraç mallarına olan dış talep esnekliğinin ise yüksek olduğu savunulabilir. Çünkü, bu ülkelerin ihraç ettikleri mallar başka bir üretici ülke tarafından ikame edilmesi olanaklıdır. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin, ihraç ettikleri hammaddeler için böyle bir sav yoktur. Çünkü, bu ülkeler genellikle pazarın büyük bölümüne egemendirler⁶⁷.

Yüksek esneklik değerlerinin, küçük ülkeye sağladığı başlıca avantaj, küçük oranda bir devalüasyonla ticaret bilançosundaki dengesizliğin giderilebilme olasılığıdır⁶⁸. Ancak, devalüasyonun ticaret bilançosunu olumlu yönde hemen etkileyeceğini söylemek pek doğru olmayacaktır. Diğer ülkeler uluslararası ticarette küçük fiyat değişikliklerine tepki olarak ani miktar değişiklikleri yapmazlar. Ayrıca kısa dönemde esneklikler oldukça düşüktür. Bu nedenle, devalüasyonun ilk etkisi ticaret bilançosunun bozulması yönünde olacaktır. İhracat gelirleri döviz cinsinden düşerken, ithalat faturası sabit kalır⁶⁹.

Devalüasyonun zaman yolu Şekil 3'de gösterilmiştir⁷⁰.

Şekil 3

⁶⁶ Peter J. Lloyd, *International Trade Problems of Small Nations*, Duke Univ. Press, North Carolina, 1968, s. 80.

⁶⁷ Lloyd, a.g.e., s. 76.

⁶⁸ Charles P. Kindleberger, *Uluslararası İktisat*, Cilt 2, Çev. Necdet Serin, Ankara, 1970, s. 12-13

⁶⁹ Scammel, a.g.e., s. 90.

⁷⁰ İyibozkurt, a.g.e., s. 292-293.

J. Eğrisi Etkisi devalüasyon yapıldıktan hemen sonra ticaret dengesinin kötüleşeceğini (t_1 t. aralığı), ancak daha sonra iyileşeceğini (t_2 'ten sonra) ileri sürer. Bunun nedeni, daha önce bağlantıları yapılmış olan ithalat miktarı değişmezken, ithalat malları fiyatlarının ulusal para türünden artmasıdır. Zaman geçtikçe miktar ayarlamaları yapılacağından, ithalat miktarı azalır. Bu süreçte ihraç malları dış piyasa için çekici hale gelmiştir.

Esneklik yaklaşımı ihraç mallarının ve ithal malları ikamelerinin yurtiçi fiyatlarını döviz kurundan bağımsız varsaymıştır. İlgili, fakat açıkça belirtilmeyen varsayım; yerli ve yabancı malların ikame edilebilirliğinin yüksek olduğudur. Bu nedenle, devalüasyonun ilk etkisinin, göreceli fiyat yapısını değiştirerek yurtiçi ve yurtdışı talepleri yerli mal ve hizmetlere yönlendirmek şeklinde olacağı kabul görmüştür. Dolayısıyla atıl kapasiteye sahip ülke devalüasyon yaptığında, ihraç ve ithal mallarıyla rekabet eden sanayilerinin uluslararası fiyatlarda rekabet edebilirliklerinin artması ve bunun sonucunda da ticaret bilançosunda bir gelişme meydana gelmesi beklenmelidir⁷¹.

Devalüasyon sonrası ülkenin iç fiyatlarında ve dış fiyatlarında herhangi bir değişim olmayacağı varsayımı yanıltıcıdır. Diğer ülke satıcıları rekabetçi konumlarını korumak için fiyatları düşürürken, yerli üreticiler de ulusal para türünden fiyatlarını yükseltebilir. Bu tür gelişmeler devalüasyondan beklenen olumlu sonucun alınmasını engeller⁷².

İkame olanaklarının ve dolayısıyla çapraz fiyat esnekliklerinin yüksek olduğu rekabete açık pazarlarda yabancı kaynaklı ürünlerin ulusal para türünden fiyatları ile bunların yerli eşleniklerinin fiyatlarını etkileyecek önemli öğeler vardır. Devalüasyonun ulusal fiyatların yükselmesine -küçük ülkede devalüasyon miktarı kadar- neden olacağı açıktır⁷³.

Yerli ve yabancı malların ikame olanaklarının olmadığı sanayi kollarında, devalüasyonun kısa dönemde sonuçları, ulusal fiyatlar üzerinde çok daha zayıftır. İkame edilebilirlik söz konusu olduğunda, ithal malının fiyatındaki artış, yerli üreticilerin karşı

⁷¹ Baldwin-Richardson, a.g.e., s. 297.

⁷² İyiboçkurt, a.g.e., s. 289.

⁷³ Baldwin-Richardson, a.g.e., s. 298-299.

karşıya kaldığı talep eğrisini sağa kaydıracaktır. Denge fiyatı üzerindeki etki de böylece yurtiçi arz koşullarına bağlı olacaktır.

Bunlara ek olarak, sözkonusu ülkenin ithalat bileşimi hammadde ve yatırım mallarından oluştuğu durumlarda devalüasyon sonucu bu malların fiyatlarının artışı, özellikle ihraç mal üreten sektörlerde bu malların kullanılması durumunda, maliyetleri ve fiyatları yükseltecek ve endüstrinin katma değerini düşürecektir. Aynı şekilde devalüasyon, yaşam maliyetini ve değişken üretim faktörlerine olan talebi arttırması nedeniyle, ücretlerde yukarıya doğru bir ayarlamayı gerektirecektir.

Yaklaşım, gelir ve ticari olmayan mallardaki değişiklikleri gözardı ettiği için yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Kısmi esnekliklerin ticaret bilançosundaki değişiklikleri tahminde kullanılmasının uygun olmadığına ilişkin itirazlar yapılmıştır.

Devalüasyondan sonra her ülkenin ithalat talep ve ihracat arz eğrilerinin ulusal para birimine göre aynı kalacağı savı gerçek dışı bulunmuştur. Göreli fiyat yapısında ve gelir düzeyinde meydana gelecek değişiklikler bütün dengelerin değişmesine yolaçacaktır. Diğer bütün koşullar sabit olmak kaydıyla varsayımı, özellikle dış ticaretin ulusal gelire oranının yüksek olduğu ve döviz kuru değişikliklerinin tüm sektör işlemlerini etkilediği bir ekonomi için geçersizdir⁷⁴.

Yaklaşım da arz esnekliklerinin sonsuz kabul edilmesi tam istihdam düzeyindeki ekonomiler için geçersiz olduğu gibi, eksik istihdam düzeyinde olan ekonomiler açısından da, esnekliklerin karşılıklı etkileşimleri nedeniyle bağımsız ve değişmez kabul edilemez⁷⁵.

Esnekliklerin karşılıklı etkileşimine örnek vermek gerekirse; devalüasyon sonrası ithal mallarının talep esnekliği ithalata rakip malların arz esnekliğine bağlı olarak değişecektir. İthalata rakip malların arz esnekliği ise ihraç mallarının iç arz ve dış talep esnekliğinin etkisi altındadır. İhraç mallarının arzının artırılması, ithalata rakip malların üretiminde kullanılacak üretim öğelerini azaltmaktadır. Bu ise ithalata rakip malların arz

⁷⁴ Lloyd, a.g.e., s. 72.

⁷⁵ T. Balogh, P.P. Streeten, Dış Ticaret Analizinde Basit Elastikiyet Kavramlarının İsabetsizliği, Çev. Gül Günver, Devalüasyon Seçme Yazılar, İstanbul Üniv. Yay. No: 1508, İstanbul, 1971, s. 51.

esnekliğini düşürecektir⁷⁶. Sonuçta ithal mallarının iç talep esnekliği ve devalüasyonun olumlu etkisi azalacaktır.

Gerek arz gerekse talep esnekliklerinin zaman içinde daha da artacağı gözönüne alınırsa, esnekliklerin veri olarak alınabilmesi ancak kısa dönem için uygun olabilir.

Esneklikler ile ilgili diğer bir eleştiri de, ithal ve ihraç mallarının homojen olmaması nedeniyle bir grup mal için esnekliği tanımlamanın olanaklı olmadığına ilişkindir. Düşünsel olarak, tek tek ihracata ve ithalata konu olan malların arz ve talep esnekliklerinin ağırlıklı ortalamalarından yola çıkarak ticari malların arz ve talep esnekliklerini oluşturmak olasıdır. Uygulamada ise, rakip ve tamamlayıcı mal olma özellikleri nedeniyle ağırlığın hangi ölçü olması gerektiğine ilişkin olarak hesaplamaları engelleyen öğeler söz konusudur. Ayrıca, potansiyel ithal ve ihraç mallarının hesaplamasının dışında tutulması ilgili ortalama esneklikleri düşürecektir⁷⁷.

Esneklik yaklaşımı tam rekabet koşullarında ve arz ve talep fonksiyonlarının doğrusal olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Ancak, uluslararası piyasaların oligopolist nitelikte olduğu durumlarda ülke, oligopol piyasasındaki bir firmanın karşı karşıya kaldığı türden bir talep eğrisi ile karşı karşıya kalabilecektir. Bu nedenle, ülkeler ekonomi politikalarını belirlerken, rekabet ettikleri ülkelerin politikalarını da gözönünde bulundurmalıdırlar. Oligopol piyasasında bir ülke devalüasyona başvurduğu durumda diğer tüm ülkeler de aynı aracı kullanarak rekabet konumlarını korumaya çalışacaklardır⁷⁸.

Esneklik yaklaşımında devalüasyonun dış ticaret üzerine etkileri, olduğu gibi esneklikler üzerine yüklenmiş ve devalüasyon sonrası, ülkede diğer koşulların sabit kaldığı kabul edilmiştir. İthalat ve ihracat sadece fiyat-miktar ilişkileri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Esneklikler çoğu zaman diğer ülkelerin göstereceği tepkilere, gelir bölüşümüne, istihdam ve gelir düzeyine ve piyasa yapısına bağlıdır. Bu nedenle karşılaştırmalı statik analize dayalı olan kısmi denge analizi, devalüasyonun dış ticaret bilançosu üzerindeki etkilerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

⁷⁶ Balogh-Streeten, a.g.e., s. 48.

⁷⁷ Lloyd, a.g.e., s. 77.

⁷⁸ Balogh-Streeten, a.g.e., s. 65-66.

6.1.2. Massetme Yaklaşımı

Devalüasyonun etkilerinin analizinde Marshallian arz ve talep eğrilerinin kullanılmasında en önemli itiraz dış ticarete arz ve talep koşullarının, ilişkileri açıklamada yetersiz kalmasına yöneliktir. Geleneksel formül için geçerli olan esneklikler, kısmi olarak değil, toplam esneklikler olarak tanımlanmalıdır.

Kısmi esneklikler, diğer tüm koşullar sabit kalmak koşuluyla, bir fiyat değişiminin arz ve talep edilen miktar üzerindeki etkisini ölçer. Bununla birlikte toplam esneklikler, fiyat değişimlerinin miktar üzerine doğrudan etkisini ölçmez, tüm ekonomik sistemde fiyat ve miktar değişimleri için yeni bir denge arar. Bu nedenle, toplam esneklikler tüm ekonomik sistemin davranışına bağlı olan bir devalüasyonun etkilerinin ölçülmesi için daha uygundur⁷⁹.

Massetme yaklaşımı her ne kadar esneklik yaklaşımına bir alternatif olarak geliştirilmiş olsa da gerçekte bu analizin devamı niteliğindedir. Massetme yaklaşımında, belirtilmemekle birlikte, ithalat ve ihracat esnekliklerinin yüksek olduğu kabul edilmiştir. Bu gizli varsayıma dayanarak devalüasyon sonrası dış ticaret bilançosunda meydana gelen düzelmeyi izleyen ekonomik gelişmeler ve bu gelişmelerin dış ticaret bilançosuna etkileri analiz edilmiştir.

Devalüasyonun ticaret bilançosu ve yurtiçi gelir etkileri arasındaki ilişkiyi topluca irdeleyen massetme yaklaşımında kullanılan temel denklem milli gelir denge koşulu;

$$Y \equiv C + I + G + X - M \text{ şeklindedir}^{80}.$$

Denklemden $(C+I+G)$, massetme, kısaca "A" olarak tanımlanmış, $(X-M)$ ise ihracatla ithalat arasındaki fark olup "B" olarak tanımlanmıştır. Bu açıklamalar doğrultusunda milli gelir denge koşulu

$$Y \equiv A + B$$

⁷⁹ Sidney Alexander, "Effects of a Devaluation on a Trade Balance", Edt. by Richard E. Caves-Marry C. Johnson, Readings in International Economics, American Economic Association Series, Third Impression, London, 1975, s. 360.

⁸⁰ Y: toplam üretim, C: tüketim harcamaları, I: yatırım harcamaları, G: kamu harcamaları, X: ihracat, M: ithalat.

olarak yazılabilir. bu denklemden dış ticaret dengesini;

$B \equiv Y - A$ şeklinde ifade edebiliriz. Buradan dış ticaret bilançosundaki açık veya fazla gibi sonuçların ülkenin üretimi ile tüketimi arasındaki farktan doğduğu anlaşılmaktadır.

Dış ticaret açığının, döviz kuru değişimi ile kapatılması amaçlanan bir ekonomide pozitif görelî fiyat etkisi, negatif gelir etkisinden büyük ve ticaret bilançosu (B) lehte gelişir. Döviz kuru değişiminin ticaret bilançosu üzerinde olumlu etkisinin görülebilmesi için, ya massetmenin azalması, ya yurtiçi üretiminin artması ya da yurtiçi üretimindeki artışın massetmedeki artıştan daha fazla olması gerekir.

Ticaret bilançosunun pozitif kalıntı vermesi durumunu ($Y > A$) massetme yaklaşımını geliştiren S. Alexander bunu ekonomide bir gömülemenin (hoarding) varlığı ile açıklamıştır. Bu durumda dış ticaret dengesi

$$B \equiv Y - A \equiv H \text{ şeklini alır (H=gömüleme)}$$

Döviz kurlarındaki değişimin ticaret bilançosu üzerinde meydana getireceği etki;

$$\Delta B \equiv \Delta Y - \Delta A \equiv \Delta H \text{ şeklinde gösterilir.}$$

Ticaret bilançosunu etkileyen ögeler; kur değişiminin gelir üzerindeki etkisi (ΔY), gelir değişiminin massetme üzerindeki etkisi ve kur değişiminin massetme üzerinde dolaysız etkisi (ΔA) olmak üzere üç şekilde ortaya çıkar⁸¹. Massetmede gelirin uyardığı değişmeyi ($\alpha \Delta Y$) olarak gösterebiliriz. Burada α "marjinal gelir massetme eğilim"dir. Marjinal gelir massetme eğilimi, marjinal tüketim eğilimi ile marjinal yatırım eğilimlerinin toplamıdır ($\alpha = c + i$). Buna göre, devalüasyon masetmeyi ($\Delta Y - \alpha \Delta Y$) kadar etkiyecektir. Devalüasyonun massetme üzerindeki dolaysız (otonom) etkisini βA ile gösterebiliriz. Bu durumda devalüasyonun ticaret bilançosu üzerindeki etkisi

$$\Delta B \equiv (1 - \alpha) \Delta Y - \beta A \equiv \Delta H$$

şeklinde ifade edilir.

⁸¹ F. Machlup, Devalüasyon Analizinde Nisbi Fiyatlar ve Toplam Harcama, Devalüasyon Seçme Yazılar, İstanbul Üniv. Yay. No. 1508, İstanbul, 1971, s. 7-8.

α marjinal massetme eğilimi olduğundan, $(1-\alpha)$ marjinal massetmeme eğilimidir. Devalüasyonun ticaret bilançosu üzerindeki etkisi, ΔY , α ve βA 'nın göreceli büyüklüklerine bağlıdır. Denklemin sağ tarafındaki büyüklüklerin pozitif sonuç vermesi için $\Delta Y > 0$ iken $\alpha > 1$ ve $\beta A < 0$ koşullarının gerçekleşmesi gerekir. Bu durumda ticaret bilançosu pozitif değer alacaktır. $(1-\alpha) \Delta Y$ gerektiği kadar yüksek olduğu durumlarda $\beta A > 0$ olsa bile, devalüasyonun ticaret bilançosu üzerindeki etkisi olumlu olacaktır. Böylece olumsuz dolaysız (otonom) gelişmeler, uyarılmış (dolaylı) etkilerdeki olumlu gelişmeler tarafından elimine edilecektir. Her iki etkide negatif ise (mutlak değer olarak), her iki etkinin de büyük olması durumunda, devalüasyon ticaret bilançosunu olumlu yönde geliştirecektir⁸².

Özetlemek gerekirse, yaklaşımda devalüasyonun ticaret bilançosu üzerindeki etkileri gelir üzerindeki ve gelir yolu ile etkiler $[(1-\alpha)-\Delta Y]$ ve massetme üzerindeki dolaysız etkiler (βA) olmak üzere iki bölümde incelenmektedir.

Fiyat ve gelir etkilerinden birlikte yararlanabilmek için yüksek esnekliklere sahip bir ülkenin dış ticaret açığını kapatmak üzere devalüasyon yaptığını varsayalım. Bu durumda ilk aşamada ithalatın azalması, ihracatın artması sonucu ticaret bilançosunda olumlu bir gelişme ortaya çıkacaktır. İthalat ve ihracattaki bu değişim ülkenin gelirinde bir artışa yolaçar. Ticaret dengesindeki ilk değişimle birlikte, karşı önlemler alınmadığı sürece, artan gelir çarpan etkisini başlatır. Gelirdeki çarpılarak büyüyen artış, marjinal massetme eğilimine bağlı olarak, doğrudan massetmeyi arttıracaktır. Sonuçta, devalüasyonun ticaret bilançosu üzerindeki birincil etkisinin ne kadarının kalıcı olduğu, gelirde meydana gelen uyarılmış etkilerin tersine çevirici gücüne bağlı olmaktadır⁸³.

Marjinal massetme eğilimi (α) 1'den küçük ise, marjinal massetmeme eğilimi $(1-\alpha)$ pozitif olacaktır. Eksik istihdamdaki bir ekonomi için devalüasyon, diğer etkiler olumsuz olmamak koşuluyla dış ticaret bilançosunu olumlu etkileyecektir. $\alpha > 1$ ise sonuç tersi olacaktır⁸⁴.

Fiili açık durumunda sabit kur sisteminde otoriteler tarafından gerçekleştirilen devalüasyon sonucu, ilk etki ticaret açığını kapatsa da tersine çevirici etkiler nedeniyle açık, başlangıç düzeyinin altında olmakla birlikte devam edecektir.

⁸² Acar, a.g.t., s. 61-62.

⁸³ Güran, a.g.e., s. 79.

⁸⁴ Acar, a.g.t., s. 64.

Sabit kur sisteminde fiili açık nedeniyle yaşanan bu süreç esnek kur sisteminde şu şekilde işler; potansiyel dış açık nedeniyle ortaya çıkan döviz kurundaki artış, ithalat ve ihracatı dengeleyecektir. Ancak, tersine çevirici gelir etkileri, ithalatın artıp, ihracatın düşmesi sonucunu doğuracaktır. Özetle, tersine çevirici güçler nedeniyle dış ticaret bilançosu dengesi daha büyük döviz kuru değişimi ile sağlanacaktır⁸⁵. Dolayısıyla esnek kur sistemi açısından masnetme yaklaşımına göre döviz kuru artışı daha olumsuz sonuçlar doğurabilecektir.

Ekonomi eksik istihdamda iken devalüasyon, ticaret bilançosu üzerinde olumlu etki gösterebilir. Devalüasyon sonucu ihraç malı üreten sektörlerin rekabetçi konumlarının artması nedeniyle atıl kaynaklar bu sektörlerle kayar. Böylece (A)'ya oranla (Y) artmış olacaktır. Ancak, ekonomi tam istihdamda ise, devalüasyon sonucu reel üretimin artması yerine yurtiçi fiyatlar düzeyi yükselecektir. Eğer masnetmedeki azalışın ihraç mallarında ya da ithalata rakip malların üretiminde kullanılması, gerekli kaynakları serbest bıraktırıyorsa bu gerçekleşmez⁸⁶. Bu nedenle, tam istihdamda veya tam istihdama yakın ekonomiler için devalüasyon etkin bir politika aracı değildir.

Ek gelirin neden olacağı harcama sonucunda yurtiçi malların fiyatlarında oluşan artışlar, kur yükselmesi sonucunda ortaya çıkan fiyat avantajını azaltmış olacaktır. Bu nedenle, reel döviz kurunu düşürebilmek için para ve maliye politikaları ile iç talebin baskı altına alınması gerekir. Ancak, bu politikaların çok titiz bir şekilde uygulanması gerekir. Örneğin, hükümetin bu amaçla kredileri sınırladığını varsayalım. Kredi sınırlamaları daha çok özel sektöre yöneliktir. Bu ise verimliliğin azalması sonucunu ortaya çıkarabilir. Eğer maliyet ve fiyatlar esnek değilse ve deneyimler enflasyon beklentisi egemense kredi hacminin aniden azalması, ekonomik faaliyetleri sınırlandırır. Bu nedenle, kısıtlamalar, reel üretimin gereksinmelerine uygun olmalıdır⁸⁷.

Bir ülkenin ihracatının, ithalatından daha fazla uzmanlaşmış olması bir başka deyişle, dış piyasaya arz edilen mal miktarının fazla olması durumunda, devalüasyon sözkonusu ülkelerin dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesine neden olacaktır. Bu gelişme, ülkenin ödemeler bilançosunda kötüleşmeye ve aynı zamanda reel gelirinde eşdeğerde bir azalmaya neden olacaktır.

⁸⁵ Güran, a.g.e., s. 79.

⁸⁶ İyiboçkurt, a.g.e., s. 294.

⁸⁷ Erkan, a.g.m., s. 39.

Aleyhte gelişen dış ticaret hadleri sonucu azalan reel gelir, ithalat talebinin azaltılması yanında massetmeyi de azaltacaktır. Bu durumda gelirin uyardığı massetme değişmelerine bağlı olarak, ki bu marjinal massetme eğilimine bağlıdır, ikincil dış ticaret hadleri etkisi ticaret bilançosu üzerindeki ilk etkisini kuvvetlendirebilir, zayıflatabilir veya ters yöne çevirebilir⁸⁸. Devalüasyonun eksik istihdamda bulunan bir ekonomi için ticaret bilançosu üzerindeki etkisinin net olarak ortaya konulabilmesi için gelir üzerindeki etkisi (atıl kaynaklar etkisi) ve gelir yolu ile etkilerinin, (dış ticaret hadleri etkisi) birarada ele alınması gerekir. Dış ticaret hadlerindeki bozulma nedeniyle meydana gelen gelir azalışı, eksik istihdam nedeniyle ortaya çıkan gelir artışından küçükse, devalüasyonun toplam gelir (ΔY) üzerindeki etkisi olumlu olacaktır. Bu durumda marjinal massetme eğilimi 1'den küçükse, marjinal massetmeme eğilimi (marjinal gömüleme eğilimi) pozitif olduğundan devalüasyon ticaret bilançosunu geliştirecektir. Aksi halde, negatif olduğundan olumsuz sonuç alınacaktır.

Gelir artışı, gelir azalışından küçükse, devalüasyon toplam geliri azaltır. Marjinal massetme eğilimi 1'den büyükse $(1-\alpha) < 0$ olur. Bu durumda $(1-\alpha) \Delta Y < 0$ olduğundan devalüasyon ticaret bilançosunu olumlu yönde etkiler. Aksi halde sonuç olumsuz olacaktır⁸⁹.

Devalüasyon yapan ülke için dış ticaret hadleri değişmez veya gelir azalışı yolu ile massetmedeki azalış para politikası ile elimine edilirse, dış ticaret etkisi sıfır olabilir⁹⁰.

Massetme yaklaşımına göre devalüasyonun dolaysız etkileri de sözkonusudur. Tam istihdam durumunda, devalüasyon ülkenin reel gelirinde herhangi bir değişme yaratmayacağından massetme üzerinde herhangi bir etkisi olmayacaktır. Ancak tam istihdam durumunda massetme, fiyatlar genel düzeyindeki değişme yoluyla dolaysız olarak etkilenecektir.

Devalüasyon sonucu ithal ve ihracat mallarının fiyatlarının artışı, iç talebin ve üretimin ithal ikamesine kayması sonucunu ortaya çıkaracaktır. Bu oluşum, ithalatı azaltırken, ihracatı arttıracaktır. Burada tam istihdam varsayımı yanında, ihracat malları talebi ile ithal mallarının arzının tam esnek olduğu varsayımı kabul edilmiştir. Böylece,

⁸⁸ Alexander, a.g.m., s. 364-365.

⁸⁹ Acar, a.g.t., s. 70-71.

⁹⁰ Alexander, a.g.m., s. 365.

devalüasyon sonucu ithal ve ihraç mallarının döviz cinsinden fiyatları değişmeyecek, dolayısıyla ticaret hadleri de aynı kalacaktır. Bu varsayımlar altında dolaysız etkiler açıklanırken, dolaylı etkiler analiz dışı bırakılmıştır⁹¹.

Devalüasyonun dolaysız etkileri; nakit depoları etkisi, para hayali etkisi, gelir dağılımı etkisi ve diğer etkiler olmak üzere dört grupta toplanabilir.

Devalüasyon sonrası, para otoriteleri tarafından veya sermaye hareketleri yoluyla para arzının değişmemesi koşuluyla, ithal ve ihraç mallarının fiyatları yükselecektir. Bu oluşum sonucunda halkın elindeki nakit depolarının reel değeri azalacak ve bu nedenle tüketim ve yatırım harcamaları kısılacaktır (Pigou Etkisi). Halk nakit depolarının reel değerini eski düzeyinde tutabilmek için ellerindeki tahvilleri satacaktır. Tüketim harcamalarının kısılması ve tahvil satışı nedeniyle faiz oranlarının yükselmesiyle yatırım harcamalarındaki azalış, massetmeyi azaltacaktır. Bu oluşum devalüasyonun etkisinin olumlu olmasını sağlayacaktır. Ancak, uzun dönemde talep esnekliğin artması bu sonucun tersine dönmesine de yolaçabilir⁹².

Devalüasyon sonucu veri gelir düzeyinde fiyat artışları ülkenin gelir dağılımını da değiştirecek ve marjinal harcama eğilimi yüksek olanlardan düşük olanların lehine bir gelir kayması meydana gelecektir. Bu gelir kayması, sabit gelirli olan ücretli ve maaşlılardan, ekonominin geri kalan kısmına doğru olduğu zaman massetme azalacaktır. Ancak, devalüasyonun, kârları ücretliler aleyhine arttırması kısa dönemli bir gelişme olarak kabul edilir. Bu nedenle, devalüasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkisi uzun dönemde ortadan kalkabilir⁹³.

Gelir etkisinin diğer bir yönü de, fiyatların artması sonucu geliri artan gruptan, artan oranlı vergi alınması halinde devletin gelirinin artmasıdır. Devlet harcamalarının arttırılmaması koşuluyla bu durum kullanılabilir geliri düşüreceğinden massetme de azalacaktır⁹⁴.

⁹¹ Acar, a.g.e., s. 72.

⁹² Mumcu, a.g.e., s. 119-120.

⁹³ Hasan Olalı, Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, İzmir, 1966, s. 175.

⁹⁴ Acar, a.g.e., s. 79.

Devalüasyon sonucu fiyat artışları gerçekleşmese dahi fiyatların artacağı beklentisi, yatırım ve tüketim harcamalarını arttırarak ticaret bilançosunda olumsuz etkilere neden olabilir.

Devalüasyon sonrası, ithat edilen yatırım mallarının ulusal para birimi ile artışı yatırımların marjinal etkinliğini düşüreceğinden, yatırımların azalması şeklinde sonuçlar da ortaya çıkabilir⁹⁵.

Küçük ülkelerin ihraç malların yüksek dış talep esnekliğine sahip olduğu şeklindeki ifadeler genellikle pratikte pek geçerli değildir. Devalüasyonun birincil etkileri olumlu olabilir. Fakat, bu etkiler ülkenin ihraç ettiği spesifik mallara, bu malların dış pazarlardaki paylarına, çeşidine ve diğer esnekliklere bağlı olacaktır. Benzer şekilde, ticarete konu olan malların ulusal tüketime oranı yüksek olduğu için, bu mallarda meydana gelecek fiyat artışları, ülkenin tam istihdama yakın olması, marjinal ithalat eğimi ve dış etkiler nedeniyle, küçük ülkelerde devalüasyonun ikincil etkilerinin olumsuz olacağına ilişkin genellemeler yapılmıştır⁹⁶. Ancak, her küçük ülke için bu savlar geçerli olmayabilir.

Devalüasyonun başarısı, küçük veya büyük ülkeler için, devalüasyon anında uygulanan para ve maliye politikalarına bağlıdır.

Massetme yaklaşımı reel değerlerle açıklanmıştır. Mekanizma parasal açıdan şu şekilde işleyecektir; para arzı sabit iken, devalüasyon sonucu ticaret bilançosu lehe çevrilecek ve parasal gelirler artacaktır. Bu oluşum işlem güdüsüyle para talebini arttıracak, para arzı sabit olduğu için bu artış spekülasyon güdüsüyle tutulan paradan karşılanacaktır. Bu durumda faiz oranı artacak, yatırım ve tüketim harcamaları ise azalacağından ticaret bilançosu olumlu yönde etkilenecektir. Ancak paranın dolanım hızı değiştiğinde bu mekanizma işlemeyecektir⁹⁷.

Devalüasyonun yarattığı para yarılgısı etkisiyle de dolaysız olarak massetme etkilenebilir. Bu etki, halkın, fiyatlar ve nominal gelirin aynı oranda artması halinde, harcamalarını yaparken hangi ölçütü dikkate aldığına bağlıdır. Fiyat artışlarının dikkate

⁹⁵ Machlup, a.g.m., s. 17.

⁹⁶ Lloyd, a.g.e., s. 83-84.

⁹⁷ İyiboçkurt, a.g.e., s. 297.

alınması durumunda massetme azalacaktır. Aksi halde massetme artacağından ticaret bilançosu olumsuz etkilenecektir⁹⁸.

Esnek kur sisteminde massetme yaklaşımı, dolaylı etkiler açısından tersine çevirici niteliği nedeniyle ticaret bilançosundaki iyileşme için sabit kur sistemine göre daha yüksek oranlı döviz kuru değişimi gerektirir. Oysa, tam istihdam düzeyinde, massetmenin dolaysız etkileri aracılığı ile küçük miktarda bir kur yükselmesi, ticaret bilançosunda dengeyi sağlamaya yetecektir.

Massetme yaklaşımı da esneklik yaklaşımı gibi bir takım eleştirilere uğramıştır. Örneğin, görelî fiyat ve görelî fiyatlardaki değişim nedeniyle kaynakların yeniden dağılımı gözardı edildiği için Machlup tarafından eleştirilmiştir. Machlup, özellikle tam istihdamdaki bir ekonomi için bunun gözardı edilemeyecek kadar önemli bir etki olduğunu ifade etmiştir.

Devalüasyon sonucu ithal malların fiyatının artışı, bu mallara yönelik içi talebi, ithalata rakip mallara kaydıracaktır. Aynı zamanda, ihraç mallarının arzının arttırılması için gerekli üretim öğeleri bu sektörlerden sağlanacağından, ithalata rakip malların talebi artarken arzı azalacaktır. Bu ise, ekonomide nisbi fiyat hareketlerine neden olacaktır. Böylece, toplam harcama değişmese bile massetmenin reel değerinde bir düşme görülecektir⁹⁹.

Massetme yaklaşımı, esneklik yaklaşımına bir alternatif olarak ortaya atılmıştır. Gerçekte esneklik yaklaşımı ile massetme yaklaşımı birbirini tamamlar niteliktedir. Massetme yaklaşımı, esneklik yaklaşımında ortaya konulan ilk etkilere çoğaltan mekanizması uygulanarak, geliştirilmiştir. Esneklik yaklaşımında, gelir değişiminin gözardı edilmesi gibi bir eksiklik giderilerek son etkilere ulaşılmıştır.

6.2. Revalüasyon ve Dış Ticaret

Ulusal paranın dış değerinin yükseltilmesinin (sabit kur sisteminde revalüasyon, esnek kur sisteminde apresiasyon) dış ticaret bilançosu üzerindeki etkisi, ulusal paranın

⁹⁸ Machlup, a.g.m., s. 16.

⁹⁹ Karluk, a.g.e., s. 454.

dış değerin düşürülmesi ile ortaya çıkan etkilerin tam tersidir. Bu nedenle revalüasyonun dış ticaret üzerindeki etkileri burada tekrar ele alınmayacaktır.

7. BİR AMAÇ OLARAK DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET

7.1. Gerçekçi Kur Politikası ve Dış Ticaret

Gerçekçi kur politikası, döviz kurlarının döviz piyasasında herhangi bir müdahale olmaksızın arz ve talebe göre belirlenmesidir. Gerçekçi kur (reel kur) bir denge kuru niteliğinde değildir. Çünkü gerçekçi kurun aynı zamanda yurtiçi ve yurtdışı enflasyon farkını yansıtmaması gerekir. Ancak, piyasa ekonomisi koşullarında işleyen bir ekonomide, örneğin faiz oranları kamu iç borçlanma gereğinin yüksek oluşu nedeniyle yönlendiriliyorsa, döviz arz ve talebi iç ve dış enflasyon farkını kendiliğinden yansıtamaz. Nominal döviz kurları zaman zaman reel kurların altında veya üstünde oluşabilir. Bu nedenle döviz piyasasına bir takım müdahaleler gerekebilir.

Kısaca, gerçekçi kur politikası ülkenin ekonomik ilişkide bulunduğu ülkelerle arasındaki enflasyon farkı hesaplanıp, belli bir zaman içerisinde kurlara yansıtılarak ulusal paranın değer kazanmasına veya kaybetmesine yol açmayacak bir kur politikasıdır. Bir başka deyişle gerçekçi kur politikası, yabancıların bir ülkedeki satınalma gücünü sabit tutmayı amaçlayan bir politikadır.

Gerçekçi kurların belirlenmesinde kullanılan en yaygın yöntem Satınalma Gücü Paritesi (SGP)'dir. Hipotez, iki ülke döviz kurları arasında belirli bir zaman boyutundaki kur değişiminin iki ülkenin göreceli fiyatlarındaki değişim tarafından belirleneceği esasına dayanır¹⁰⁰. SGP cari hesabın dengede olduğu bir baz yılına göre hesaplanır. Baz yıl için nominal denge kuru ülke ve ülkenin ticaret yaptığı ülkeler arasındaki enflasyon farkı hesaplanarak bulunur. Yaklaşım göre dünya fiyat indeksinin iç fiyat indeksine olan oranının nominal döviz kuru ile çarpımından oluşan rasyo denge döviz kurunu verir¹⁰¹.

¹⁰⁰ Erdoğan Alptekin, Uygulanmakta Olan Döviz Kuru ve Rezerv Politikaları Hakkında Not, DPT, Ankara, 1990, s. 1.

¹⁰¹ Devarajan, Lewis, Robinson, External Shocks, Purchasing Power Parity and The Equilibrium Exchange Rate, The World Bank Economic Review, Vol 7, No: 1, 1993, s. 45-46.

Gerçekçi kur belirlendikten sonra kurların yeni koşullara uyumu kolaylaşmış olur ve zaman içinde şiddetli dalgalanmalar görülmez. Dalgalanmaların şiddetinin azalması kur istikrarının sağlanması açısından olumlu bir gelişmedir. Gerçekçi bir denge kurunun, ülkeyi aşırı ticaret engelleri ve kontrollerine gerek kalmadan dengelediği kabul edilir¹⁰².

Döviz kurunu enflasyon farklarına göre ayarlama yöntemi, enflasyona göre ayarlanmaya, kurların ortaya çıkaracağı özendirici ve caydırıcı etkiler temeline dayanmaktadır.

Ülkenin rekabet olanaklarını sürdürmek için teori doğrultusunda bir ayarlama yapması gerekmektedir. Örneğin, talep enflasyonu dönemlerinde iç piyasanın çekiciliğini azaltmak ve maliyet enflasyonu dönemlerinde ise, maliyet artışlarını karşılamak için kısa dönemde de olsa fiyat artışlarının, SGP anlamında, döviz kurlarına yansıtılması gerekir. Böylece, iç ve dış fiyat farklılaşması döviz kurları yardımıyla giderilmiş olacaktır. Enflasyon ortamında ulusal paranın değerinin düşürülmesi, firmalar için iki fiyat ortaya çıkarmaktadır. İçeride fiyat artışı olurken dışarıda sabit kalması, göreceli fiyatları düşürecektir. İç satışlarda kâr marjının yükselmiş görülmesi, ihracatın çekiciliğini kaybettirecektir. Çünkü, iç fiyatlarda bir artış farklı piyasalardaki malların fiyatlarını göreceli olarak farklılaştırmaktadır. Bu farklılığın giderilmesi ve piyasanın çekiciliğinin ortadan kaldırılması için, enflasyon oranında SGP'ye uygun olarak, kurların yeniden düzenlenmesi gerekir¹⁰³.

Özetle, gerçekçi kurun iki temel işlevi vardır. Bunlardan ilki, iç ve dış ekonomik koşullar arasında uyum sağlamasıdır. Böylece iç ve dış fiyatlar arasındaki ilişkiyi doğrudan tek başına kurar. İkinci işlevi, döviz üreten sektörlerle döviz tüketen sektörlerle eşit davranılmış olur. Bunun yanında, ulusal paranın gerçek değerinin altında belirlenmesiyle, döviz türünden fiyat indirimleri yaparak ihracatı özendirmek yerine, gerçekçi kur politikasının uygulanması, firmaları etkin yönetim ve maliyet minimizasyonu yönünde baskı altında tutacaktır. Bu nedenle, gerçekçi kur politikası sağlıklı ve yansız bir politikadır.

¹⁰² Ömer Abuşoğlu, Türk Lirasının Konvertibilitesi, İstanbul, 1986, s. 39-40.

¹⁰³ Abuşoğlu, Döviz Kuru Politikası ve..., s. 38-39.

Gerçekçi kur politikasının, Türkiye gibi bir ülkede ihracatı özendirici ve ithalatı frenleyici etkisiyle dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyici sonuçlar oluşturması çok doğaldır.

7.2. Eksik Değerlenmiş Kur Politikası ve Dış Ticaret

Eksik değerlenmiş kur politikası, döviz kurlarının enflasyon oranları farkından daha az arttırılması, yani döviz kurlarının olması gereken değerinin altında oluşmasının sağlanmasıdır.

Eksik değerlendirme sabit kur sisteminde ortaya çıkabileceği gibi (denge kuru 1 Dolar=40.000 TL iken resmi kurun 1 Dolar=20.000 TL'de tutulması) esnek kur sisteminde de ortaya çıkabilir. Esnek kur sisteminde kambiyo yetkilileri kurun piyasada arz ve talebe göre serbestçe oluşmasına izin vermeyebilirler. Döviz rezervleri veya dış borçlanmalarla döviz piyasasına müdahale ederek, kurun düşük düzeyde kalmasını sağlayabilirler. Çeşitli kambiyo kısıtlamaları ile döviz talebinin sınırlandırılması da aynı sonucu verir.

Eksik değerlenmiş kur politikası, ulusal paranın reel satınalma gücünü artırıp, sözkonusu ülke için yabancı ülkelerin mal ve hizmetlerini ucuzlatıcı etki doğurur. Bu durumda ihraç malları pahalı hale geldiğinden ekonominin dış rekabet gücü azalır. Bu caydırıcı etki, başka yollarla giderilmediği sürece, ihracatın gerilemesi ve dış pazarların kısmen kaybedilmesi kaçınılmazdır¹⁰⁴. Eksik değerlenmiş kur politikasının ilk olumsuz etkisi, maliyetleri yüksek ve rekabet güçlükleri olan marjinal ihracatçı sektörler üzerinde olacaktır. Daha sonraki etki sanayi sektöründe ortaya çıkacaktır. Eksik değerlenmiş kur nedeniyle dış piyasalarda pahalı hale gelen üretim kollarında maliyetler düşürülemediği takdirde, dış talep esnekliğinin yüksek olması durumunda, dış piyasalarda satış zorlukları ile karşılaşılacaktır. Dış talep esnekliğinin sıfır olduğu ve dünya piyasalarında tek üretici olma durumunda yüksek iç fiyatlar malların döviz fiyatının arttırılması ile giderilebilir. Ancak, bu son derece özel bir durumdur. Genellikle, bir ülkenin en önemli üreticisi olduğu malın bile, mutlaka dış piyasalarda az sayıda da olsa rakibi vardır¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Harun Bal, Kambiyo Politikaları, Dış Ticaret ve Enflasyon, İktisat, İşletme ve Finans, Yıl 8, Sayı 85-86, Nisan-Mayıs 1993, s. 34.

¹⁰⁵ Kemal Kurdaş, Kambiyo Kuru Politikası ve Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi, Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme içinde, İstanbul, 1968, s. 378.

Eksik değ erlenmiş kur politikasının ihracat üzerine etkisi sayısal bir örnekle daha da netleştirilebilir. Örneğin, X malının fiyatının 300.000 TL ve 1 doların 30.000 TL olduğunu varsayalım. Bu malın dolar cinsinden satış fiyatı 10 dolardır. Ekonomide dönem sonunda enflasyon oranının % 50 olarak gerçekleştiğini ve bu malın fiyatının aynı oranda artarak 450.000 TL olduğunu varsayalım. Söz konusu ülkede doların değeri enflasyon oranında değil de örneğin % 25 arttıysa, dönem sonu bir doların değeri 37.500 TL olacaktır. Bu durumda dönem başında X malının dolar cinsinden fiyatı 10 dolar iken, dönem sonunda 12 dolara çıkacaktır. Dış alıcıya bu fiyat artışı yansıtamadığında ihracatçı birim başına 2 dolar zarara uğrayacaktır. Aradaki fark devletçe sübvanse edilmediği takdirde ihracatçı pazarını kaybetmemek için k rından fedakarlıkta bulunacak ya da ihracattan vazgeçerek, faaliyetlerini kârlı hale gelen ithalata veya iç piyasaya yöneltecektir.

Görüldüğü gibi, eksik değ erlenmiş kur politikası ihracatı caydırıcı etkilere sahiptir. Eksik değ erlenmiş kur politikası uygulayan ülkelerde, ihracata dönük yeni sanayi kurulması olanaksız hale gelir.  lke sanayisi i  maliyet artışlarını malın fiyatına yansıtamadığından, yüksek maliyetle ürettiği malı dışarıya ucuza satıp zarara girmek istemez.

Eksik değ erlenmiş kur politikası, yabancı ülkelerin mallarını ucuz hale getirdiğinden ithalatı özendirici niteliktedir. Diğer yandan, değ er üzerinden hesaplanan gümrük vergisi (advolarem) ve katma değ er vergisi gibi vergiler kurun düşüklüğü nedeniyle azalacak, bu da ithalatın çekiciliğini arttıracaktır¹⁰⁶. Bu oluşumların sonucunda, dış ticaret rejimi serbest ve miktar kısıtlamalarından arındırılmış ise, ithalat artacaktır.

Eksik değ erlenmiş kur politikası, nominal koruma oranlarının değişmemesi durumunda, efektif koruma oranlarının yetersiz kalması sonucunu doğurur. Bu durumda, efektif koruma oranlarının yetersiz kaldığı endüstri dallarında, yurtiçi üretim gerileyecektir. Böylece söz konusu endüstrilerde ithalat, zaman içinde, yurtiçi üretim aleyhine kendi payını genişletecektir. Diğer yandan, efektif koruma oranlarının yeterli olduğu ve ithal girdi kullanan sektörlerde, göreli fiyat yapısındaki değişme, bu sektörlerce üretilen mallara olan talebi arttırarak, ithalatın büyümesine neden olacaktır¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Yalım Erez, 5 Nisan Kararları ve Kur Politikası, Ekonomik Forum, TOBB, Haziran 1994, s. 7.

¹⁰⁷ İsmail Bulmuş, Dövizin Fiyatı Nasıl Belirlenmeli, Ekonomik Forum, TOBB, Haziran 1994, s. 14.

Eksik değerklenmiş kur politikası, ÷lkede montaj sanayinin kurulmasını özendirir. Özellikle ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin uygulandığı bir ekonomide, spesifik miktar yasaklamaları ve sınırlamaları ile birlikte kullanıldığında ithal ikamesi sanayilerinin kurulup, gelişmesini sağlayan makine-teçhizat ve hammadde ithalini kolaylaştırıp, işlenmiş mal ithalini zorlaştırır. Yerli üreticiler için işlenmiş mal üretmek yerine ucuza ithal ettikleri işlenmiş malın parçalarını, düşük bir katma değerkle işlenmiş mal haline getirerek iç piyasaya yüksek fiyatla satmak, kârlı bir faaliyet alanı haline gelecektir. Dolayısıyla eksik değerklenmiş kur politikası ekonomiyi ithalata muhtaç duruma getirecektir. Bunun yanında, ucuz hammadde, makine-teçhizat ithali olanağı, ÷lkenin faktör donatımına ters bir yapılanmayı da beraberinde getirebilecektir.

Özetle, eksik değerklenmiş kur politikası ihracatı engellediğı ve ithalatı arttırdığı için döviz arzının azalmasına, döviz talebinin ise artmasına yolaçacaktır. Ancak, mevcut döviz rezervleri ve dış borçlanma yoluyla ithalatın finansmanı bir noktaya kadar devam ettirebilir. Bir süre sonra ithalatta tıkanıklık başgöstermesi kaçınılmaz hale gelir. Eksik değerklenmiş kur politikası, ithal ikamesi sanayinin ve iç sanayinin kurulmasını engellemiş olduğundan, bu aşamada, ithal ikamesi ve iç sanayinin kurulup, geliştirilmesi için devlet müdahalesi gerekli olacaktır. Ancak bu politika başarılı olsa bile, uygulanan kur politikasının sürdür÷lmesi durumunda ihracatta bir artış sağlanamayacaktır. Çünkü, yeni kurulan ve gelişmekte olan sanayilerin yüksek maliyetleri ile eksik değerklenmiş kur politikası çelişecektir. Bu durumda, ya yeni kurulan sanayilerin ürettiğı ürünlerin ithaline birtakım yasaklamalar getirilecek ya da gerçekçi kur politikası uygulanmaya başlanılacaktır¹⁰⁸.

Eksik değerklenmiş kur politikası, döviz piyasasına ilişkin birtakım önlemlerle gerçekleştirilebileceğı gibi, döviz arz ve talebini dolaylı olarak etkileyen politikalar ile de gerçekleştirilebilir. Örneğın, sıkı para politikası uygulaması sonucu, ÷lkedeki reel faiz oranı uluslararası reel faiz oranından yüksekse, ÷lkeye kısa dönemli yabancı sermaye girişinin artmasıyla, döviz kurları enflasyon farkları oranında yükselmeyecektir¹⁰⁹. Dolayısıyla, sıkı para politikası döviz kurlarının eksik değerklenme sürecini başlatabilir.

¹⁰⁸ Kurdaş, a.g.t., s. 383-384.

¹⁰⁹ Işın Çelebi, Dışa Açık Büyüme ve Türkiye, 1. Baskı, İstanbul, 1991, s. 100.

Eksik değ erlenmiş döviz kuru politikası, dış borç ödemelerinin ulusal para karşılığını azaltarak, bütçe açığını daralttığı ve antienflasyonist etkiler yarattığı için bir çok ülkede enflasyonla mücadele aracı olarak kullanılmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde, yoğun ticaret ve kredi kontrolleriyle birlikte eksik değ erlenmiş döviz kurları egemendir. Birleşik bir politika paketi olarak ele alındığında, tercihli sektörlere güçlü bir teşvik anlamına gelir. Ticari engeller yerli pazarları korurken, eksik değ erli döviz kuru sermaye ve ara malı girdilerinin düşük fiyatla alınabilmesini olanaklı kılar¹¹⁰.

Ancak, daha önce değindiğimiz gibi, ticaret engellerinin olmadığı ve ihracatın  zendirilmediği bir ekonomi için, dış ticaret bilançosunun ithalat lehine bozulması, devalüasyon beklentilerine neden olarak, geleceğe yönelik belirsizlikleri arttırmaktadır.

Birçok ülkede, hükümetler politik nedenlerle devalüasyonu sık sık ertelemektedirler. Bu şekilde döviz fiyatının artışı, gerçekte enflasyon nedeniyle paranın değ erinin, dövizlere göre onaylanmasıdır. Bir başka deyişle, sanılanın aksine ulusal paranın değ erinin düşürülmesi değil, sabit tutulmaya çalışılmasıdır.

Eksik değ erleme politikasının uzun süre devam ettirilmesi, ihraç mallarına olan talebi azaltarak yatırımların, gelirin ve yurtiçi faiz oranlarının düşmesine neden olur. Yurtiçi faiz oranlarının düşmesi, yabancı sermayeyi ülkeden ka ıracağından ve ithalatın finansmanı zorlaşacaktır. Sonuçta, ithalatın kısıtlanması yanında sermaye hareketlerindeki serbestinin de sınırlandırılması gibi durumlar ortaya çıkabilir. Aşında bu gelişmeler eksik değ erlemenin bozucu etkilerini sadece güçlendirecektir.

Eksik değ erlenmiş döviz kurlarını düzeltmek için mali reformlar gereklidir. Devalüasyon, mali krizden bir çıkış yolu olmaması yanında dış borçların önemli boyutlarda olduğu ülkelerde mali dengesizlikleri daha da arttırmaktadır. Bu nedenle öncelikli en iyi politika mali dengesizlikleri ortadan kaldırmak olacaktır.

¹¹⁰ Baldwin-Richardson, a.g.e., s. 302.

7.3. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası ve Dış Ticaret

Aşırı değerlenmiş kur politikası, döviz kurlarının enflasyon oranları farkından fazla artması, diğer bir deyişle döviz kuru değerlerinin olması gereken gerçek değerlerinden daha yüksek belirlenmesidir.

Aşırı değerlenmiş kur politikası dış ticaret üzerinde, eksik değerlenmiş kur politikasının tersi etkilerine sahiptir. Uzun süre ve belirgin bir biçimde aşırı değerlenmiş kur politikası izlenen bir ekonomide, dış ticaret bilançosu fazlalık verir ve döviz rezervleri olumlu yönde gelişir. İhracatçı ve döviz üreten sektörler ekonominin canlı, gelişen sektörleri olurlar. Bu tip ekonomilerde sanayileşme karşılaştırmalı üstünlüklerinin ötesinde dışa dönük bir biçimde gelişir. Aşırı değerlenmiş kur politikasının uzun süre süreceği güvencesi ve inancı doğarsa, dış gelirlerde ve ödemeler bilançosunda çok önemli sonuçlar doğurması güçlü bir olasılıktır.

Aşırı değerleme, uzun dönemde rekabet gücü azalan ya da pazarı terkedeceği işaretleri veren sektörlerle kaynak aktararak, korumacılık baskılarını arttırabilir. Aşırı değerleme yerini eksik değerlemeye bıraktıkça, korumacılık istenecek ve yeni ticari engeller talep edilecektir¹¹¹.

Aşırı değerlenmiş kur politikası ile ithalatın azalması, ülkenin ara ve yatırım malları açısından dışa bağımlı olması durumunda, yurtiçi yatırımlardaki azalmalarla birlikte, ihracat yönünde yeni ticaret fırsatları geliştirilmesi açısından ülke esnekliğini sınırlandıracaktır.

8. KUR POLİTİKASINI DESTEKLEYECEK ÖNLEMLER

İthalat ve ihracatın istenilen yönde etkilenmesi için döviz kuru politikalarının ne yönde olması gerektiği yukarıda açıklanmıştır. Ancak, bu amaç için tek başına kur politikası yeterli değildir. Kur politikaları, mutlaka ek önlemlerle desteklenmelidir.

Tüm ülkeler için döviz kuru politikası ile hem ithalat hem de ihracat etkilenmek istense de, temel amaç ihracatın ithalatın üzerine çıkarılmasıdır. Bu nedenle, burada

¹¹¹ Baldwin-Richardson, a.g.e., s. 304.

özellikle döviz kuru politikasının yanısıra ihracatın artırılması için alınabilecek önlemlere değinilecektir.

İhraç mallarının uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün artırılması ve ihracatın kârlı hale gelmesi, uygulanacak kur politikası ile gerçekleştirilir. Daha sonraki aşamada, fiyat teşvikleri yolu ile kaynak dağılımının ihraç sektörlerine kayması ve daha büyük ihracat arzını uyarması sağlanmalıdır. Yapılan araştırmalar, ihracat talebini kısıtlayıcı koşulların varolduğu durumlarda, uluslararası göreceli fiyatların tek başına ihraç mallarına olan talebi açıklamada yetersiz ve sınırlı kaldığını ortaya koymuştur¹¹².

İhracatın gelişmesi, ancak üretimin artması ve üretim artışının tümüyle iç pazarda massedilmemesine bağlıdır. İç talebin kontrolü, ihracatın geliştirilmesinde kur politikasının başlıca destekleyicisi olacaktır. Örneğin, pozitif faiz uygulaması, iç tüketimin kısılmasını ve tasarruf oranının artmasını sağlayacaktır. Aynı şekilde, enflasyonun kontrol altına alınması ve dış ticaret kesiminde reel maliyetlerin düşürülmesi gerekir. Aynı zamanda yüksek faiz oranının yatırımlar üzerindeki olumsuz etkisinin önlenmesi için, ihracat kesimi lehine faiz farklılaştırması ve vergi önlemleriyle desteklenmesi gerekir¹¹³.

İhracat teşvikleri, ihracatı geliştirmenin yanısıra pazarlama stratejilerini, bilgi transferlerini ve altyapı yatırımlarını geliştirmede de önemli dışsal ekonomiler yaratabilecektir. Bu ise, ihracatın geliştirilmesinde devlet müdahalesini gerekli kılmaktadır.

Ancak bütçe açıklarının ve organizasyon yetersizliklerinin bulunduğu ekonomilerde, ihracat teşvikleri, özellikle ihracatta vergi iadeleri gibi mali teşvikler, bir takım sorunlar yanında bütçeye ek yük getirmektedir. Bu sorunlara karşın, ticaret liberasyonunun özellikle ilk aşamalarında ihracat teşviki yararlı ve gerekli olabilmektedir.

¹¹² Ahmet N. İmre, İhracata Yönelik Sorunlar ve Muhtemel Çözümleri, Para ve Sermaye Piyasası, Kasım 1988, Yıl 10, Sayı 117, s. 27.

¹¹³ Gülten Kazgan, Türkiye'de Kur Politikası ve TL'nin Konvertibilitesi, Dışa Açılmada Kambiyo Politikası II, içinde: Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, Tarih Belirtilmemiş, s. 29.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ, POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET

Bu bölümde Türkiye'de uygulanan döviz kuru sistem ve politikaları, tarihsel gelişimi açısından planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılından ülke ekonomisinde dönüşüm yılı olan 1980 ve 1980 sonrası dönemi olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir. Böyle bir yaklaşımla 1980 sonrası dönemin daha sağlıklı bir değerlendirilmesinin yapılması mümkün olabilir.

Söz konusu dönemler değerlendirilirken, uygulanan döviz kuru sistem ve politikalarına koşut olarak, dış ticaret ile ilgili gelişmeler ve döviz kuru sistem ve politikalarının dış ticaret üzerindeki etkisi irdelenecektir.

1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ, POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET

1.1. 1963-1973 Dönemi

Cumhuriyetin kurulduğu tarihten, dünya ekonomik krizinin ortaya çıktığı 1929 yılına kadar Türk parasının dış değeri arz-talep dalgalanmalarına bırakılmıştır. Diğer bir deyişle, bu dönemde Türkiye'de esnek kur sistemi geçerli olmuştur. 1923-29 yılları arasında TL'nin dış değeri tam bir istikrar içindedir ve TL konvertibil para niteliğindedir. Ülkede herhangi bir kambiyo denetimi olmadığı gibi ithalat da serbesttir.

1929 yılında Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin gümrük vergilerine konulan sınırlama sona eriyordu. Bu nedenle, yeni gümrük vergisi yasasının yürürlüğe girmesinden önce spekülasyon olarak yapılan ithalat¹, devlet borçları ve büyük bayındırlık işleri nedeniyle, ödemeler bilançosu önemli ölçüde açık vermiştir. Aynı dönemde ortaya çıkan dünya ekonomik krizinin olası etkileri üzerine, 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve

¹ Yürürlüğe girecek gümrük yasası ile gümrük vergileri yükseltileceğinden, ithal mallarının ülke içi fiyatı artacaktı. Bu nedenle ithalatçılar fiyat artışlarından yararlanmak için, ithalat miktarlarını arttırarak stokçuluk yoluna gitmişlerdir.

Kambiyo Borsaları Kanunu yürürlüğe konmuştur. Yasa ile Maliye Bakanlığı döviz ödemelerini içeren ilk gereksinim listesini yayınlayarak miktar kısıtlamaları sistemini başlatmıştır².

Alınan önlemlere karşın TL'nin dış değerindeki hızlı düşüş 1930 yılında 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu'nu (TPKKK) beraberinde getirmiştir. Bu yasa ile TL'nin konvertibilitesine son verilmiştir. Bu tarihten itibaren 1973 yılına dek, IMF sözleşmesi çerçevesinde "ayarlanabilir sabit kur sistemi" uygulanmıştır.

1963 yılında Türkiye ekonomisi açısından planlı bir döneme girilmiş fakat uygulanan döviz kuru sisteminde herhangi bir değişim yapılmamış, sabit kur sistemi devam ettirilmiştir. Uygulanan ithal ikamesi sanayileşme stratejisi 1963-68 yılları arasında başarı ile sürdürülmüştür. Sanayideki büyüme ithal ikamesi ile sağlanmıştır. Ancak 1968-73 yılları arasında sanayinin büyümesinde en önemli etkenin talep büyümesi olduğu, ithal ikamesinin, imalat sanayinin büyümesine fazla bir katkıda bulunmadığı söylenebilir. İthal ikamesi uygulayan ülkelerin genelde yaptıkları bir hata, Türkiye'de de yapılmıştır. İthal ikamesi stratejisinin ikinci aşamasında kapalı ekonomi modelinden aşamalı olarak uzaklaşılması, üretimin artmasıyla ithalatın artmasına, daha sonra ortaya çıkan döviz darboğazı nedeniyle, ithalatın yeniden azalmasına yol açmıştır.

1964 yılından itibaren enflasyonist bir döneme girilmesi ile TL aşırı değerlenmiş bir hale gelmiştir. Yapılan nominal devalüasyonlara karşın, iç fiyatlardaki hızlı artışlar, aşırı değerlenmiş TL'nin bu durumunu sürdürmesini sağlamıştır. Aşırı değerleme oranı 1969 yılında % 53 düzeyine kadar yükselmiştir. TL'nin aşırı değerlenmesi ihracatı engellerken, ithalatı ucuz hale getirmiştir. Gümrük duvarlarına karşın, aşırı değerlenme nedeniyle ithalatçılar yarar sağlarken, verilen sübvansiyonlara karşın ihracatçılar olumsuz yönde etkilenmiştir.

Bu dönemde kur ayarlamaları yerine, miktar kısıtlamaları, liberasyonun zaman zaman dondurulması, ihracatta vergi iadesi uygulamaları yürürlüğe sokulmuş, işçi ve turist dövizlerine prim ödenmiştir. Ancak, bu uygulamalar 1970 yılının başlarında bir ödemeler dengesi sorununun ortaya çıkmasını engelleyememiştir³.

² Fikret Başkaya, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1986, s. 67.

³ İlhan Uludağ-Vildan Serin, Dış Şoklara Karşı Dünya'da ve Türkiye'de Geliştirilen İstikrar Politikaları, ISO Yayınları No: 1987, İstanbul, 1987, s. 64.

Ulusal paranın aşırı değerlenmesi nedeniyle artan döviz giderleri bir döviz darboğazına neden olmuştur. Bu nedenle, ithalatın kısıtlanması için çeşitli önlemler alınmıştır. Alınan önlemler, IMF'nin tepkisine yolaçmış ve iş çevreleri korumacı önlemlere karşılık TL'nin değerinin düşürülmesini istemişlerdir. Bu baskılar 1970 yılında TL'nin %66 oranında devalüe edilmesine neden olmuş ve 1 Amerikan Doları 13 TL olarak belirlenmiştir⁴.

Devalüasyon kararı sonrasında ihracat değerinde görece olarak artışlar kaydedilmiştir. Bu yıllarda dış dünyanın yaşadığı yüksek konjonktür, Türkiye üzerinde de etkili olmuştur. Yapılan devalüasyon sonucu, kur değişimlerine karşı duyarlılığının yüksek olduğu anlaşılan, işçi dövizlerinin büyük ölçülerde ülkeye girişi ithalatı kamçılama ve dış ticaret bilançosunda istenilen yönde gelişme sağlanamamıştır.

1970 devalüasyonu, 1946 ve 1958 devalüasyonlarından farklı bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu nedenle, alınan sonuçlar da farklı olmuştur. Nitekim, Türkiye, önceki devalüasyon yıllarına göre sanayileşmenin önemli aşamalarını geçirmiş ve devalüasyon sonrası ortaya çıkabilecek maliyet enflasyonu ile mücadele yolları hakkında deneyim elde etmiştir. Ancak, yine de 1970 devalüasyonunun gerek sanayi ürünleri gerekse tarım ürünleri ihracatının artmasında fazla etkili olduğunu, söylemek olanaklı değildir. Devalüasyon, spekülasyon ithal talebinin kısılmasını, işçi ve turizm gelirlerinin artmasını sağlayarak, döviz piyasasını rahatlatmıştır. İhracatta meydana gelen görece iyileşme de, devalüasyondan çok, tarımda yaşanan iyi iklim ve ürün koşulları, sanayide görülen gelişme trendi ve vergi iadeleri gibi mali teşvikler etkili olmuştur⁵.

1.2. 1973-1980 Dönemi

1970 devalüasyonu sonrası, bir çok ülkenin yaşadığı yüksek konjonktür nedeniyle Türkiye'nin ihracatı artarken Gayri Safi Milli Hasıla'da artış göstermiştir. Devalüasyon sonrası işçi dövizleri ve turizm gelirlerinin artışı yanında bankalarda bloke edilmiş olan "garanti hesapları"nın serbest bırakılması ile ithalat rahatlıkla karşılanabilmiştir.

⁴ Yıldız Sertel, Türkiye'de Dışa Dönük Ekonomi ve Çöküş, Güncel Sorunlar Dizisi: 16, İstanbul, 1988, s. 105-106.

⁵ Mükerrrem Hiç, Türkiye'de İhracatın Geliştirilmesi Sorunu, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973, s. 87-88.

İthalatın özendirilmesinde devalüasyon etkili olurken, ihracatta bu amaçla katlı kur uygulamasına gidilmiştir. 1971-1974 yılları arasında ihracatın önemli ölçüde arttığı görülmektedir.

İhracatın artışı ve diğer etkenler nedeniyle döviz varlığının artışı ile ithalat da artmıştır. Ne kısıtlama önlemleri ne de devalüasyon uygulaması, ithalatı azaltmamıştır. Bu gelişmelere karşın, devalüasyon sonucu döviz girişinin artışı ile cari işlemler açığı giderek azalmış ve ilk kez 1974'de cari işlemler fazlalık vermiştir⁶.

1973 yılında Bretton Woods sisteminin çöküşü ile esnek kurlara geçiş süreci başlamıştır. Türkiye bu durumda daha aktif bir kur politikası izlemek durumunda kalmış ve 1973 yılına kadar sıkı bir kambiyo rejimi uygulanan ülkemizde, kambiyo rejimine yeni düzenlemeler getirilerek, esneklik kazandırılmıştır. IMF kararına uygun olarak 1 ABD Doları karşılığı 14 TL olmak üzere bir kur belirlenmiş ve Smithsonian antlaşmasında kabul edilen % 2.25'lik dalgalanma marjından yararlanmaya devam edilmiştir. Aktif kur politikası nedeniyle kur ayarlama yetkisi, Bakanlar Kurulu yerine 20 Haziran 1973 tarihinde Merkez Bankası'nın görüşü alınmak koşuluyla, Maliye Bakanlığına verilmiştir⁷.

1970 devalüasyonu sonrası dünya konjonktürünün yükselmesi sonucu dış ticaret alanında meydana gelen olumlu gelişme, 1973 petrol şoku ile yerini dış ticaret açıklarına ve döviz darboğazına bırakmıştır.

1973 petrol krizi ile yüksek konjonktür yerini bir dünya bunalımına bırakırken, Türkiye'de de hızlı fiyat artışları gözlenmeye başlamıştır. Bu olumsuz gelişmelerin yanında 1974 Kıbrıs Harekatı sonucu ABD'nin askeri ve Batı dünyasının ekonomik ambargosu şeklinde ortaya çıkan olumsuzluklar yaşanmıştır.

Petrol krizinin yaşandığı 1973'ün sonu ve 1974'ün başlarında Türkiye yüksek döviz rezervleri nedeniyle oldukça iyi bir durumdaydı. Ancak, bu hassas dönemde içinde bulunulan avantajlı durumdan yararlanılıp, ekonomi politikasında gerekli uyumların yapılması yerine, önceki dönemlerde yaşanan yüksek kalkınma hızlarının sürdürülmesine

⁶ Yakup Kepenek, Gelişimi, Üretim yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, 2. Baskı, Ankara, 1986, s. 286.

⁷ Emin Çarıkçı, Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar: 5, Ankara, 1983, s. 153.

çalışılmıştır. Bu amaçla, toplam harcamaların arttırılması ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin açıklarının Merkez Bankası kredileriyle kapatılması gibi etkenler enflasyon oranının şiddetle yükselmesine neden olmuştur⁸.

1973-1979 döneminde TL, Amerikan doları karşısında 18 kez devalüe edilerek toplam % 60.74 değer kaybetmiştir. Gerçekleştirilen devalüasyonlara karşın 1970'lerin ikinci yarısından itibaren ülkemizde yaşanan yüksek oranlı enflasyon ile dünya fiyat artışları arasındaki farkı döviz kurlarına yansıtan bir politika uygulanmadığından, TL'nin aşırı değerlenme durumu sürmüştür.

Tablo 1: Türk Parasının Fazla Değerlemesindeki Gelişmeler (1973-1979) 1972=100

Yıllar	Nominal Döviz kuru (TL/\$)	SGP'ne Göre Denge Kuru	Aşırı Değerleme İndeksi
1972	14.15	14.15	100.0
1973	14.15	15.89	112.3
1974	13.99	18.44	131.8
1975	15.15	18.30	120.8
1976	16.66	19.82	119.0
1977	19.44	22.89	117.7
1978	25.25	32.58	129.0
1979	36.05	49.50	137.3

Kaynak: Nevzat Güran, Alternatif Döviz Kuru Sistemlerinin Türkiye'de Uygulanabilirliği, D.E.Ü. İktisat Fakültesi, Basılmış Doktora Tezi, İzmir, 1983, s. 155.

Tablo 1'den de izlenebildiği gibi 1973-79 yılları arasında nominal döviz kurları istisnasız her yıl SGP'ne göre hesaplanan denge kurunun altında kalmıştır. Denge kurlarına göre düzenlenen aşırı değerlendirme indeksinden de görüldüğü gibi söz konusu dönemde TL sürekli olarak fazla değerlendirilmiş durumdadır. Özellikle 1974 ve 79 yıllarında aşırı değerlendirme oldukça yüksek düzeydedir.

⁸ Halil Seyidoğlu, Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar: 2, Ankara, 1982, s. 154-155.

1973-79 yılları arasında yapılan devalüasyonları destekleyecek nitelikte para ve maliye politikaları, ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlık nedeniyle ortaya konulamamıştır.

1973 yılından itibaren uygulanan politikalar döviz gereksinimini arttırıcı etkiler yaratmış, kur garantisi ve aşırı değerlenme, ithalatı çekici hale getirirken ihracatı engellemiştir. Negatif faiz uygulaması TL'den kaçışı hızlandırmıştır. KİT zararlarının ve bütçe açıklarının emisyon yolu ile karşılanması, iç talebi arttırarak, enflasyonist eğilimi güçlendirmiştir. Üstelik, plansız bir şekilde uygulanan ithal ikamesi politikası, aşırı değerlenmiş ulusal para politikası nedeniyle ithal girdilere bağımlı bir sanayi doğurmuştur⁹.

1960'lardan itibaren petrole dayalı enerji politikası izlenen Türkiye'de, sanayi üretiminin devamı için başta petrol olmak üzere ithal girdilere bağımlılık nedeniyle, artan dünya fiyatları sonucu bu gereksinimi karşılamak için gereken döviz büyük boyutlara ulaşmıştır. Bunun yanında, döviz gereksinimini arttıran diğer bir etken de liberasyon oranının giderek artması olmuştur. Batılı ülkeler ihracatlarının azalmaması amacıyla düşük faizli fonların kullanımını teşvik etmişlerdir. Türkiye'de bu durumdan yararlanarak, ithalat gereksinimini, üretimini, dolayısıyla GSMH artışını sürdürebilmiştir. Ülkeye giren fonlar, TL'nin aşırı değerlenmişliğinin devamını sağlamıştır.

Artan petrol fiyatlarının ülke sanayini durgunluğa sokmasını engellemek için 1975 yılında hükümet ithal edilen petrolün dış pazarlardaki fiyatının, iç pazara yansımaları engellemek üzere petrol fiyatlarını desteklemiştir. Uygulanan bu politika, ithalat artışı yanında ağır bütçe yüklerine neden olmuştur. Ancak, IMF ve IBRD tarafından sert bir biçimde eleştirilince, bu uygulama 1978 yılında kaldırılmıştır. Bu durum, sanayi üretiminde ve iç tüketimde olumsuz sonuçlara yol açmıştır¹⁰.

İthalatın arttırılması için tüm teşvikler ve önlemlerin varolduğu bir ortamda, uygulanan döviz kuru politikası ihracatı engellemiştir. Bununla birlikte, petrol krizi nedeniyle artan fiyatlar ülkeleri korumacı önlemler almaya ve durgunluğa itmiştir. Bu olumsuz koşullarda ihracat için verilen teşvikler yetersiz düzeyde kalmıştır. Bu gelişmeler sonucu, sözkonusu dönemde ihracatın GSYİH'ya oranı % 6.1'den % 3.6'ya düşerken,

⁹ Bu dönemde ithalatımızın %90'ını hammadde ve makine teçhizat oluşturmıştır.

¹⁰ Sertel, a.g.e., s. 89-90.

ithalatın oranı % 9.9'dan % 12.2'ye yükselmiştir¹¹. Diğer taraftan Tablo 2'den izlenebileceği gibi ihracatın ithalatı karşılama oranı 1973 yılında % 63 iken 1979 yılında % 44'e düşmüş, aynı dönemde dış ticaret açığı 769 milyon Dolar'dan 2808 milyon Dolar'a yükselmiştir.

Tablo 2: 1973-79 Döneminde Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon ABD Doları; %)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	(X-M)	X/M
1973	1317	2086	- 769	63
1974	1532	3778	- 2246	40
1975	1401	4739	- 3338	29
1976	1960	5129	- 3169	38
1977	1753	5796	- 4043	30
1978	2288	4599	- 2311	49
1979	2261	5069	- 2808	44

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992)

TL'nin aşırı değerlenmesi nedeniyle 1974 yılından itibaren artan dış ticaret açıkları yanında, işçi dövizlerinde 1970 devalüasyonu ile beklenen artış da sağlanamamıştır.

Döviz üretmeden tüketen bir ülke konumuna giren Türkiye için dış kredi kullanımını kolaylaştırıcı kambiyo rejimi değişiklikleri gündeme getirilmiştir. Bu değişiklikler şu şekilde sıralanabilir¹²;

- 1978 yılında döviz darboğazına neden olduğu için 1963 yılında yasaklanan kredili ithalata, 1972 yılında tekrar izin verilmiştir.
- Dövizle Çevrilebilir Mevduat (DÇM) uygulaması başlatılmıştır.
- Döviz tevdiat hesapları tekrar gündeme getirilmiştir. Bu hesap türünde DÇM'ler gibi kur garantisi verilmemesi, kullanımını kısıtlı tutmuştur.
- Yetkili bankaların döviz pozisyonu tutması;

¹¹ Gülten Kazgan, Ekonomide Dış Açık Büyüme, 2. Basım, İstanbul, 1988, s. 283.

¹² Kazgan, a.g.e., s. 284-287.

Mevduatı 2 milyar TL'yi aşan bankalara verilen bu yetki ile sözkonusu bankalar, akreditif karşılığı, belge karşılığı ve mal karşılığı gibi ithalatın finansmanına ilişkin işlemler yapabileceklerdir. Bu dönemde en kârlı ithalat finansman şekli olan "mal karşılığı" ödeme oldukça yaygın bir hale gelmiştir.

Alınan tüm bu önlemler ile, dış ticaret açıklarına karşın 1977 yılına gelinebilmiştir. Ancak, 1977'de vadesi gelen DÇM borçları ve bunlara ilişkin faizlerin ödenememesi sorunu ile karşılaşmıştır. Ülkede borç yönetimi ihmal edilmiş, ne tutar ne de vade yönünden ödenmesi olanaklı olmayan borç birikimi yapılmış ve vadesi gelen dış borçların ertelenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Rezervlerin azalması sonucu döviz darboğazı ile karşılaşmıştır.

1979, dünyadaki önemli gelişmelerin yaşandığı ikinci petrol krizi denilen ve petrol fiyatlarında reel artışların gözlemlendiği bir yıl olmuştur. ABD dolarının değer kazanmaya başlaması, reel faiz oranlarının artışı, uluslararası finans kurumlarında, borçlu gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomi politikası uygulamaları konusunda anlayışın değişmesi, Türkiye ve benzeri ülkeler için dış ticaret hadlerinin daha da kötüleşmeye başlaması ilk belirtilerini bu yılda vermiştir¹³.

1980 yılına girerken Türkiye ekonomisinin genel görünümü ile ilgili şu değerlendirmeler yapılabilir: Döviz gelirlerinin yetersizliği, ara ve yatırım malları ithalatının azalması sonucunu doğurmuştur. Bu ise, GSMH'da gerilemeye neden olmuştur. 1979 yılında dış borçlar ertelenmiştir. Ancak, ekonominin kredibilitesi son noktasına varmış, dış borç servis yükü % 45.6'ya yükselmiştir. Üretimdeki düşüş, atıl kapasite oranını arttırarak, maliyet yükselişleri nedeniyle mal ve hizmet arzını azaltmıştır. Arzın azalması yanında negatif faiz uygulaması sonucu ortaya çıkan tasarruf açığının parasal genişleme yoluyla kapatılması, talebi arttırarak, enflasyonu kronikleştirmiş ve 1979 yılında % 63.9'a ulaştırmıştır. Aynı şekilde kendi kendine yeterliliğin bir göstergesi olan tarım sektöründe de, bu sektör için gerekli girdilerin ithalinin yapılamaması, tarım üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. Döviz üretmeden tüketen bir yapı, ödemeler krizini de beraberinde getirmiştir.

¹³ Kazgan, a.g.e., s. 277-296.

Bu süreçte uygulanan kur sistemi sabit kur sistemi olmuştur. Bu sistem içinde döviz kurları resmi organlarca belirlenmiş ve kurların sabitliği kambiyo ve dış ticaret kontrolleri ile sağlanmaya çalışılmıştır. Uygulanan sanayileşme stratejisinin başlıca araçları ise, miktar kısıtlamaları, yüksek gümrük tarifeleri ve aşırı değerlendirilmiş döviz kuru olmuştur. Diğer taraftan, aşırı değerlenmenin ihracatçıyı olumsuz etkilememesi için verilen teşvikler yetersiz kalmış, uygulamada farklı kurlar ve rantlar ortaya çıkmıştır.

Aşırı değerlenmenin en önemli nedeni ithal ikameci sanayileşme stratejisi olmuş ve 1980 yılına kadar döviz, ekonomik kıtlığını yansıtmayacak bir şekilde fiyatlandırılmıştır. Bu uygulama ile ülkenin ithal ikamesine konu olan sanayilerinin gereksinim duyduğu ara ve yatırım mallarının ithali kolaylaştırılarak, bu sanayilerin kurulması sağlanmak istenmiştir. Ancak bu uygulamanın, ülkede ithal ikamesi sanayiler için gerekli ara ve yatırım malı üreten sektörlerin gelişimini engellediği açıktır. Bunun yanında, aşırı değerlendirilmiş TL ülkede montaj sanayinin gelişmesine neden olmuştur. Böylece, sanayinin gelişmesiyle birlikte ithalata bağımlılık ve döviz gereksinimi koşut bir gelişme göstermiştir.

Türkiye, içine girdiği döviz darboğazı ve ekonomideki yapısal bozukluklar nedeniyle yaşadığı kısır döngüyü aşamamıştır. Bu sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla 1980 yılında 24 Ocak kararları diye bilinen istikrar önlemlerinin alınması gereği ortaya çıkmıştır.

2. 1980 SONRASI DÖNEMDE DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ, POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET

1980 öncesi dönemde izlenen yanlış para, faiz ve döviz kuru politikaları sonucu ülke ciddi bir enflasyon ve süreklilik gösteren bir dış açıkla karşılaşmıştır. Bu olumsuzlukların çözümü için yapısal bir reform programına gereksinim duyulmuş ve 24 Ocak 1980 tarihinde temel felsefesi piyasa mekanizmasına dayanan kararlar alınmıştır. 24 Ocak yapısal reform programının kısa dönemli hedefleri, iç talebin kısılmasıyla enflasyonun kontrol altına alınması ve devalüasyon yolu ile de dış dengenin sağlanmasıydı. Programın uzun dönemli hedefi piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmaktı.

Yapısal reformaların yöneldiği konular, kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Sıkı para politikası uygulaması ve faizlerin serbestçe belirlenmesi ilkesi,
- Döviz kuru sistem ve politikasında yeniden yapılanma,
- İhracatın özendirilmesi,
- İthalat rejiminin serbestleştirilmesi,
- Finans kesimi ile ilgili önlemlerin alınması,
- KİT'lerin genel bütçeden bağımsız çalışmalarına olanak sağlayacak serbest fiyat uygulamasına geçilmesi,
- Vergi reformu.

Çalışmamızda 24 Ocak yapısal reform programının döviz kuru sistem ve politikalarında oluşturduğu değişim ve bu değişimin dış ticaret üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Geniş kapsamlı olan 24 Ocak kararlarının tümü, çalışmamızın sınırlarını aşacağından ayrıca ele alınmamıştır.

2.1. 1980 ve 1980 Sonrası Dönemde Döviz kuru Sistemi ve Dış Ticaret

1980 öncesi dönemde geçerli olan sabit kur sistemi, ülkenin uyguladığı ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin gereği olmuştur. Bu sistemde döviz kurları oldukça uzun bir süre sabit tutulmakta ve kur ayarlamasına çok seyrek gidilmekteydi. Bunun nedeni, uygulamanın ilk aşamalarında tüketim malı üreten endüstrilerin dahi henüz gelişmemiş olduğu bir ülkede devalüasyon ile istenen özendirmelerin yapılamayacağı düşüncesi olmuştur. İthal ikamesinin daha sonraki aşamasında ise, ithal edilen ara ve yatırım mallarının girişinin sağlanması için, kurların sabit tutulması yeterli olmuştur. Ülke içi enflasyonun dış dünya enflasyon oranından yüksek olması nedeniyle başvuru devalüasyon uygulamaları sonrası döviz kurlarının uzun süre sabit tutulmasıyla aşırı değerlenen TL, bu amaca hizmet etmiştir. Bunun yanında, mevcut sanayileşme stratejisi gereği varolan yüksek koruma oranları ve ithalat kısıtlamaları yoluyla ulusal üretimin dış

rekabetten korunması, döviz kurları yoluyla korunmayı etkisiz hale getirmiştir¹⁴. Diğer bir deyişle ithalata yönelik uygulamalar döviz kurlarının önemini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

1980 öncesi dönemde uygulanan korumacı dış ticaret politikası ile sabit döviz kuru sistemi, dışa kapalı olan, dış dünya ile rekabet edemeyen bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur. 24 Ocak kararları ile dış dengeyi sağlamak ve dünya piyasalarında rekabet edebilecek bir sanayi yapısına kavuşmak amacıyla, bir döviz kuru sistem seçimi gündeme gelmiştir. Bu seçimde sanayinin korunması endişeleri bir yana bırakılarak dış rekabete uyum, ana hedef olarak belirlenmiştir.

24 Ocak kararları ile dışa dönük bir sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu büyük dönüşüm döviz kuru sistem seçimini de beraberinde getirmiştir. Böylece, 1980 yılına dek katı kambiyo kontrolü yoluyla süregelen sabit kur sistemine esneklik kazandırılmıştır. 24 Ocak kararlarının başında TL'nin yüksek oranda devalüe edilmesiilmektedir. 1 ABD doları 47.10 TL'den 70 TL'ye çıkarılmıştır. Böylece, doların değeri % 48.62 (enserten) oranında yükselmiş, TL ise % 32.71 (serten) oranında devalüe edilerek gerçek değerinin biraz altında belirlenmiştir¹⁵.

Bazı istisnalar dışında katlı kur uygulamasından tek kur uygulamasına geçilmiştir¹⁶. 1 Mayıs 1981 yılına dek döviz kurları Merkez Bankası (MB) kontrolünde sık sık değiştirilmiştir. 1.5.1981 tarihinden itibaren MB'ca günlük kur uygulamasına geçilmiştir. TL'nin piyasadaki eğilimleri ve çapraz kur değişimlerini yansıtacak şekilde ayarlanması ile, daha esnek bir sabit kur sistemi izlenmeye başlanmıştır. Döviz kurunun günlük olarak MB'ca belirlenmesi, piyasa güçleri tarafından belirlenmesi sürecine geçişin bir aşaması olarak değerlendirilebilir. Kurların günlük olarak belirlenmesi ile, dış piyasalarda meydana gelen değişimler de gözönüne alınarak, TL'nin değerinde yapılması

¹⁴ İthalatın yasaklandığı bir sistemde iç fiyatların ne dünya fiyatları ile ne de döviz kurları ile bağlantısı kalmaz. İthalatın serbest olduğu ekonomilerde, ithalatı yapılan malın fiyatı ithalata rakip malların fiyatını da belirler. Ancak ithal yasaklaması ve yüksek koruma oranları, ithalata rakip malların fiyatlarının dünya fiyatlarının üstünde, tümüyle iç piyasa koşullarında oluşmasını sağlar. Bu durumda, iç ve dış piyasa koşullarındaki kârlılık farkı oldukça yüksektir. Döviz kuru sabit tutuldukça, enflasyon bu farkı sürekli olarak arttıracaktır. Emre Gönensay, *Döviz Kuru Politikası, 2. İktisat Kongresi II, Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri*, 2-7 Kasım İzmir, 1981, s. 271-274.

¹⁵ Sadık Acar, *Türkiye'de İktisadi Yapılanmadan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüme Yönelik Politikalar (1930-1988)*, Konya Ticaret Odası Yay. No: 6, Konya, 1988, s. 29.

¹⁶ Gübre, gübre hammaddeleri ile zirai ilaç ve hammadde ithali için farklı kur uygulanmıştır.

gereken değişikliklerin kısa sürelerde gerçekleştirilmesi düşünölmüştür. Uygulamanın sürekliliği ölçüsünde istikrar sağlanacağından, dış ticaret açısından döviz kuru riski minimize edilecek ve ileriye öngörömlene mümkün olabilecektir. Ayrıca iç ve dış piyasalarda meydana gelen değişimlerin döviz kurlarına kısa sürelerde yansıtılmasının, ihracatçının dış piyasalarda rekabet gücünü koruması nedeniyle, ihracatı özendirme çok doğaldır.

29 Aralık 1983 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 28 sayılı karar ile kambiyo rejimine önemli değişiklikler getirilmiştir. Karara göre, ticari bankalar, MB'nın günlük olarak ilan ettiği "esas kur"un dövizler için % 6, efektifler için % 8 altını veya üstünü geçmemek koşuluyla, döviz ve efektif alış-satış kurlarını serbestçe belirleyebilecektir¹⁷.

Böylece, ticari bankaların kambiyo işlemleri üzerinde kendilerine en uygun kuru seçme serbestisi verilmesiyle, döviz kuru sistemine önemli bir esneklik getirilmiştir.

2.7.1984 tarihinde 30 sayılı karar haline getirilen 28 sayılı karar ile serbestleşme doğrultusunda büyük adımlar atılmıştır.

30 sayılı karar ile döviz tahsis ve transfer işlemleri bankalara bırakılmış, bankaların döviz mevcutlarını bankacılık işlemleri çerçevesinde kullanmaları serbest bırakılmış, kişilerin döviz bulundurmaları suç olmaktan çıkarılarak, bankalarda döviz tevdiat hesapları açtırma olanakları tanınmıştır. Bunun dışında, ihracatçıların elde ettikleri dövizlerin % 20'sinin serbest kullanımlarına bırakılmasına ve görünmeyen işlemlere ilişkin dövizlerin yurda getirilme sürelerinin kaldırılarak, bu dövizlerin ilgililerce serbest kullanımlarına olanak tanınmıştır¹⁸.

30 sayılı karar ile dışarıda yerleşik kişilerin Türkiye'de yatırım yapmaları, ticari faaliyette bulunmaları, hisse almaları, gerekli sermayeyi döviz olarak yurda getirerek ilgili kurumlardan izin almak ve verilen izin çerçevesinde faaliyette bulunmak koşuluyla serbest bırakılmış, patent, lisans, know-how gibi gayri maddi hakların Türkiye'ye ithali de

¹⁷ TCMB Yıllık Rapor, 1984, s. 35.

¹⁸ Ahmet Kızıl, 1980-90 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygulamalar, TC. HDTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü, s. 92.

aynı esaslara bağlanmıştır¹⁹. Benzer şekilde yabancı sermaye girişleri önemli ölçüde serbest bırakılmıştır.

29 Haziran 1985 tarihinden itibaren döviz kurlarının belirlenmesi MB güdümünden çıkarılmış ve bankalar kur belirlemede tümüyle serbest bırakılmıştır.

Sisteme getirilen serbestlik, 1986 yılının ilk aylarında bankalar tarafından belirlenen kur ile resmi kur arasındaki farkın açılması ile geri alınmış ve Mart 1986'da bankaların kur belirlemesinin, MB kurlarının %1 altında veya üstünde olması ilkesi getirilmiştir. Uygulamada sakıncaları görülen bu sistem, Ekim 1986'da yeniden değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre, MB'na döviz satış kurunu günlük olarak, alış kurunu ise satış kurunun binde 5 altında belirleme yetkisi verilmiştir. Bankaların döviz satış kuru, MB'nın döviz satış kurunu geçmemek üzere, alış kuru serbestçe belirlenmiştir. Bankalararası işlemlerde uygulanacak döviz kuru eskiden olduğu gibi sersbest bırakılmıştır²⁰.

1988 yılı başlarında döviz yönetiminde oldukça olumsuz gelişmeler olmuş, resmi ve paralel piyasalarda döviz kurlarında % 20'lere varan fiyat farklılıkları meydana gelmiştir. MB'nın ödeyeceği dış borç tutarının 6.8 milyar doları bulması, serbestleşme nedeniyle artan ithalat talebi, dövize olan talebi artırırken, petrol geliri azalan komşu ülkelerin durumu ve uygulanan kur politikası döviz arzını azaltmıştır.

Bu koşullar altında 4 Şubat kararları olarak adlandırılan birtakım önlemler alınmıştır. Bu kapsamda benimsenen yüksek faiz politikası ile toplam harcamaların kısılarak enflasyonun frenlenmesine ve dövize olan talebi azaltarak, resmi kur ile paralel piyasalarda oluşan kur arasındaki farkın giderilmesine çalışılmıştır²¹.

4 Şubat kararları ile alınan önlemlerin diğer bir amacı da döviz girişlerinin artırılması ve belli bir düzen kazanmasının sağlanması olmuştur.

Alınan bu kararlar çerçevesinde, döviz gelirlerini ve ihracatı özendirmek amacıyla, döviz gelirini gecikmeden getiren ihracatçıya ek vergi iadesi ve ek ihracat

¹⁹ TCMB Yıllık Rapor, 1985, s. 29.

²⁰ TCMB Yıllık Rapor, 1986, s. 32-33.

²¹ Durum, Dış Ticarete Durum, Sayı 9, Mart-Nisan 1988, s. 4.

teşviki verilmesi öngörülmüştür. Buna göre, ihracatçıların dövizlerini 30 gün içinde yurda getirmeleri durumunda vergi iade oranı % 20, 30-60 gün içinde getirmeleri durumunda % 90, 90 güne kadar getirmeleri durumunda ise, % 50 oranında olacaktır. Üç aydan daha fazla süre içerisinde döviz getiren ihracatçıya prim ve vergi iadesi verilmeyecektir. Altı aydan daha uzun sürede getirene ise 3 yıl ihracat yapamama cezası verilmesi öngörülmüştür.

İthalat teminatları ise 4 Şubat'da % 7'den % 15'e yükseltilmiş, bu oran Mart ayında % 14, Nisan ayında % 10'a indirilerek Mayıs ayında tekrar % 7'ye indirilmiştir²².

İthalatı ve döviz talebi üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla, dövizin maliyetini ve bürokratik denetimlerin artırılması yanında 1988 yılı Ağustos ayında döviz kurlarının piyasa koşulları altında belirlenmesi sistemine geçilmiştir. Bu amaçla MB bünyesinde döviz efektif piyasaları açılmıştır²³. Böylelikle MB'nın kur politikasına yardımcı olacak bir araç sağlanmış ve bankacılık sisteminde döviz ve efektif rezervlerinin etkin kullanımı yönünde önemli bir adım atılmıştır.

1989 yılı ile birlikte bankalar, yetkili kurumlar ve özel finans kurumlarının katılımıyla, kur belirleme seansları daha liberal bir hale dönüşmüştür.

1989 yılında meydana gelen önemli bir gelişme, 11.8.1989 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 32 sayılı kararla kambiyo rejiminin daha da serbestleştirilmesi ve böylece IMF'in geçiş yeterlilik koşullarına ulaşılacak düzenlemelerle, Türkiye'nin VIII. madde ülke grubuna yani parası konvertibil ülke grubuna geçmesi olmuştur²⁴. IMF 22 Mart 1990 tarihinde TL'nin konvertibil dövizler ailesine katıldığını resmen ilan etmiştir. Cari işlemlerde serbestlik, sermaye hareketlerine ise miktar kısıtlaması ile yürürlüğe giren

²² Lale Cankay, Türkiye'de Para Politikasının Ödemeler Bilançosuna Etkisi (1980-87), D.E.Ü. İktisat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1990, s. 271.

²³ Döviz-Efektif Piyasaları faaliyetleri 8.8.1988 tarihinde kur belirleme seansları ile başlamış ve daha sonra 14.9.1988'de TL-Döviz, TL-Efektif Piyasaları, 21.9.1988'de Efektif-Efektif, Döviz-Döviz ve 12.10.1988'de Döviz Depoları ve TL Depo-Döviz Depo Piyasaları açılmıştır. TCMB Yıllık Rapor, s. 41.

²⁴ VIII. madde; cari ödemelerde hiçbir kısıtlama yapılmaması, katlı kur uygulanmaması, ikili ticaret anlaşmalarının kaldırılması, ulusal paranın döviz karşılığı satın alınmak zorunda olduğu hükümleri yer almaktadır. Böylece Türkiye tarafından piyasaya döviz sınırlamaları getirmek şeklinde herhangi bir müdahalenin yapılmayacağı garantisi verilmiştir.

bu kısmi konvertibilite 25.2.1990, 20.6.1991 ve 21.3.1993 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan ek kararlarla daha da genişletilmiştir.

32 sayılı karar ve karardaki ek değişikliklerle döviz, döviz kuru ve dış ticaret alanında getirilen yenilikler şunlardır²⁵:

1. Belirsizliklere yolaçan "*Türkiye'deki kişiler*" ifadesi kambiyo mevzuatından çıkarılarak "*Türkiye'de yerleşik*", "*dışarıda yerleşik*" kişiler şeklinde evrensel kambiyo uygulamasına geçilmiştir (Madde 2/b, c, 89/14391).

2. Türkiye'ye döviz ithali serbesttir (Madde 4/a, d, e, f, 91/1935).

- Türkiye'de yerleşik kişilerin beraberinde döviz bulundurmaları; bankalar, yetkili kuruluşlar ve özel finans kurumlarından döviz satın almaları, dövizleri bankalarda açacakları döviz hesaplarında tutmaları, efektif olarak kullanmaları, bankalar ve özel finans kurumları aracılığı ile yurt içinde ve dışında tasarruf etmeleri serbesttir.

Ayrıca 1989 yılında satın alınabilecek döviz miktarı 3000 ABD doları veya eşiti efektif iken 1991 yılında bu limit kaldırılmıştır.

- Dışarıda yerleşik kişiler; bankalar ve yetkili kuruluşlar ve özel finans kurumlarından döviz satın alabilirler.

- Türkiye'de yerleşik kişiler ile dışarıda yerleşik kişilerin bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla yurtdışına döviz transfer etmeleri serbesttir.

- Yolcular, 5000 ABD doları veya eşitine kadar efektifi beraberlerinde yurtdışına çıkarabilirler. Bu limit 1989 yılında 3000 ABD doları veya eşiti efektifi.

Görüldüğü gibi 1991 yılında dövize ilişkin geniş serbesti getirilmiştir.

3. Dövizle ilişkin işlemler, MB'nca belirlenen konvertibl dövizler üzerinden MB, bankalar, yetkili kuruluşlar ve özel finans kuruluşlarınca yapılır. Bankalar, MB'nca

²⁵ TC Resmi Gazete, sayı 20249, 11.8.1989; TC Resmi Gazete, sayı 20444, 25.2.1990; TC Resmi Gazete, sayı 20611, 20.6.1991; TC Resmi Gazete, sayı 21531, 21.3.1993.

belirlenen usuller dahilinde vadeli döviz alım satımı yapabilirler. Bankalar, yetkili kuruluşlar ve özel finans kurumları döviz mevcutlarını, Bakanlık'ça belirlenerek oran ve esaslar çerçevesinde MB'na devrederler (Madde 6, 1989/14391). 1991 yılında 32 sayılı kararda yapılan bir değişiklik ile dövizle ilişkin işlemlerin PTT tarafından da yapılabileceği belirtilmiştir.

4. İhracat dövizlerinin, 90 gün içinde yurda getirilmesi durumunda, ihracat bedellerinin, ihracatçının serbest kullanımına bırakılan kısmı %20'den %30'a çıkarılmıştır (Madde 8/a-i, 1989/14391).

5. İthalat bedelleri, ithalata aracılık eden MB ve bankaların kendi kaynaklarından, bankacılık teamüllerine ve alıcı ile satıcı arasındaki anlaşmalara uygun olarak transfer edilir (Madde 9, 1989/14391). 1990 yılında 32 sayılı kararın 9. maddesinde yapılan değişiklik ile ithalat bedellerinin Türk parası veya döviz olarak transfer edileceği belirtilmiştir (Madde 4, 1990/20444).

6. Türkiye'de yerleşik kişiler, dışarıda yerleşik kişiler için yurtiçinde veya yurtdışında yapmış oldukları tüm hizmetler karşılığı elde edilen dövizlerin kullanımları tümüyle serbest bırakılmıştır (Madde 11, 1989/14391).

7. Dışarıda yerleşik kişilerin Türkiye'de şirket kurmak, mevcut ve kurulacak şirketlere iştirak etmek ve şube açmak şartıyla yatırım yapmaları ve her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerde bulunmaları ile irtibat bürosu açmaları 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre gerekli izni almak, verilen izinler çerçevesinde faaliyette bulunmak ve öngörülen sermayeyi getirmek kaydıyla serbesttir (Madde 12, 1989/14391). Böylece, bu gibi faaliyetlerin izin verilmesi konusunda 30 sayılı karardaki boşluk ve yetki kargaşası giderilmiş olmaktadır.

8. Yurtdışına gidecek yerli sermaye ihracı ile ilgili Bakanlık yetkisi 3 Milyon ABD Doları veya eşitinden 25 Milyon ABD Doları veya eşitine yükseltilmiştir (Madde 13, 1989/14391). 1993 yılında 32 sayılı kararda yapılan değişiklik ile 5 Milyon Doları veya eşiti sermaye ihracı, bankalar veya özel finans kurumları aracılığı ile, aynı sermaye ihracı ise gümrük mevzuatı çerçevesinde serbest bırakılmıştır. Beş milyon ABD Dolarını aşan aynı ve nakdi sermaye ihracı Bakanlık iznine bağlanmıştır (Madde 13, 1993/4143).

9. Dışarıda yerleşik kişilerin Türk menkul kıymetlerini satın almaları ve satmaları ve Türkiye'de yerleşik kişilerin yurtdışından yabancı menkul kıymetleri satın almaları serbest bırakılmıştır (Madde 15, 1989/14391). 1993'de bu maddeye, menkul kıymetlerin yanında diğer sermaye piyasası araçlarının yurda giriş ve çıkışının serbestliği hükmü getirilmiştir (Madde 15, 1993/4143).

10. Dışarıda yerleşik kişilerin döviz bozdurmaksızın elde ettikleri gayrimenkullerin satış bedelleri, yurtdışına transfer edilmemesi koşuluyla yurda getirilmesi serbesttir (Madde 16, 1989/14391). Daha önce elde edilen bu bedeller ABD'nda bloke edilirdi. Böylece, kambiyo mevzuatında uzun süreden beri varolan bu kısıtlama da ortadan kaldırılmıştır.

11. Türkiye'de yerleşik kişilerin yurtdışından ayni ve nakdi kredi sağlamaları için gereken Bakanlık izni 32 sayılı karar ile serbest bırakılmıştır. Ancak, prefinansman kredilerinin vadesi bir yıl olup, bu kredinin vadesinin bir yılı aşması Bakanlığın iznine bırakılmıştır (Madde 17, 93/4143).

12. Türkiye'de yerleşik kişiler İthalat ve İhracat Rejimleri ile Teşvik Kararlarına göre açılacak döviz emtia kredisi açabilirler (Madde 18/a, 1989/14391).

13. MB ve bankalar, Türkiye'de ve yurt dışında yerleşik kişiler adına döviz tevdiat hesapları veya dövize dönüştürülebilir, TL mevduat hesapları açabilirler (Madde 19, 1989/14391).

32 sayılı karar ve buna ilişkin tebliğler ile Türk Kambiyo Rejiminde önemli yenilikler getirilmiştir. Böylece, Türk Lirasına konvertibil olan bir para birimi niteliğinin kazandırılması için gerekli hukuki çerçeve çizilmiştir. 30 sayılı kararı izleyen 32 sayılı kararlar dış ticaret ve kambiyo rejimini libere etme özelliğini taşımaktadır. Aynı zamanda yapılan düzenlemeler sonucu sermaye hareketleri de önemli ölçüde serbestleştirilmiştir.

Yabancı paraların TL karşısındaki değerinin MB'nca tespit edilen usuller çerçevesinde belirleneceği Karar'ın 5. maddesinde açıklanmıştır.

Buna göre:

- Ticari ve ticari olmayan işlemlere ilişkin olarak yapılan döviz ve efektif alım-satım işlemlerinde uygulanacak döviz kurları, bankalar, yetkili kuruluşlar, özel finans kurumları ve PTT'ce, piyasa kurları dahilinde serbestçe belirlenecektir.

Ancak, bankalararası döviz piyasasında verilen TL alış ve satış kotasyonları arasındaki fark %3'ü geçemez.

Ticari ve ticaret dışı işlemlere, döviz türlerine göre uygulanan TL kurları, ilgili kuruluşlarca günlük olarak MB'na bildirilir. MB'nca her işgünü ilan edilecek günlük kurlar, uluslararası ve iç piyasalardaki gelişmeler dikkate alınarak serbestçe belirlenir.

1994 yılına kadar döviz kuru belirleme yönteminde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde MB'nın döviz piyasasına müdahaleleri resmi kur ile serbest piyasa kurları arasındaki farkın kapatılması ve döviz kurlarına istikrar kazandırılması yönünde olmuştur. Döviz kurlarının bu şekilde belirlenmesi, kontrollü (güdümlü) kur sistemi (kontrollü dalgalanma) olarak adlandırılmaktadır.

24 Ocak kararları ile uygulanmaya başlanan döviz kuru sisteminin amacı, ekonominin değişen iç ve dış koşullara uyum sağlaması, ihracata dönük bir büyümenin gerçekleştirilmesi ve TL'nin değerinin dışa açılmayı özendirecek bir düzeye ulaştırılması olmuştur. Bu nedenle, döviz kurlarının, ihracatta rekabet ve kârlılığı arttıracak, ithalatta ise, iç piyasanın yabancı mallarla rekabet gücünü koruyacak şekilde belirlenmesi gerekmiştir.

Esnek kur sistemi altında olası döviz kuru dalgalanmalarının, ithalatçı ve ihracatçı açısından risk içerdiği ve geleceği öngörümlemeyi zorlaştırdığı açıktır.

Sabit kur sisteminde ise, ihracatın artırılması amacıyla yapılan kur ayarlamaları sonrası, döviz kurları uzun süre sabit tutulduğundan kur ayarlamaları işlevini kaybeder. Enflasyonunun kronikleşmiş olduğu ülkelerde, devalüasyon sonrası uzun süre sabit tutulan döviz kurları, enflasyon nedeniyle gerçek değerinin altında kalarak, ithalatı çekici kılar ve dış ticaret açıklarına neden olur. Bu nedenle, iç ve dış piyasalardaki değişimleri

yansıtabilmesi ve döviz piyasasında istikrarın sağlanabilmesi açısından en uygun sistemin kontrollü dalgalanma olduğu söylenebilir. Ayrıca, sistemin işleyişi piyasa dinamiğine ve kurallarına da ters düşmemektedir.

1980 sonrası dönemde uygulanan sistem ve politikalar nedeniyle meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin ithalat ve ihracat üzerine etkileri aşağıda ayrıntılı olarak irdelenecektir.

2.2. 1980 Sonrası Dönemde Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret

1980 öncesi dönemde döviz kurlarının uzun süre sabit tutulması TL'yi aşırı değerlendirerek dış ticaret açığının büyümesine yol açmıştır. 24 Ocak Kararları ile ithal ikamesi sanayileşme stratejisinden dışa dönük sanayileşme stratejisine yönelen bir ülke için, uygulanması gereken döviz kuru politikası gerçekçi kur politikası olarak belirlenmiştir. Ülke içi enflasyon oranının yüksek olması nedeniyle ihracatçının dış piyasalarda, uzun süre sabit tutulan döviz kurlarıyla, rekabet edebilme şansı çok güçleşmiştir. İhracatçının dış piyasalardaki rekabet gücünü koruyabilmek için, ülke içi enflasyon oranı ile dış dünya enflasyon oranları arasındaki farkın döviz kurlarına yansıtılması biçimindeki gerçekçi döviz kuru politikası, dış ticaret stratejisi gereği benimsenmiştir. Bu nedenle, kambiyo sisteminde de gerekli düzenlemeler yapılmıştır. İç talep yerine, dış talebin ikame edilmesini amaçlayan yeni ekonomi politikasının bir gereği olarak, 1980 yılından sonra reel faiz politikası, gerçekçi döviz kuru politikası ile birlikte yürütülmüştür. Uygulanan döviz kuru politikası ile ihracatın özendirilmesi ve ithalatın caydırılması ve dolayısıyla dış dengenin, reel faiz politikası ile de fiyat istikrarının sağlanması amaçlanmıştır.

2.2.1. 1980 Sonrası Dönemde Döviz Kuru Politikaları

24 Ocak Kararları doğrultusunda gerçekleştirilen yüksek oranlı devalüasyon, TL'nin uzun yıllar süren aşırı değerlenmişliğine son vermiştir²⁶. Böylece, gerçekçi döviz kuru politikası uygulaması için önemli bir adım atılmıştır. Yapılan devalüasyon sonucu TL kısa bir süre için eksik değerlenmiş ancak daha sonraki aylarda meydana gelen iç fiyat artışları TL'nin dış değerini başabaş noktasına getirmiştir.

²⁶ TL, Amerikan Doları karşısında yüzde 37.2 oranında devalüe edilmiştir.

1980 sonrası dönemde uygulanan kur politikalarını yansıtan döviz kurlarının gelişimi Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Fiyat ve Kur Artış Hızları (1980-1993)

YILLAR	TL/\$	TL/\$ (%) (1)	TEFE (%) (2)	(2-1)	Yıllık Faiz Oranı	Yabancı Ser. MNS
1980	89.25	155.00	98.75	-56.25	33	35
1981	132.30	48.24	35.45	-12.79	-	141
1982	184.90	39.76	26.53	-13.23	-	103
1983	280.00	51.43	29.73	-21.70	45	87
1984	442.50	58.04	49.53	-8.51	45	162
1985	574.00	29.72	41.63	11.91	55	158
1986	755.90	31.69	27.93	-3.76	48	170
1987	1018.35	34.72	36.77	2.05	45-58	171
1988	1813.46	78.08	64.55	-13.53	83	387
1989	2311.37	27.46	67.30	39.84	58.8	738
1990	2927.13	26.64	52.25	25.61	59.4	789
1991	5074.83	73.37	54.00	-19.37	72.7	910
1992	8555.85	68.59	61.40	-7.19	74.2	912
1993	14.458.03	68.98	60.30	-8.68	71.75	797

Kaynak: TCMB Yıllık Rapor çeşitli sayılar, DPT Temel Ekonomik Göstergeler, 1994'den yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

- * ABD Doları kurunu dönem sonu itibarıyla alınmıştır.
- * Yabancı sermaye verileri yalnız gerçekleşenleri kapsamaktadır.
- * $TEFE (\%) - TL/\$ (\%) [(2-1)] = (-)$ TL'nin eksik değerlendirildiğini $(+)$ aşırı değerlendirildiğini göstermektedir.

Söz konusu dönemde, nominal olarak Amerikan Doları ile Toptan Eşya Fiyat İndeksi (TEFE) karşılaştırıldığında, 1980 öncesi döneminin aksine TL'nin eksik değerlendirildiği görülmektedir.

TL, ABD Doları karşısında 1985 yılına kadar reel olarak önemli ölçüde değer kaybetmiştir. 1984 yılından itibaren enflasyonun artması, reel faiz politikasının etkisiz kalmasına yol açmış ve faiz oranlarının arttırılmasını beraberinde getirmiştir. Enflasyonun daha da hızlanmaması için TL'nin reel olarak değer kazanmasına izin verilmiştir. Bu gelişmeler sonucu 1985 yılında TL, ABD Doları karşısında reel olarak %11.91 oranında

değer kazanmıştır. Enflasyonunun düşme eğilimine girmesi ve reel faiz politikası desteği ile 1986 yılında TL, tekrar eksik değerlenme sürecine girmiş ve 1988 yılında yüzde 13.53 oranında reel değer kaybına uğramıştır.

1984 yılından itibaren kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi ile Türkiye'de yerleşik kişilerin döviz tevdiat hesabı açma ve döviz tutma olanaklarına kavuşmaları, faiz ve döviz kuru politikalarının etkinliğini sınırlamaya başlamıştır. Bunun temel nedeni TL'nin reel değer kaybının hızlandığı durumlarda, elde döviz tutmanın sağladığı getirinin, TL mevduatının getirisine oranla daha yüksek olmasıdır. Bu koşullarda Türk parası-yabancı para ikamesini önleyebilmek için, reel faiz ve döviz kurunun reel değer kaybı arasındaki duyarlı dengenin gözetilmesi zorunlu hale gelmiştir.

TL'nin reel değer kaybı 1988 yılında sona ererek 1989 ve 1990 yıllarında belirgin olarak reel değer kazanma eğilimine girmiştir. Nitekim, 1989 yılında TEFE %67.30 oranında artarken ABD Dolarının %27.46 oranında artması sonucu TL %39.84 oranında, 1990 yılında ise %25.61 oranında aşırı değerlenmiştir.

Hazinenin finansman ihtiyacının MB tarafından karşılanan miktarının oldukça düşük bir orana çekilmesi 1989 ve 1990 yıllarında TL'nin aşırı değerlenmesinin başlıca nedenlerinden biridir. Bu dönemde, hazine dışındaki kamu kuruluşlarına kredi sağlanmasına son verilmesi nedeniyle iç borçlanmasının yanı sıra, yurtdışından da borçlanma gereği ortaya çıkmıştır.

İç borçlanma gereği nedeniyle mali piyasalar üzerinde ortaya çıkan baskı faiz oranlarını yükseltirken, yurtdışı borçlanma olanakları döviz arzının artmasına ve kurların yükselmemesi yönünde bir baskıya neden olmuştur²⁷.

TL'nin aşırı değerlenmesinin diğer nedeni de, iç piyasa faiz oranlarının, dış piyasa faiz oranlarından yüksek olması ile, sıcak para (hot money) denilen kısa süreli sermaye hareketlerinin ülke lehine gelişmesidir. Faiz farklılığının yanı sıra ABD Dolar kuru artış oranının TEFE artış oranının altında kalması, Türkiye'yi kısa süreli sermaye akımı açısından oldukça çekici hale getirmiştir. Ülkeye bu şekilde giren döviz nedeniyle MB'nin para arzı üzerindeki denetimi de güçleşmiştir. Bu oluşumlar sonucu döviz arzı artışı,

²⁷ Emin Öztürk, Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları, TCMB Araştırma Planlama ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No:9307, Ankara-1993, s. 16.

döviz kurlarının aşağıya çekilmesine neden olurken faiz-döviz kuru-enflasyon-yabancı sermaye şeklinde kısır bir döngü ortaya çıkmıştır.

1990 yılında TL'nin aşırı değerlenmişlik oranının 1989 yılına göre düşmesi Irak'ın Kuveyt'i işgali nedeniyle ortaya çıkan uluslararası gerginliğin mali piyasalara yansımaları ile açıklanabilir. Bu oluşumlara karşın kambiyo rejiminde yapılan düzenlemelerin sonucu sermaye hareketlerinin önemli ölçüde serbestleştirilmesinin etkisiyle kısa süreli sermaye girişi piyasadaki döviz miktarını arttırmıştır.

Kısa süreli sermaye girişinin hızlanması, 1990 yılında mali piyasalarda istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuş ve yüksek kamu açıklarından kaynaklanan fon talebinin faiz oranlarını daha da yükseltmesini önlemiştir²⁸. Söz konusu kısa süreli sermaye girişi, cari işlemler açığına karşın TL'nin yabancı paralara karşısında değer kazanmasına neden olmuştur.

1991 yılında Kuveyt'in işgalinin sıcak savaşa neden olması, ülke içinde döviz talebi üzerinde bir baskı yaratmıştır. Bu dönemde sermaye girişinin duraklamasının yanında, yurtiçi mevduat hesaplarından büyük oranlı çekimlerin dövize talep olarak piyasaya çıkması, TL'nin ABD Doları karşısında yüzde 19.37 oranında eksik değerlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu etkilerin yanısıra 1991 ortalarında yapılan erken seçim nedeniyle uygulanan seçim ekonomisinin de bu gelişmelerde payı olduğu ifade edilebilir.

1992 yılında Türkiye'nin yatırım yapılabilir ülke grubuna yükseltilmesi Hazine'ye tahvil yoluyla borçlanma yolunu açmıştır. Ayrıca bu dönemde gelişmiş ülkelerin durgunluk içinde olması ve özellikle Dolar faizinin düşük olması, daha önce değindiğimiz gibi Hazine'nin yanısıra özel kesimin de yurtdışından borçlanmasını kolaylaştırmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan yoğun döviz girişleri kurlar üzerinde aşağıya doğru bir baskı oluşturmuştur.

1993 yılında TL, Dolar karşısında %8.68 oranında reel değer kaybına uğramıştır. Bu yıl içinde MB'ı, kamu kesiminden gelen kredi talebinin yarattığı fazla likiditenin kurlar üzerinde spekülasyon hareketlere yol açmasını engellemek için, döviz piyasalarına doğrudan satış ve TL piyasaları araçlarını kullanarak, kurların istikrar içinde hareket etmesine özen göstermiştir²⁹.

²⁸ TCMB, Yıllık Rapor, 1990, s. 37.

²⁹ TCMB, Yıllık Rapor, 1993, s. 49.

Cari işlemler açığı ve 1989-90 yıllarında aşırı değerlenmenin elimine edilmesi nedeniyle ABD Dolarının değer kazanmasının çok daha yüksek oranda olması gerekirken, piyasaya yapılan müdahaleler bunu engellemiştir. Bu süreçte MB kurları ile serbest piyasa kurları koşut bir gelişme göstermiştir. Bunun nedeni, iç piyasada faiz oranını aşağıya çekmek amacıyla, hazinenin piyasadaki borçlanma yerine MB kaynaklarını kullanmayı yeğlemesidir. Bu şekilde piyasada oluşan likidite fazlasının geriye çekilememesi, bu fazla likiditesinin dövize yönelmesine neden olmuştur. Yılın son çeyreğinde yaşanan ekonomik olaylar MB'nin piyasalara müdahalesini etkisiz kılmış ve 1993 yılında TL, Dolar karşısında reel olarak %8.68 oranında değer kaybına uğramıştır.

1989 ve 1990 yıllarında aşırı değerli TL politikası yoğun tartışmalara neden olmuştur. Özellikle bu iki yıldaki aşırı değerlendirme oranının toplam %65.45 düzeyinde gerçekleşmesi 1990-94 yılları arasında da TL'nin aşırı değerlendirildiği yorumlarına neden olmuştur. 1991, 92 ve 93'de TL %35.24 oranında reel değer kaybına uğramıştır. Kamuoyunda son yıllarda TL'nin aşırı değerlendirilmesi üzerinde yapılan spekülasyonlar kanımızca 1989-90 dönemindeki yüksek oranlı aşırı değerlemenin, daha sonraki yıllarda giderilememesinden kaynaklanmaktadır.

Yoğun tartışmalara neden olan aşırı değerlendirme politikası enflasyonla mücadele aracı olarak görülmüştür. Bu oluşum döviz kazandırıcı faaliyetleri olumsuz yönde etkilemiştir. Yurtiçi yüksek faiz oranları ve sermaye hareketlerinin kontrol altına alınmaması, aşırı değerli ulusal para politikasının gereği idi. Böylece teorik olarak döviz kurunun piyasada belirlenmesi yaklaşımı, döviz kurunun enflasyonla mücadele aracı olarak baskı altına alınmasıyla, Türkiye'nin gerçeklerine uymayan bir döviz kuru politikası ile karşı karşıya kalmıştır.

Kısa süreli sermaye girişinin oldukça yüksek boyutlara ulaşması nedeniyle döviz rezervlerindeki büyük artış sonucu ortaya çıkan bu durum, MB Başkanı R. Saraçoğlu tarafından "Yurtdışından gelen dövizin kaynağının sorulmadığı, MB'nın para politikası uyguladığı, herhangi bir döviz kuru politikasının olmadığı ve döviz kurunun oluşumunda temel göstergenin döviz arz ve talebi olduğu" ifade edilmiştir³⁰.

³⁰ Emin Çarıkçı, Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları, Açılım Yayıncılık, Ankara-1991, s. 95-96.

Böylece Türkiye'de herhangi bir döviz kuru politikasının olmadığı TCMB tarafından da tescil edilmiştir.

Bu koşullar altında özellikle 1988 sonrası dönemde Türkiye'de döviz kurlarını belirleyen etkenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kamu kesimi açıkları ve bunların finansman şekli.
- Dış iktisadi ortamdaki gelişmeler (örneğin, dolar faizinin düşmesi, Avrupa ve Amerika'da ki ekonomik durgunluk).
- Diğer dış olay ve şoklar (örneğin, körfez krizi).
- Yurt içindeki politik gelişmeler (örneğin, seçim ekonomisi uygulamaları).

Türkiye gibi kamu açıklarının yüksek boyutlarda olduğu bir ekonomide faiz oranlarının serbest piyasa koşulları altında belirlendiğini ifade etmek pek doğru olmayacaktır. Faiz oranlarındaki kamu baskısıyla ortaya çıkan yapay yükseliş, kısa dönemli sermaye hareketleri yoluyla döviz arzında da yapay bir yükselişe neden olmaktadır. Bu nedenle serbest piyasa ekonomisinin çalışmadığı veya olumsuz sonuçlar verdiği alanlarda serbest piyasa mantığına ters düşmeyecek müdahaleler gerekli olmaktadır.

2.2.2. 1980 Sonrası Dönemde Döviz Kurlarındaki Gelişmelerin İthalat ve İhracat Üzerindeki Etkileri

24 Ocak kararları ile kambiyo rejiminin serbestleşmesine koşut olarak ithalat ve ihracat rejiminde de serbestleşme gündeme gelmiştir. 1980 yılı sonrası ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin terkedildiği ve bunun yerine dışa açık bir sanayileşme stratejisinin temel alındığı, ekonominin aşamalı olarak dışa açılması hedeflerinin yürürlüğe konulduğu bir sürece girilmiştir. Bu bağlamda ithalatta ki damga resimleriyle, teminatlar önemli ölçüde indirilmiş, kotaya dahil mal sayısı azaltılmıştır. Ayrıca, ihracatta tescilin kaldırılması ve lisansların en aza indirilmesiyle ithalat ve ihracat rejiminde serbestleşme doğrultusunda adımlar atılmıştır.

İthalat ve ihracat rejiminin aşamalı olarak serbestleştirildiği bir dönem olan 1980 sonrasında, serbest piyasa koşulları altında belirlenen döviz kurlarının gelişimi ile ithalat ve ihracattaki gelişmeler Tablo 4'te verilmiştir. Konumuz dış ticaret olduğundan ve ticari ödemeler de genellikle dolar ve mark üzerinden yapıldığından, MB tarafından hesaplanarak yayınlanan %75'i ABD Doları %25'i Alman Markından oluşan bir döviz sepeti karşısında, çapraz kurların da dikkate alındığı TL'nin reel olarak değerini gösteren Ticaret Ağırlıklı Tartılı Reel Efektif Kur (TERK) kullanılmıştır³¹.

Almanya ve ABD sınai mallar fiyat indekslerinin de, hesaplanmasında kullanılan TERK'in gelişimi incelendiğinde, 1980 yılında 106.40 olan TERK 1988'e kadar gerilemiş, başka bir deyişle, TL reel olarak değer kaybetmiştir. 1988 yılında 60.60 gibi oldukça düşük bir seviyeye gerileyen TERK 1988 sonrasında yükselme eğilimine girmiştir. Söz konusu dönemde TL'nin reel olarak değer kaybı %43 oranındadır. 1988 sonrası dönemde TERK yükselme eğilimine girmiş olmakla beraber 1980 yılındaki değerinin altında kalmıştır. TL'nin yabancı paralar karşısındaki aşırı veya eksik değerlenmesinin açıkça görebilmesi amacıyla hesaplanan zincirleme TERK indeksinden de görebileceği gibi, 1989, 90 ve 92 yılları dışında TL eksik değerlenmiş durumdadır³². Bu süreçte döviz kuru ve faiz politikaları, ihracatın özendirilmesi ve ithalatın caydırılmasına yönelik olarak, birbirini tamamlayıcı şekilde belirlenmiş, yabancı paraların değer kazanımının engellenmesi amacıyla MB müdahaleleri yanında reel faiz politikası da devreye sokulmuştur.

$$31 \quad TERK = (P_t) = \frac{[0.75S / TL(t)] + 0.25DM / TL(t)S / DM}{0.75PUS(t) + 0.25PGE(t)[\$ / DM(t) / \$ / DM]}$$

$P(t)$ = Türkiye'nin fiyat indeksi

$S/TL(t)$ = Cari ABD doları kuru

$DM/TL(t)$ = Cari Alman markı kuru

S/DM = Çapraz kur

$PUS(t)$ = ABD'nin sınai mallar indeksi

$PGE(t)$ = Almanya'nın sınai mallar indeksi

TERK arttığında TL'nin değer kazandığı, düştüğünde ise değer kaybettiği anlamına gelir. TCMB, İstatistik ve Değerlendirme Bülteni, 1987, s. 4.

32 100'ün altındaki değerler TL'nin eksik değerlendirildiğini, üstündeki değerler ise aşırı değerlendirildiğini gösterir.

Tablo 4: Reel Kurların ve Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon ABD doları ve %)

YILLAR	TERK	Zincirleme İndeks	İthalat MN \$	İhracat MN \$	İhracat (%)	İthalat (%)	İhr/İth (%)	Dış Ticaret Dengesi
1980	106.40	-	7.909	2.910	28.7	56.0	36.8	-4.999
1981	89.80	84.40	8.933	4.703	61.6	12.9	52.6	-4.230
1982	79.30	88.31	8.843	5.746	22.2	-1.0	65.0	-3.097
1983	78.30	98.74	9.235	5.728	-0.3	4.4	62.0	-3.507
1984	77.70	99.23	10.757	7.134	24.5	16.5	66.3	-3.623
1985	72.90	93.82	11.344	7.959	11.6	5.5	70.2	-3.385
1986	66.80	91.63	11.105	7.457	-6.3	-2.1	67.1	-3.648
1987	66.30	99.25	14.158	10.190	36.7	27.5	72.0	-3.968
1988	60.60	91.40	14.335	11.662	14.4	1.3	81.4	-2.673
1989	75.40	124.42	15.792	11.625	-0.3	10.2	73.6	-4.167
1990	78.50	104.11	22.302	12.959	11.5	41.2	58.1	-9.343
1991	73.50	93.63	21.047	13.593	4.5	-5.6	64.6	-7.454
1992	73.70	100.27	22.872	14.715	8.3	8.7	64.4	-8.157
1993	73.50	99.73	29.429	15.349	4.3	28.7	52.2	-14.080

Kaynak: Emin Öztürk, a.g.t., s. 11.

TCMB, Aylık İstatistik Bülteni, Ekim 1994.

HDTM, Aylık Dış Ticaret Bülteni, Temmuz-Ağustos 1994.

TERK değerlerine göre 1980'den sonra izlenen döviz kuru politikası genellikle eksik değerlendirilmiş TL politikasıdır. 1980 sonrasını iki döneme ayırmak gerekirse 1989'a kadar eksik 1989'dan itibaren aşırı değerlendirilmiş TL politikası izlendiği ifade edilebilir.

1980 sonrası dönemde döviz kuru politikası, ihracatın özendirilmesinde önemli bir araç olmuştur. Bu şekilde Türk ihraç ürünleri dış piyasalarda fiyat yönünden rekabet gücünü artırırken aynı zamanda ihracat kârlı hale gelmiştir.

1980 sonrası döviz kuru ile ihracat ilişkisi incelendiğinde TL'nin eksik değerlendirildiği 1980-1988 döneminde, 1983 ve 86 yılları dışında, düzenli bir ilişki gözlenmektedir. Söz konusu yıllarda, olması gerektiği gibi, ihracat artış göstermiştir.

TL'nin %24, 42 oranında aşırı değerlendiği 1989 yılında, ihracatta binde 3 gibi oldukça düşük sayılabilecek bir daralma gerçekleşmiştir.

Aynı şekilde 1990 yılında TL'nin aşırı değerlenmesi ihracatın %11.5 gibi bir oranda artmasını engelleyememiştir. 1991 ve 1993 yılında TL'nin eksik değerlenmesi, kendinden baklenen işlevi yerine getirmiş ve ihracat sırasıyla %4.5 ve %4.3 oranında artış göstermiştir. Ancak bu artış oranları TL'nin aşırı değerlenmesinin söz konusu olduğu 1990 yılındaki ihracat artış oranından daha düşüktür. Yine TL'nin aşırı değerlendiği TERK zincirleme indeksinin 100.27 olduğu ve TL'nin gerçek değerini bulduğunu da ifade edebileceğimiz 1992 yılında ihracat %8.3 oranında artış göstermiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, reel kurların gelişimi ile ihracatın gelişimi incelendiğinde iki değişken arasında 1980-88 dönemi için anlamlı bir ilişki bulunurken 1988 sonrası için aynı ilişki ortaya çıkmamaktadır.

Döviz kuru-ithalat ilişkisi incelendiğinde, bu iki seri arasında 1982, 86, 89, 90, 91 ve 92 yıllarında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. 1980-89 yılları arasında TL'nin eksik değerlenmesine karşın ithalat 1981 yılında %12.9, 1983 yılında %4.4, 84'de %16.5, 85'de %5.5, 87 yılında %27.5, 88 yılında %1.3 oranında artış göstermiştir.

TL'nin reel olarak değer kazandığı 89 ve 90 yıllarında ithalat beklendiği gibi, sırasıyla %10.2 ve %41.2 oranında artış göstermiştir. TL'nin eksik değerlendiği 1991 yılında ithalat %5.6 oranında azalmıştır. 1992 yılında reel kurların artışı ithalatın tekrar %8.7 oranında büyümesine neden olmuştur. Dolayısıyla 1988-1993 yılları arasında döviz kuru politikası ile ithalat arasında anlamlı bir ilişkiden söz edilebilir. 1993 yılında ise TL'nin eksik değerlenmişliğine karşın ithalat %28.7 gibi büyük bir oranda artış göstermiştir.

Özetle, 1980-88 yılları arasında uygulanan döviz kuru politikasının ithalatı açıklamada önemli bir değişken olduğunu söylemek pek olanaklı görünmemektedir. Ancak, Türkiye'nin ithalatının % 80-85'ini, ara ve yatırım mallarından oluştuğu gözönüne alınırsa, TL'nin eksik değerlenmesine karşın ithalatın artması doğal bir sonuçtur³³. 1988

³³ 1980 sonrası ithalatın mal gruplarına dağılımı Ek Tablo 1.

sonrası dönemde ise, döviz kuru politikası ile ithalat arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi, döviz kuru politikaları bazı yıllarda gerek ithalatı gerekse ihracatı açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, dış ticaret üzerinde etkisi olan diğer değişkenlerin de ithalat ve ihracat ile ilişkisini incelemek, döviz kuru değişkeninin göreceli önemini belirlemek yönünde yararlı olacaktır.

3. 1980 SONRASI DÖNEMDE DIŞ TİCARETİ ETKİLEYEN DİĞER ÖGELER

3. 1. İhracatın Özendirilmesi

1980 sonrası dönemde ihracat alanında, uygulanan döviz kuru politikası yanında vergi iadesi, vergi muafiyeti, döviz kullanımı, ihracat kredisi ve diğer parasal ve mali destekleri içeren bir teşvik sistemi geliştirilmiştir. Teşvik sisteminin sürekli olarak yenilenmesi ile imalat sanayiinde belirli alt sektörlerle artan oranlarda destek sağlanmasına, dışa açılmada dış ticaret şirketlerinin etkin olarak kullanılmasına ve ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesine çalışılmıştır. Bu nedenle, vergi iadesi yanında Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu ve Fiyat İstikrar Fonundan yararlanılmıştır.

1980 sonrası dönemde ihracata verilen teşvikler, doğrudan parasal teşvikler ve ihracat kredileri şeklinde iki başlık altında toplanabilir.

3.1.1. Doğrudan Parasal Teşvikler

Doğrudan parasal teşvikler Tablo 5'de verilmiştir. İhracatın belirli bir düzeye ulaşması ile doğrudan parasal teşvikler aşamalı olarak kaldırılmıştır. 1985 yılına kadar, tek doğrudan parasal teşvik aracı olan vergi iadesi, 1989 yılından itibaren kaldırılmıştır. 1990 yılına ait 24.102 milyon TL vergi iadesi, ihracat bağlantısı 1 Ocak 1989 tarihinden önce gerçekleştirilen ihracat için yapılan ödemedir³⁴.

³⁴ T. Güngör Uras, Ekonomi'de Özal'lı Yıllar-1980-1990, AFA 21. y.y.'a Doğru Dizisi 18, İstanbul-1993, s. 104.

15 Aralık 1984 tarihinde 84/8860 sayılı karar ile MB bünyesinde Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) oluşturulmuştur. Fonun kuruluş amacı, ihracat ve yatırımlarda mali kaynakların kullanımını desteklemektir. Fon, ihracatçılar açısından 1984 yılı sonunda ihracatta selektif kredi uygulaması ve ihracat teşvik fonu kredilerinin kaldırılmasıyla ortaya çıkan kayıpların giderilmesine yöneliktir.

Aynı şekilde, Bakanlar Kurulunca 2 Şubat 1984 tarihinde, dış ticaretin ekonomik koşullara uygun olarak yürütülmesini sağlamak amacıyla TCMB'da "Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu" oluşturulması kararlaştırılmıştır. Belirli mallara ve ihracat miktarına pirim ödenmesi şeklinde gerçekleşen uygulama, ihracat ürünlerinin dış pazarlarda rekabet gücünü artırıcı niteliktedir.

Tablo 5: İhracatta Doğrudan Parasal Teşvikler (1980-90) Milyon TL.

YILLAR	Vergi İadesi	KKDF*	DFİF	Toplam Doğrudan Parasal Teşvikler
1980	4.905.2	-	-	4.905.2
1981	24.653.1	-	-	24.653.1
1982	89.716.0	-	-	86.716.0
1983	148.989.9	-	-	148.989.9
1984	329.060.2	-	-	329.060.2
1985	287.377.7	45.530	-	323.907.7
1986	281.959.6	146.029	6.294	434.282.6
1987	438.475.3	69.472	129.500	637.447.3
1988	674.802.2	10.918	335.390	1.021.110.2
1989	389.516.0	3.731	742.552	1.135.799
1990	24.102.0	343	1.290.658	1.315.103

* Navlun primi dahil.

Kaynak: Dilek Aykut, Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde İhracatı Geliştirmede İzlenen Politikaların Etkinliği, D.E.Ü. İktisat Fakültesi, İzmir-1992, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tablo 11 ve Tablo 20'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ancak imzalanan GATT anlaşması nedeniyle, uluslararası rekabeti önleyici parasal teşviklerin kaldırılması zorunlu hale geldiğinden bu uygulama da 1991 yılında aşamalı olarak kaldırılmıştır.

3. 1. 2. İhracat Kredileri

Doğrudan parasal teşviklerin kaldırılması ile teşvik sisteminde meydana gelen boşluğun doldurulması için üretim ve yatırım aşamasında teşviklerle birlikte, ihracat kredisi ve sigortası sistemi uygulamaya konmuştur. Dolayısıyla, 1988 sonrası teşvik sistemi doğrudan teşvikler yerine dolaylı teşvikler şeklinde yenilenmiştir³⁵.

Doğrudan parasal teşviklerin kaldırılması, ihracat kredilerinin teşvik sistemi içindeki önemini arttırmıştır. Tablo 6'da 1980 sonrası dönemde ihracat kredilerinin gelişimi verilmiştir.

Tablo 6: İhracat Kredileri (1980-93) Milyon TL.

YILLAR	TCMB Kredileri	Mevduat Bnk. Kredileri	Türk Eximbank	Diğer Mali Kurumlar*	Toplam İhracat Kredisi
1980	48110	43180	-	-	91290
1981	113182	93729	-	-	206911
1982	100605	379157	-	-	479762
1983	181571	547170	-	-	728741
1984	33613	560904	-	-	594517
1985	6999	717943	-	-	724942
1986	3927	1690705	-	-	1694632
1987	54600	2142100	-	-	2196700
1988	342700	3016200	129284	33400	3521584
1989	589500	5667500	1323585	59000	7039585
1990	229000	9549600	3728200	78200	13585300
1991	-	19861800	6342000	206200	26410000
1992	-	37539632	12687500	248100	50475232
1993	-	71954041	24220000	-	96174041

* Kalkınma ve Yatırım Bankaları

Kaynak: Dilek Aykut Seymen, Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde İhracat Kredileri ve Eximbank'ın İhracatın Gelişimindeki Rolü, DEÜ, İİBF Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 1994.

³⁵ DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, 1990, s. 42.

Doğrudan parasal teşvikler ve ihracat kredilerinin ihracat ile ilişkisi Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre, 1981-82 yıllarında ihracat kredileri ile ihracat aynı yönde gelişme gösterirken 1983-1990 yılları arasında ihracat ile ihracat kredileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Örneğin, ihracat kredilerinin %56.8 gibi yüksek bir oranda artış gösterdiği 1989 yılında ihracat binde 3 oranında daralmıştır. 1989 yılında kredilerdeki artışa karşın, aşırı değerli TL, Körfez Krizi ve doğrudan parasal teşviklerin %12.7 oranında azalması gibi etkenler ihracatı olumsuz etkilemiştir.

Tablo 7: İhracat Kredileri, Parasal Teşvikler ve İhracat-Milyon ABD Doları

YILLAR	Toplam İhr.Kredisi	Top.Doğrusal Parasal Teş.	İhr.Kredisi (%)	Parasal Teşvik (%)	İhracat (%)
1980	1.022	54.96	-	-	28.7
1981	1.563	186.34	52.9	239.0	61.6
1982	2.594	468.98	65.9	151.6	22.2
1983	2.602	532.10	0.3	13.4	-0.3
1984	1.343	743.63	-48	39.7	24.5
1985	1.262	579.97	-6	-22.0	11.6
1986	2.241	574.52	77	-0.9	-6.3
1987	2.157	628.96	-3.7	8.9	36.7
1988	1.941	563.07	-10.0	-10.0	14.4
1989	3.045	491.39	56.8	-12.7	-0.3
1990	4.641	449.28	52.4	-8.5	11.5
1991	5.204	-	12.1	-	4.5
1992	5.899	-	13.3	-	8.3
1993	6.651	-	12.7	-	4.3

Kaynak: Tablo 6 ve yıl sonu kurları kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Doğrudan parasal teşviklerin kaldırıldığı 1990 yılından itibaren ihracat kredileri ile ihracat arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Doğrudan parasal teşvikler ile ihracat ilişkisine bakıldığında, doğrudan parasal teşviklerin ihracat kredisine oranla daha etkili olduğu söylenebilir. Tablo'dan da

izlenebileceği gibi, 1981, 82, 84, 86, 87 ve 89 yıllarında doğrudan parasal teşvikler ile ihracat koşut bir gelişme göstermiştir.

Teşvik önlemlerinin yoğun bir şekilde uygulandığı 1980'li yılların sonunda bu teşviklerin ihracatçıya sağladığı avantajlar DPT tarafından yapılan bir çalışmada şu şekilde belirlenmiştir.

Tablo 8: Teşviklerin İhracatçıya Sağladığı Avantajlar

Teşvikler	100 S'lık ihracat başına düşen teşvik (%)
İhracatta vergi iadesi	-
İhracatta ek vergi iadesi	6
İhracatı destekleme primi	1.30
İhracat reeskont kredisi	3.65
Vergi, resim, harç istisnası	0.5
İhracatta vergi iadesi avansı	0.8
KDV istisnası	-
Kurumlar vergisi istisnası	1.90
Navlun teşviki	0.06
Gümrük muafiyetli mal ithalatı	27
İhracat karşılığı dövizin yurt dışında tutulması	2
TOPLAM	43.21

Kaynak: T. G. URAS, a.g.e., S. 117.

Hesaplamalardan da anlaşılabileceği gibi, ihracatta vergi iadesine ek olarak³⁶ mal ve firma özelliğine göre sağlayabileceği mali ve ekonomik katkıların ihracatın %43.21'ine kadar çıkabileceğini gösteriyor. Başka bir deyişle, ihracatta vergi iadesine ek olarak yapılan her 100 Dolar'lık ihracat 43.21 Dolar ek olarak sağlamaktadır. Bu durum ihracatta katlı kur uygulandığı anlamına gelmektedir.

³⁶ İhracatta vergi iadesi uygulaması 1980-90 döneminde kamuoyunda en fazla tartışılan teşvik aracı olmuştur. Kamuoyu baskısı nedeniyle, 1983 yılında %23'lere çıkan vergi iade oranı daha sonraki yıllarda %5'lere düşürülmüştür.

Görüldüğü gibi, 1980 sonrası dönemde eksik değerlendirilmiş TL politikasının yanısıra, ihracatta yoğun bir teşvik uygulamasına da gidilmiştir.

3.2. Serbest İthalat Politikası

1980 sonrası dönemde ihracat'daki gelişmelere koşut olarak geçmiş dönemlerde yaşanan döviz darboğazından doğan, ithalat kısıtlamaları aşamalı bir biçimde kaldırılmıştır. Ekonomide kaynakların etkin dağılımını engelleyerek üretim birimlerinin verimliliğini azaltan yapay dış ticaret engellerinin kaldırılmasının, ihracatın gelişmesine yardımcı olması yanında, imalat sanayinin ithal mallarına karşı rekabet gücünü arttıracığı düşünülmüştür. Serbest ithalat politikası ile sanayimizin dış rekabete açılmasının ve dolayısıyla iç fiyatların yükselmesinin önlenerek tüketicinin korunması ve üretiminin kalitesinin artırılması hedeflenmiştir.

İthalat rejiminin serbestleştirilmesi ile hedeflenen diğer bir amaç, ihracata yönelik sanayileşmenin hızlandırılması için gerekli yatırım malları ithalinin kolaylaştırılmasıdır³⁷.

Serbest ithalat politikası nedeniyle, 1981 yılında yayınlanan ithalat rejimi ile ithalat kotaları sistemi kaldırılmış ve 1980 öncesinde %25 ile %40 arasında değişen teminat oranları %7.5-15 düzeyine düşürülmüştür. İthalatın serbestleşmesi 1983 yılından sonra artan bir hızla sürdürülmüş ve ithalatta "pozitif listeden" negatif listeye geçilmiştir.

İthalatın serbestleştirilmesinde en önemli adım 1984 yılında atılmıştır. 1984 yılı rejimi kararları, daha önce yürürlüğe konulan, liberal ithalat politikalarından farklı olarak, yapısal değişikliği de beraberinde getirmiştir. 1984 yılı öncesi aritmetik ortalaması yüzde 76.3 olan nominal gümrük vergisi oranı yüzde 48.9'a indirilmiştir. Bu indirimlere karşın bir çok sanayi malı üzerindeki gümrük vergisi oranı %100 veya daha üzerindeydi. 1988 yılında ilan edilen ithalat rejiminde, gümrük vergisi cetvelinde bu mallarla ilgili vergi oranları düşürülmüştür³⁸.

Daha önce ithal edilebilen ve ithali izne bağlı mallar şeklinde listelenirken, pozitif listeden negatif listeye geçilmesiyle liberasyon listesi ithali yasak, izne bağlı ve libere

³⁷ Cengiz Aydemir, Türkiye'nin İthalat Politikası ve Mer'i İthalat Mevzuatı, Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, 1992/3, s. 2.

³⁸ DPT, a.g.r., s. 43.

mallar şeklinde üç ayrı şekilde gruplandırılmıştır. Söz konusu listelere dahil mal sayısı 1986'da 245, 1987'de 111'e, 1988'de 33'e ve 1989'da 16'ya düşürülmüştür. 1990 yılı ithalat rejimine göre ise özel kanunlarla ithali yasak olan malların dışında, ithali izne bağlı hiçbir mal kalmamıştır. Böylece ithalat yaklaşık yüzde 90 oranında serbestleştirilmiştir.

İthalat rejimindeki bu değişim sonucu yerli mallar için koruma "fon"lara kaydırılmıştır. Fonlar ithalatı düzenlemede önemli bir araca dönüşmüş ve böylece ithalatta koruma şekli gümrük vergilerinden tarife dışı engellere kaydırılmıştır. 1984'de 40 mal fon kapsamında iken, bu sayı 1986'da 379'a, 1988 başında 783'e çıkarılmıştır³⁹.

1990 yılında yürürlüğe konulan ithalat rejimi ile izne bağlı mallar listesinin tümüyle kaldırılmasının yanında, ithalatta teminat uygulamasına da son verilmiştir. Gümrük vergisinde önemli oranlarda indirim yapıp, genel olarak %40'ın üzerinde gümrük vergisine tabi mal bırakılmamıştır. Yerli üretimi olmayan hammaddelere muafiyet getirilmiştir. Yerli üretimi olan hammaddelerin gümrük vergisi oranları %1-5 arasında değişmektedir. Bu oranlar ara mallarda %5-10, nihai mallarda %10-15 arasında belirlenmiştir. Ayrıca, 485 maddeye muafiyet getirilmiş, fon'a tabi maddelerden indirim yapılmış, 2170 maddenin fonu kaldırılarak fona tabi malların sayısı azaltılmıştır⁴⁰.

1995 yılında yeniden düzenlenen ithalat rejimi ile AT ve EFTA ülkelerine karşı ithalatla alınan ve ortalama %5.87 olan gümrük vergileri %4.57'ye, %22.19 olan toplu konut fonu kesintisi de %20.49'a çekilmiştir. Üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergilerinde ciddi indirimler yapılmamakla birlikte ortak korumayı sağlayan toplu konut fonu %20 azaltılmıştır⁴¹.

1984 yılında ithalat rejiminde yapılan reformlarla başlayan gümrük vergileri ve fonlarla ilgili düzenlemeler nominal ve efektif koruma oranlarını önemli ölçüde etkilemiştir⁴².

³⁹ Kazgan, a.g.e, s. 349.

⁴⁰ Aydemir, a.g.m., s. 3-4.

⁴¹ Dünya Gazetesi, 2.1.1995.

⁴² Nominal Koruma Oranı (NKO): İthalat kotalarının kaldırıldığı bir ekonomide ithal edilen bir malın yurtiçi fiyatı ile CIF fiyatı arasındaki, gümrük vergileri, fonlar ve diğer eş etkili vergiler nedeniyle ortaya çıkan yüzde farktır. Diğer bir deyişle, malın gümrük giriş fiyatı ile gümrük çıkış fiyatı arasındaki yüzde farktır. Bu şekilde ortaya çıkan, nominal koruma oranı o malı üreten üreticiye sağlanmış olan koruma oranıdır. NKO, korumanın tüketiciye bindirdiği yükü ifade eder. Efektif Koruma Oranı (EKO) ise uygulanan dış ticaret politikaları altında elde edilen katma değer ile serbest dış ticaret altında elde edilecek olan katma değer farkının, serbest dış ticaret altında yaratılan katma değer yüzdesi olarak ifade edilmesidir. Sübidey Togan, Hasan Olgun, 1980'li Yıllarda Türkiye'de İthalat'ın Liberalizasyonu ve Gümrük Vergilerinin Yeniden Düzenlenmesi: Bir Değerlendirme, ASO Dergisi, Yı 13, Sayı 10, 1989, s. 20-21.

Tablo 9: Sektörel Nominal ve Efektif Koruma Oranları

SEKTÖRLER	NKO					EKO				
	1983	1984	1988	1990	1991	1983	1984	1988	1990	1991
I. Temel Üretim Sektörleri	24.57	33.14	42.15	10.86	19.21	22.03	31.17	46.50	16.52	26.09
II. Madencilik ve Enerji	56.05	60.10	28.92	18.27	17.83	73.92	78.64	37.45	29.85	30.01
III. İmalat Sanayi	81.83	85.40	61.83	36.23	34.02	104.08	104.19	99.62	62.77	47.71
1. Tüketim Malları	129.01	133.98	88.07	52.34	53.33	178.34	162.91	24.96	79.06	51.14
İşlenmiş Gıda	92.92	102.99	77.13	32.40	38.31	192.70	159.23	-55.65	94.87	66.78
İçki ve Tütünler	316.22	321.84	103.86	111.40	103.85	623.82	709.79	870.41	642.31	382.30
Dayanıklı ve Dayanaksız Tük. Ml.	123.98	122.90	90.46	60.26	57.84	135.29	126.96	28.79	26.50	15.21
2. Ara Malları	57.97	59.21	38.04	25.87	22.37	73.41	74.23	102.38	52.38	41.06
3. Yatırım Malları	61.53	68.00	87.87	37.87	33.05	89.52	102.65	208.94	72.93	64.90
Makine	61.69	68.51	83.31	31.57	30.05	93.59	108.69	223.13	66.69	64.14
Taşıma Araçları	61.06	66.57	100.60	55.47	41.43	76.96	84.01	165.16	92.18	67.24
4. Diğer İmalat Sanayileri	70.09	125.76	69.12	53.79	20.73	75.62	197.39	92.44	38.56	36.50
Ağırlıklı Ortalama	65.22	70.19	55.42	28.68	28.25	70.99	74.71	68.56	39.12	38.38

Kaynak: Subidey Togon, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi 1, Tarih Belirtilmemiştir, s. 229-230.

Efektif koruma oranlarının, uygulanan döviz kuru politikalarına göre etkinliği değişebilmektedir. Örneğin, bir ekonomide aşırı değerlenmiş ulusal para (=eksik değerlenmiş döviz kuru) politikasının uygulanması nominal koruma oranı yüksek olsa da efektif koruma oranını düşürecektir. Dolayısıyla, yerli üreticinin rekabet gücü zayıflayacağından sözkonusu malın ithali artacaktır. Efektif koruma oranının düşmesiyle üreticinin elde edeceği katma değer düşeceğinden, o malın üretiminden vazgeçmesi sözkonusu olabilecektir.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde ithalat rejiminde meydana gelen değişimler sonucu nominal ve efektif koruma oranlarındaki gelişim Tablo 9'da verilmiştir.

1984 yılında bir çok malda gümrük vergisi indirimlerine gidilmesine karşın, konut fonu ve damga vergisi nedeniyle nominal ve efektif koruma oranları artmıştır. Tablodan izlenebileceği gibi, 1984 yılından sonra gerek nominal gerekse efektif koruma oranlarında yüksek oranlı düşüşler görülmektedir. 1988 yılında %55.42 olan nominal koruma oranı, 1990'da %28.68'e, efektif koruma oranı ise %68.56'dan, %39.12 gibi bir orana düşmüştür. Bu oranlar 1991 yılında sırasıyla yüzde 28.25 ve 38.38 olarak gerçekleşmiştir.

1989 yılı öncesi TL'nin reel değer kaybına karşın ithalat'daki artışlar efektif koruma oranlarındaki düşüş ile açıklanabilir. 1989 ve 1990 yıllarında TL'nin aşırı değerlenmesine karşın, efektif koruma oranının %68.56'dan %39.12'ye düşürülmesi, ithalatta 1989'da %10.2, 1990'da ise %41.2 gibi yüksek oranlı bir artışa neden olmuştur.

TL'nin aşırı değerlenmesi yanında, 1988 yılında %208.94 olana efektif koruma oranının, 1990 yılında %72.93'e düşmesinin yatırım malları sektöründe %48.60 oranında bir ithalat artışına neden olduğu söylenebilir. Söz konusu yıllarda yatırım malları içinde yer alan makine'de yüzde 223.13 olan efektif koruma oranı'nın yüzde 66.69'a düşmesi, makine-teçhizat ithalatının yüzde 54 oranında artmasına neden olmuştur. Tüketim malları sektöründe ise, efektif koruma oranının yüzde 24.96'dan yüzde 79.06'ya çıkmasına karşın tüketim malı ithalatı yüzde 159 artmıştır. Bu nedenle efektif koruma oranındaki artışa karşın tüketim malları sektöründeki ithalat artışı, TL'nin aşırı değerlenmesi ile açıklanabileceği gibi ekonomide meydana gelen büyüme ile de ilişkilendirilebilir. Bunun yanında, yatırım malları alanındaki ithalat artışı, ekonomideki yatırımların, dolayısıyla Gayri Safi Milli Hasılanın arttığını göstermektedir.

3.3. Büyüme

1980 sonrasında, uzun dönemde sürdürülebilir bir büyüme oranı sağlandığı söylenebilir. Bu büyüme, dünya ekonomisinde gözlenen ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkileyen yüksek faiz oranı, fon yetersizliği, ticaret hadlerindeki aleyhte gelişme gibi faktörlerin egemen olduğu bir konjoktürde sağlanmıştır. Türkiye için, sürdürülebilir bir büyüme hızına ulaşılmasında özellikle ithalatın serbestleşmesi, enerji darboğazlarının giderilmesi ve iş barışının sağlanması etkili olmuştur⁴³.

Türkiye ekonomisinde büyüme ve ithalat ilişkisi Tablo 10'da incelendiğinde, ekonomideki darboğazların giderilmesinin öncelikli olduğu ilk bir kaç yıl bir tarafa bırakılırsa, büyüme hızının oldukça yüksek olduğu 1984, 87, 90 ve 93 yıllarında ithalatın yüzde 16.5, 27.5, 41.2 ve 28.7 gibi yüksek oranlarda artış kaydettiği görülmektedir. Söz konusu yıllarda TL'nin reel olarak değer kaybetmesine karşın ithalatın artması, ekonomide gerçekleşen yüksek oranlı büyüme ile açıklanabilir. Bu eğilimin en önemli istisnası, 1986 yılıdır. 1986 yılında yüzde 7.5 gibi yüksek oranda büyüme hızına karşın ithalat bir önceki yıla göre yüzde 2.1 oranında azalmıştır. Ancak, 1986 yılında TL oldukça yüksek oranda reel değer kaybına uğramıştır. İthalatın yüksek büyüme oranına karşın azalması, TL'nin reel değer kaybı ile açıklanabilir. Diğer taraftan, aynı yılın ilk dönemlerinde hızlı büyümeye bağlı olarak özellikle yatırım malları ithalatının artması üzerine, ithalat teminat oranlarının arttırılması, fon yükümlülüğüne tabi tutulan malların kapsamının genişletilmesi ve fonların yükseltilmesi gibi önlemler de ithalatın azalmasında etkili olmuştur. 1984 ve 1987 yıllarında TERK'de kayda değer bir değişimin olmadığı bir durumda, ithalat artışını açıklayan temel etken büyüme hızı olmaktadır. 1989 yılında TL'nin önemli ölçüde değer kazanımı, büyümenin düşük olmasına karşın ithalat artışını açıklarken 1990 yılı için yüksek büyüme ve TL'nin aşırı değerlenmesi ithalatı arttırmıştır.

⁴³ DPT, a.g.r., s. 26.

Tablo 10: Büyüme ve İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (%)

YILLAR	GSMH Büyüme Hızı	Tarım Sektörü Büyüme Hızı	Enerji Sektörü Büyüme Hızı	İmalat Sanayi Büyüme Hızı	İmalat Sanayi Kapasite Kul.Oranı
1980	-2.3	1.7	-4.5	-6.4	-
1981	5.3	0.1	7.0	9.5	-
1982	3.7	6.4	11.6	5.4	66.8
1983	4.6	-0.1	2.2	8.7	69.6
1984	7.8	3.5	11.1	10.2	72.0
1985	4.5	2.4	7.87	5.5	72.7
1986	7.5	7.9	15.5	9.6	72.7
1987	9.3	2.1	10.9	9.9	75.2
1988	1.5	8.0	9.8	1.8	74.3
1989	0.9	-10.8	7.1	3.2	74.4
1990	9.7	11.6	7.3	10.0	74.9
1991	0.5	-0.9	4.5	2.4	71.7
1992	5.9	4.3	11.8	5.8	76.5
1993	7.6	-2.2	8.9	9.3	79.5

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 92, 93, 94.

DPT, a.g.r.

ISO, 1993 Yılında İmalat Sanayi Sektörünün Durumu ve Üretim Kapasite Kullanım Oranı, Araştırma Dairesi, Yayın No: 1994/6, 1994, s. 18.

Büyüme ile ihracat arasındaki ilişki incelendiğinde ithalat'daki gibi aynı yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. 1984, 87, 90 ve 92 yıllarında büyüme hızı yüksek düzeylerde seyrederken, ihracatta da aynı gelişme gözlemlenmektedir. Özellikle, 1990 ve 92 yıllarında TL'nin reel olarak değer kazanmasına karşın ihracattaki yüzde 11.5 ve 8.3'lük artış, yüksek büyüme oranı ile açıklanabilir. 1984 ve 87 yıllarında her iki etkenin ihracat için olumlu yönde gelişmesi, ihracatta yüzde 24.5 ve 36.7'lik artışlara neden olmuştur. İthalatta olduğu gibi 1986 yılı, ihracatın gelişmesi açısından da ayrıcalıklı bir yıldır. Bu yılda ülke ekonomisinde görülen büyümeye karşın, ihracatta gözlenen daralma, TERK'deki düşüş nedeniyle, döviz kuru politikasıyla da açıklanamamaktadır.

Söz konusu yılda petrol fiyatlarındaki düşüş, ihracatımızda önemli paya sahip olan Irak ve İran gibi petrol üreticisi ülkelerin ihraç mallamıza olan taleplerini azaltmalarına neden olmuştur⁴⁴.

Diğer yandan, dünya piyasalarında birincil mal fiyatlarının düşmesine bağlı olarak ortalama ihracat fiyatlarımızın gerilemesi, sanayileşmiş ülkelerin korumacılık politikalarını sürdürmeleri ve yurtiçi talebin canlanması gibi çeşitli etkenler ihracat gelirlerinin düşmesine neden olmuştur⁴⁵. Aynı yıl ithalatındaki yüzde 2.1 oranında daralma dikkat çekicidir.

1989 yılında TL'nin aşırı değerlenmesi yanında büyüme oranının binde 9 oranında gerçekleşmesi ihracatın binde 3 oranında azalmasına neden olmuştur.

1980 sonrası sektörel büyüme oranları imalat sanayinde ortalama yüzde 6.06 enerji sektöründe %7.92 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu, dönemde yatırım malı ithalatı %505 artarken, makine teçhizat ithalatı %566 artmıştır. Aynı dönemde imalat sanayi kapasite kullanım oranı artmış ve istikrarlı bir çizgide seyretmiştir. Bu göstergeler Türkiye ekonomisinde büyümenin ithalat üzerindeki güçlü etkisini göstermesi yanında, marjinal ithalat eğiliminin de yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

İthalat ve ihracat üzerinde etkisi olan faktörlerin yanında ülkenin ticaret yaptığı ülke ekonomilerinde ortaya çıkan değişimler de dış ticaret üzerinde etkili olan bir faktördür. Türkiye'nin ithalat ve ihracat yaptığı ülkelerin önemli bir bölümü son dönemlerde iktisadi durgunluk içindedir. İktisadi durgunluk içinde olan ülkelere ihracat yapmak zorlaşırken, bu ülkelere ithalat yapmak da kolaylaşmaktadır.

Üretime, kapasite kullanımına ve yatırıma ilişkin göstergelerin olumlu olduğu 1980 sonrası dönemde ithalatın artması doğaldır. Bununla birlikte, iç piyasanın canlı olması nedeniyle tüketim malları ithalatı da arttırmıştır. Buna karşın, gelişmekte olan ülkeler aleyhine seyreden dış ticaret hadlerine ve gelişmiş ülkelerin korumacı önlemlerine karşın ihracatın duraklamaması, hatta bir ölçüde artış göstermesini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek gerekir.

⁴⁴ İhracatın ülke gruplarına göre dağılımı Ek Tablo 2.

⁴⁵ TCMB, Yıllık Rapor, 1986, s. 31.

1980 sonrası dönemde, ihracatın artırılmasını bir başarı olarak nitelendirirken, dış ticarete hadlerindeki gelişmelerin de dikkate alınması gerekir. Tablo 11'de görüldüğü gibi ihracat miktar indeksi 1985 yılı 100 olmak üzere, 1993 yılında en yüksek düzeyine 164.5'e ulaşırken, ithalat miktar indeksi de benzer bir gelişmeyle, 210.2'ye ulaşmıştır. Diğer taraftan, ihracat fiyat indeksi 1990 yılında 123.1'e yükselmiştir. Aynı yıl ihracat miktar indeksinde bir önceki yıla göre düşüş olması, ihracat fiyat indeksinin artışının, fiyat artışları veya döviz kuru ayarlamalarından kaynaklandığını açıklamaktadır. 1991 ve 92 yıllarında ihracat fiyat indeksi 1990 yılına göre düşüş gösterirken, ihracat miktar indeksi artış kaydetmiştir. Miktar ve fiyat indeksindeki farklı yöndeki gelişim, kur ayarlamaları ve/veya ihraç malları fiyatlarını etkileyen diğer öğeler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. 1993 yılında ise hem ithalat hem de ihracat miktar indeksinin artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo: 11 Dış Ticaretteki Reel Gelişmeler ve Dış Ticaret Hadleri
(1985=100)

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Hadleri
	Miktar İndeksi	Fiyat İndeksi	Miktar İndeksi	Fiyat İndeksi	
1980	43.4	99.8	60.3	105.8	94.0
1981	60.2	107.3	66.1	111.4	96.3
1982	75.9	100.6	70.9	106.8	94.1
1983	80.0	96.4	78.9	99.6	96.8
1984	99.3	95.2	97.7	95.3	100.0
1985	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1986	107.0	93.7	112.7	82.2	114.1
1987	126.0	100.4	130.0	90.2	111.4
1988	149.0	102.2	127.9	92.7	110.3
1989	140.0	107.5	115.5	103.6	104.0
1990	138.9	123.1	145.9	114.9	107.1
1991	153.2	118.2	134.2	108.6	108.6
1992	163.4	116.7	161.0	100.6	116.2
1993	164.8	119.1	210.2	96.6	123.0

* Fiyat İndeksi ABD Doları fiyatları itibariyle oluşturulmuştur.

Kaynak: HDTM, Aylık Dış Ticaret Bülteni, Temmuz-Ağustos 1994 Tablo 21.2 ve Tablo 23.1.

Aynı tablodan görüldüğü gibi, 1980'li yılların başında dış ticaret hadleri aleyhte seyretmiştir. Bu durum, ihraç malları ile ithal mallarının görelî fiyatının değişmesi nedeniyle, diğer koşullar veriyken, ihraç malları üreten sanayinin görelî karlılığının, ithal ikamesi sanayilerine oranla düştüğü şeklinde yorumlanabilir. Bu gelişmenin ise, ekonomide kaynak dağılımının ihraç malları sanayinden ithal ikamesi sanayilerine kaymasına yol açabilecek nitelikte olduğu açıktır.

1986-90 yılları arasında dış ticaret hadlerinin lehte olmakla birlikte, yıllar itibarıyla bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Dış ticaret hadleri 1990 yılından itibaren tekrar yükselme eğilimine girmiştir ve en yüksek değer olan 123'e, 1993 yılında ulaşmıştır. Aynı yıl ihracat fiyat indeksi bir önceki yıla göre %2 artarken; ithal malları fiyat indeksi %4 oranında gerilemiştir. Diğer bir deyişle, dış ticaret hadlerindeki yükselme ihraç mallarımızın fiyatı artarken, aynı zamanda ithal mallarının fiyatının düşmesinden kaynaklanmıştır.

4. DÖVİZ KURUNDAKİ DEĞİŞİMLERİN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ESNEKLİK YAKLAŞIMINA GÖRE ANALİZİ

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde döviz kuru sisteminin esnekleştirilmesi sonucu ithalat ve ihracatın döviz kuru değişimleri karşısındaki duyarlılığını ölçmek için esneklik yaklaşımından yararlanılmıştır. 1980-93 dönemine ait ortalama değerler regresyon yöntemiyle hesaplanmıştır. Dönemin daha ayrıntılı değerlendirilmesi için hesaplarımız yıllık baza indirgenmiş olmakla birlikte, esneklik yaklaşımına yöneltilen eleştirilerin gözönüne alınmasında yarar vardır. Çalışmamızın ilk bölümünde esneklik yaklaşımına yöneltilen eleştirilere değinilmiştir. Bilindiği gibi talebin fiyat esnekliği, fiyat değişimleri karşısında miktarın gösterdiği duyarlılığı ifade etmektedir. Ancak, ithalat ve ihracat talebinin ölçüsü olan miktar indeksleri, gelirden ve diğer malların fiyatlarında ortaya çıkan değişimler ile çeşitli kısıtlayıcı ve özendirici ögeler sonucu gerçekleşen miktarlara göre hesaplanmaktadır. Bu nedenle, esnekliklerin değerlendirilmesinde dikkatli davranmak gerekmektedir.

4. 1. İthal Malları Talebinin Fiyat Esnekliklerindeki Gelişmeler

İthal malları talebinin fiyat esnekliği Tablo 11'de görüldüğü gibi pozitifdir. Başka bir deyişle, TL'nin dış değerindeki düşüşler nedeniyle ithal mallarının TL cinsinden

pahalanması, beklenenin aksine ithal malları talebini arttırmıştır. Kuramsal beklentilere ters olan bu sonuç, Türkiye'nin ithalat yapısından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin kalkınmasının bir gereği olarak, fiyat artışlarına karşın ara ve yatırım mallarını ithal zorunluluğunda olması, pozitif ilişkiyi açıklar niteliktedir. İthalatın mal gruplarına göre dağılımı dikkate alındığında ara ve yatırım mallarının payının ortalama %80-85 gibi yüksek bir düzeyde olması, bu durumu açıklamaktadır. 1980 sonrası dönemde büyüme oranının yüksek düzeylerde seyretmesi nedeniyle ulusal paranın, enflasyon farklılıklarının üzerinde değer kaybına karşın (1989 ve 1990 yılı dışında), 1988 ve 1989 yılları dışında diğer tüm yıllarında ithalat artmıştır. 1980-88 döneminde özellikle 1984, 86 ve 87 yıllarında ithalatın fiyat talep esnekliği sırasıyla 0.41, 0.40 ve 0.44 gibi diğer yıllara oranla yüksek çıkmıştır. Bu yıllarda büyüme hızının sırasıyla yüzde 7.8; 7.5 ve 9.3 gibi yüksek oranlarda gerçekleşmesi elde ettiğimiz sonuçların nedenini desteklemektedir.

Tablo 12: Malları Talebinin Fiyat Esneklikleri (1980-1993)

Yıllar	Miktar İndeksindeki Yıllık % Değişim (1) 1985=100	Depresiasyon Oranı (2) Enserten	Esneklik Katsayısı (1/2)
1980	15.50	155.00	0.10
1981	9.60	48.24	0.19
1982	7.30	39.76	0.18
1983	11.30	51.43	0.22
1984	23.80	58.04	0.41
1985	2.40	29.72	0.08
1986	12.70	31.69	0.40
1987	15.40	34.72	0.44
1988	-1.60	78.08	-0.02
1989	-9.70	27.46	-0.35
1990	26.30	26.64	0.98
1991	8.00	73.37	0.10
1992	20.00	68.59	0.29
1993	30.60	68.98	0.44

Kaynak: Tablo 11'den ve TCMB tarafından yayınlanan yıl sonu dolar kurları kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

1988 yılında esneklik katsayısının negatif değerde çıkması, bu yıl ekonomide yaşanan olumsuzluklar nedeniyle alınan 4 Şubat kararları ile açıklanabilir. Söz konusu yılda talep kısıcı politikalar, ülke ekonomisinin %1.5 oranında büyümesi ve ulusal paranın %78 oranında değer kaybı, ithalatı azaltmıştır.

Aynı şekilde 1989 yılında ulusal paranın dış değer kaybı, enflasyon oranının altında kalmasına karşın, bu yılda ithal mallarının esneklik katsayısı negatif değer almıştır. Ulusal paranın aşırı değerlenmesiyle ithal mallarının yurtiçi mallara göre ucuzlamasına karşın, ithalatın azalması, 1989 yılındaki binde 9 oranında gerçekleşen büyümeden kaynaklanmaktadır. 1990 yılından itibaren ithal malları talebinin fiyat esnekliği tekrar pozitif değerler almıştır. Özellikle ulusal paranın %27.46 oranında değer kaybetmesine karşın, aşırı değerli kaldığı 1990 yılında esneklik katsayısı 0.98 gibi oldukça yüksek olmuştur. Dolayısıyla, 9.7 oranında gerçekleşen büyüme oranı ve ithalatın mal gruplarına göre dağılımı gözönüne alındığında 1990 yılında TL'nin aşırı değerlenmesi yatırımcılar tarafından iyi bir şekilde kullanılmıştır.

1990-93 yılları arasında ithal malları talebinin fiyat esneklik katsayısı pozitif ve (1)'den küçüktür.

1980-1993 döneminde ithal mallarının ortalama fiyat talep esneklik katsayısı pozitif ve 0.22 olarak hesaplanmıştır. Diğer bir deyişle, bu dönemde döviz kurlarında %100'lük bir artış Türkiye'nin ithalatını %22 oranında arttırmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin ithalat yapısı nedeniyle, ithalatın fiyat yükselmeleri karşısındaki duyarlılığının düşük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4.2. İhraç Malları Talebinin Fiyat Esnekliklerindeki Gelişmeler

İhraç mallarına ait fiyat talep esnekliklerinin 1980-93 yıllarındaki gelişimi Tablo 13'de verilmiştir.

*Tablo 13: İhraç Malları Talebinin Fiyat Esneklikleri
(1980-1993)*

Yıllar	Miktar İndeksindeki Yıllık % Değişim (1) 1985=100	Depresiasyon Oranı (2) Serten	Esneklik Katsayısı (1/2)
1980	5.10	-60.78	-0.08
1981	38.70	-32.53	-1.19
1982	26.10	-28.44	-0.91
1983	5.40	-33.96	-0.15
1984	24.10	-36.72	-0.65
1985	0.70	-22.90	-0.03
1986	7.00	-24.06	-0.29
1987	17.80	-25.77	-0.69
1988	18.30	-43.84	-0.41
1989	-6.00	-21.54	0.27
1990	-0.80	-21.03	0.03
1991	10.30	-42.32	-0.24
1992	6.70	-40.68	-0.16
1993	0.70	-40.82	-0.01

Kaynak: Tablo 11'den ve TCMB tarafından yayınlanan yıl sonu dolar kurları kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

İhraç mallarının fiyat talep esneklikleri 1980-93 dönemi için 1989 ve 1990 yılları arasında negatif işaretlidir. Söz konusu yıllarda TL'nin değer kaybı sonucu, ihracat miktar olarak artmış olmakla birlikte, toplam ihracat gelirleri azalmıştır. Bu dönemde, 1981 yılı ayrıcalıklı bir yıl olup, ihraç malları talebinin fiyat esneklik katsayısı negatif ve 1'den büyük çıkmıştır. Başka bir deyişle, ihraç mallarımızın döviz cinsinden ucuzlaması, ihracatta miktar artışı yanında ihracattan sağlanan döviz gelirini de arttırmıştır.

1989 ve 1990 yıllarında TL'nin dış değer kaybı iç ve dış enflasyon farkının altında kaldığı için ihracat miktar olarak azalmış ve esneklik katsayısı negatif çıkmıştır.

1980-1993 yıllarına ait ihraç malları talebinin fiyat esnekliklerinin dalgalı bir seyir izlemekle birlikte, gittikçe düştüğü gözlenmektedir. Bu, TL'nin dış değerindeki düşüşlerin ihracat üzerindeki etkinliğinin giderek daha da azaldığı anlamına gelmektedir.

1980-1993 dönemine ait ihraç malları talebinin ortalama fiyat esnekliği -0.25 olarak hesaplanmıştır. Başka bir deyişle, bu dönemde ihraç mallarının döviz cinsinden fiyatındaki %100'lük bir düşüş, ihracatımızı %25 arttırırken ihracat geliri açısından döviz kaybı söz konusudur.

4.3. 1980-1993 Döneminde Kur Ayarlamalarının Marshall-Lerner Koşulu Açısından Analizi

İthalat ve ihracata ilişkin fiyat talep esnekliklerinin hesaplanmasında döviz kurundaki değişme yerine, ortalama fiyat değişmelerinin kullanılması, döviz kuru değişimleri de dahil fiyatları değiştiren tüm öğeleri kapsadığından gerçeğe daha uygundur. Ancak, kur değişmelerinin başarısı konusunda bir karara varabilmek için, diğer etkilerin mümkün olduğu kadar elimine edilmesi gerekecektir⁴⁶.

*Tablo 14: İthal ve İhraç Mallarına Ait Esneklikler Toplamı
(1980-1993)*

Yıllar	İhraç Mallarının Fiyat Talep Esneklik Katsayısı	İthal Mallarının Fiyat Talep Esneklik Katsayısı	Toplam Esneklik Katsayısı
1980	-0.08	0.10	0.02
1981	-1.19	0.19	-1
1982	-0.91	0.18	-0.73
1983	-0.15	0.22	0.07
1984	-0.65	0.41	-0.24
1985	-0.03	0.08	0.05
1986	-0.29	0.40	0.11
1987	-0.69	0.44	-0.25
1988	-0.41	-0.02	-0.43
1989	0.27	-0.35	-0.08
1990	0.03	0.98	1.01
1991	-0.24	0.10	-0.14
1992	-0.16	0.29	0.13
1993	-0.01	0.44	0.43

⁴⁶ Acar, a.g.t., s. 126.

Marshall-Lerner koşuluna göre ithal ve ihraç malları talebinin fiyat esneklikleri toplamının 1'den büyük ve negatif işaretli olması gerekir⁴⁷.

Tablo 13'den izlendiği gibi 1980-93 döneminde yalnız 1981 yılında Marshall-Lerner koşulu sağlanmıştır. Marshall-Lerner koşuluna göre 1980, 83, 85, 86, 90, 92 ve 93 yıllarında tersine esneklik söz konusudur. Bu durumda döviz piyasasında kararsız bir dengenin varlığından bahsedilir. Kararsız dengenin varlığında, denge bozulduğunda bir daha aynı dengeye yaklaşmak olanaklı olmayacağından ulusal paranın değerinin düşmesi, değer kaybının devamını sağlayacaktır.

1980 sonrası dönemde 1981 yılı ve kararsız dengenin var olduğu yılların dışında toplam esneklik katsayısı negatif olmakla birlikte 1'den küçüktür. Bu durum, TL'nin dış değerindeki düşüşlerin dış ticaret bilançosu açısından başarısız sonuçlar verdiği anlamına gelmektedir.

5. 1994 DEPRESİASYONU VE DIŞ TİCARET

5.1. Depresiasyonunun Nedenleri

Daha önce değindiğimiz gibi 1988 sonrası dönemde genelde eksik değerlendirilmiş döviz kuru politikası egemendir. Bu politika, ülke ekonomisinin sorunların çözümünü ileri tarihlere atmıştır. TL'nin değerli tutulması ve uygulanan yüksek faiz politikası, ülke içi tasarruf yetersizliğini dışarıdan sermaye çekerek, elimine ediyordu. Uygulanan döviz kuru politikası, ithalatı özendirirken ihracatı cezalandırıyor, böylece, iç piyasa arzı artırılarak enflasyonist baskı önlenmiş oluyordu. Enflasyonla mücadele aracı olarak kullanılan aşırı değerli TL ve yüksek faiz politikası, aynı zamanda bankacılık sektöründe açık pozisyona neden olmuştur⁴⁸. 1989-90 ve 1991 yıllarında TL'nin aşırı değerlendirilmesi 1993 yılında, 9.298 milyar ABD Doları dış ticaret açığına neden olmuştur. Bu gelişmelere karşın MB döviz piyasalarında alımlar yaparak döviz kurlarının yavaş bir tempoda yukarı çekilmesini sağlamamıştır. Bu nedenle, 1993 yılının son aylarında yüksek oranlı bir depresiasyon beklentisi egemen olmuş ve döviz kurlarında önceki aylara oranla büyük oranlı yükselmeler başgöstermiştir.

⁴⁷ Marshall-Lerner koşulu $\pi_x + \pi_m < -1$ veya negatif işaretli olmak üzere $|\pi_x + \pi_m| > 1$.

⁴⁸ Bankacılık sektörünün 1993 yılında taşıdığı açık pozisyon oranı %14 olup, miktar olarak 3.5 milyar ABD Dolarıdır. Milliyet Gazetesi, 25.2.1993.

1988'den itibaren, uygulanan döviz kuru politikasının nedeni, 1986 yılından beri uygulanan yanlış hükümet politikasıdır. Vergi gelirlerini arttıramayan hükümetin, 1986 yılından itibaren özel sektörün tasarruf fazlasını, borçlanma yoluyla kendine transfer etme yoluna gitmesi ve borçların yeniden borçlanarak ödenmesi, faiz oranlarını yükselterek, iç borçlanmanın katlanarak artmasına neden olmuştur.

1980 yılında kamu açıklarının finansmanında iç borçlanma payı %30 oranında iken, son yıllarda ortalama %80'lere ulaşmıştır⁴⁹. Bu gelişmenin yanında, iç borçlanmanın kompozisyonu kısa vadeli lehine değişmiştir. Ancak, kamu açıklarının kapatılmasında kullanılan ödünç alınan fonların, geri ödeme tarihinde daha yüksek faizlerle tekrar borçlanılarak ödenmesi, enflasyonist bir etki doğurmuştur. Bütçeye oldukça ağır yük getiren bu uygulamaya son vermek amacıyla hükümetin politika değişikliği, 1994 yılında ülke ekonomisini oldukça olumsuz etkileyen finansal bir krize neden olmuştur.

Hükümetin faiz oranlarını düşürmek için borç yerine dış borça yönelmesi yanında, iç borç ödemlerinde MB kaynakları kullanılmıştır. Hazine'nin 1994 yılı içinde kullanabileceği toplam Merkez Bankası kısa vadeli avans miktarının yarısından fazlasını yılın ilk 20 gününde kullanması, dış borçlanma ve sıcak para akımıyla ülkeye giren döviz miktarındaki artış, piyasadaki likiditenin yükselmesine neden olmuştur. Hazine'nin faiz oranlarını düşürmesiyle, geri çekemediği fazla likidite borsaya yönelmiştir. Bu arada, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarından "Standart and Poor's" ve "Moody's" tarafından daha önce BAA3 olana Türkiye'nin kredi notu BA1'e düşürülmüştür. Ortaya çıkan bu gelişme, uzun bir süreden beri süren döviz kurlarında yüksek oranlı artış beklentisini daha da güçlendirmiş ve piyasadaki likidite döviz piyasasına kaymıştır. Artan döviz talebinin baskısıyla serbest piyasa kurları ile MB kurları arasındaki kur makası %25'lere kadar açılmıştır⁵⁰. Talebin şiddeti, MB'nın döviz alım-satım yoluyla piyasaya müdahalelerini sonuçsuz bırakmıştır. Bunun üzerine piyasada oluşan fiili (de facto) devalüasyon (=depresiasyon) MB tarafından 27 Ocak 1994 günü onaylanarak 15.200 TL olan bir ABD Doları 17.300 TL'ye çıkarılmış ve böylece TL, ABD Doları karşısında %12

⁴⁹ Burak Atamtürk, Türkiye'de Kamu Finansman Politikası ve Kriz İlişkisi, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı 31, Yıl 9, Eylül 1994, s. 24.

⁵⁰ 1993'de MB başkanlığına Ali Gültekin'in getirilmesine dek MB kurları ile serbest piyasa kurları arasındaki kur makasının %1.5'u aşması durumunda müdahale yoluna gidilmiştir. Başkan değişikliğinden sonra bu politika değiştirilerek müdahale için kur makasının %4'lere varması beklenmiştir. Dolayısıyla, marj genişlemiş ve MB'nın piyasaya müdahaleleri, her gün yerine haftada bire düşmüştür. Böylece çok müdahaleler yeğlenmiştir.

oranında değer kaybetmiştir. Ancak, depresiasyon oranı piyasayı tatmin etmemiş, MB'nin müdahaleleri yanında diğer parasal önlemlerin de devreye sokulmasına karşın, kur artışları sürmüştür. MB'nın piyasaya müdahaleleri sonucunda, döviz rezervinin hızla tükenmesi, resmi kurların piyasada oluşan kurlara yakın düzeyde ilan edilmesini gerekli kılmıştır. Böylece, 1994 yılında kısa aralıklarla TL, yabancı paralar karşısında yüksek oranlı değer kayıplarına uğramıştır.

Özetlemek gerekirse, 1986 yılından itibaren kamu ve ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi amacıyla izlenen yanlış finansman biçimleri, 1993'te uzun süreden beri yaşanmayan, bir döviz krizine neden olmuştur.

Döviz piyasasında yaşanan kriz sürecinde MB'nın döviz kuru belirleme fonksiyonunu hemen hemen kaybetmesi üzerine TPKK kanununda değişiklik yapılmıştır. Sermaye tabanları ve grupları temsil ölçütü temel alınarak on banka seçilmiştir⁵¹. MB döviz kurları, bu on bankanın Bankalararası Döviz Piyasası'ndaki kotasyonlarının saat 15.00'deki ortalaması esas alınarak ilan edilmeye başlanmıştır. Böylece MB, kur belirleme yetkisini bir ölçüde, bu on bankaya devretmiş oluyordu. MB, kurların spekülatif olarak yükselmesi durumunda piyasalara müdahale edecektir⁵². Böylece, kur belirlemede dünyanın hiç bir ülkesinde uygulanmamış bir yöntem devreye sokulmuştur.

32 sayılı kararda yapılan bir diğer değişiklik de, döviz devirlerinin "cari kur" üzerinden yapılması uygulamasının getirilmesidir. Bu tarihe kadar döviz devirleri MB kurundan yapılmıştır. Bu kur, piyasaya oranla %10'a varan oranlarda düşük kalabiliyordu⁵³.

1994 yılında yaşanan döviz krizinin sonrasında, krizin nedeninin uygulanmakta olan döviz kuru sistemi olduğu tartışmaları gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, sistem değişikliği yönünde, kurların gerçekçi belirlenebilmesi için IMF'in önerileri doğrultusunda "dövizin önceden belirlenen, belli bir alt ve üst limitlerde dalgalanmaya bırakılması" şeklinde özetlenebilecek aylık kur sistemin üzerindeki çalışmalar sürmektedir.

⁵¹ Bu bankalar Akbank, Citibank, Garanti Bankası, Koçbank, Tütünbank, Vakıflar Bankası, Ziraat Bankası, Yapı Kredi Bankası, İş Bankası ve Osmanlı Bankası'dır.

⁵² Tayfun Devecioğlu, Güç Merkezden Kaçıyor, Milliyet, 14.4.1994.

⁵³ Vahap Munyar, Hürriyet, 3.9.1994.

5.2. 1994 Depresiasyonu Sonrası Alınan Önlemler

Daha önce de değindiğimiz gibi yıllardır süregelen makro dengesizlikler 1993'ün son aylarından itibaren fiyat artışlarının daha da hızlanmasına, dış açığın büyümesine ve TL'nin değer kaybetmesine neden olmuştur.

Ekonominin iç ve dış dengelerindeki hızlı bozulma nedeniyle finansal kesimde ortaya çıkan krizin kontrol altına alınması ve bu krizin reel kesimi etkilemesinin önlenmesi için 24 Ocak istikrar önlemlerinden 14 yıl sonra, 5 Nisan Kararları adı altında yeni bir istikrar paketinin açılması gündeme gelmiştir. Bu programın amacı; enflasyonun hızını düşürmek, TL'ye istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözeten sürdürebilir bir temele oturtmaktır.

5 Nisan Kararları ile alınan önlemler sonrası, Türk hükümetinin niyet mektubu üzerine IMF ile stand-by anlaşması gerçekleşmiştir. Alınan kararlar döviz kurları ve dış ticaret üzerinde etkili olduğundan, burada kısaca değinilecektir.

5 Nisan istikrar önlemleri ile alınan konjoktürel ve yapısal kararlar şu şekilde özetlenebilir⁵⁴.

Konjoktürel kararlar;

- Döviz kurunun hedeflenen enflasyon oranı ile uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamak. Böylece gerçekçi kur politikası izlenerek, spekülative hareketlere izin verilmeyecektir.

- Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının MB'dan kredi kullanımlarına sınırlama getirilerek, MB daha bağımsız bir yapıya kavuşturulacaktır. Böylece, kamu açıkları nedeniyle MB'nın para politikalarının kullanımı üzerindeki etkinliği ortadan kaldırılacaktır.

⁵⁴ İlker Parasız, Kriz Ekonomisi, Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları, Bursa-1995, s. 174-186.,

Hüsnü Erkan, Beş Nisan Önlemleri Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi, EĞİAD Ekonomik Raporlar No: 11, Kasım 1995-İZMİR, s. 8-9, Trend, 5 Nisan Kararları, Özel Ek, 10 Nisan 1994.

- MB, para politikasını ekonomideki fiyat, ücret ve döviz kuru için hedeflere uygun bir şekilde yürütecek ve parasal büyüklükler kontrol altında tutulacaktır. Bunun için MB'nın bağımsız bir yapıya kavuşturulması yanında mevduat zorunlu karşılığı ve dispoñibilite uygulamaları yeniden düzenlenmiştir.

- Kamu gelirlerini arttırıcı önlemler yürürlüğe konulacaktır. Bunun için sıkı vergi denetimleri yanında bir defaya özel olmak üzere ek vergiler yoluyla vergi gelirlerinin arttırılması sağlanacaktır. Yine kamu gelirlerinin arttırımı için KİT ürünlerine, döviz kurundaki artışlar ve piyasa koşullarına göre zamların yapılması öngörülmüştür.

- Kamu giderlerinin azaltılması için memur maaş artışları bütçe ödenekleri ile kısıtlanırken yatırımların kısıtlanması hatta durdurulması öngörülmüştür.

- İhracatın gelişimi için Türk Eximbank kredi ve sigorta programlarının kapsamı genişletilecektir.

Yapısal önlemler;

- Özelleştirilmenin hızlandırılması için yasal ve kurumsal eksikliklerin giderilmesi.

- Sosyal güvenlik kurumlarının finansman yapısının iyileştirilmesi ve bütçe üzerindeki yükünün hafifletilmesi.

5 Nisan kararlarından sonra krizin çıkış noktası olan para piyasalarındaki dengesizliğin giderilmesi için TL ve döviz hesaplarının devlet güvencesine alınması yanında yüksek faiz politikası devreye sokulmuştur. Para piyasalarına ilişkin önlemlerin yanı sıra, kamu açıklarının azaltılmasına yönelik konjonktürel kararlar da devreye sokulmuştur. Bu olumlu gelişmelere rağmen KİT'lerin özelleştirilmesi ve sosyal güvenlik reformu konularında kayda değer adımlar atılamamıştır.

1986 yılından itibaren izlenen yanlış politikalar sonucu 1993 yıl sonu itibariyle ihracatın, ithalatı karşılama oranı 1980 sonrası en düşük düzeyine, %52'ye* düşmüştür. İthalatın son yıllarda aşırı boyutlara varması aynı şekilde cari işlemler bilançosunda 1980

sonrası en yüksek açığa (6.380 milyon Dolara) neden olmuştur⁵⁵. Bu gelişmeler sonucu alınan 5 Nisan İstikrar Önlemlerinin etkisiyle 1994 yılında döviz kurlarındaki gelişmenin dış ticaret üzerindeki etkileri bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

5.3. Dış Ticaret Açısından 1994 Depresiasyonunun Sonuçları

Mali piyasalarında yaşanan kriz nedeniyle 1994 yılının ilk ayında 14.458 TL olan dolar kuru Eylül ayında 34.038 TL'ye ulaşmıştır. Başka bir deyişle, 9 aylık dönemde TL %57.59 oranında devalüe edilmiştir.

Bu gelişmeler ışığında 1994 yılının ilk dokuz ayında ABD Dolarının ve TEFE'nin seyri Tablo 15'de verilmiştir.

*Tablo 15: Dolar Kuru ve TEFE Değişimi (Ocak=100)
(1994/Ocak-Eylül)*

Aylar (1994)	Kur Değişimi	TEFE Değişimi
Ocak	100	100
Şubat	106.14	110.00
Mart	128.68	119.39
Nisan	198.13	158.61
Mayıs	184.44	172.85
Haziran	181.40	176.12
Temmuz	180.29	177.65
Ağustos	191.53	182.50
Eylül	197.85	192.37

Tablo'dan izlendiği gibi 1994'de Şubat ayı dışında ilk dokuz ayda dolar kuru artış oranı TEFE artış oranının üstünde seyretmiştir. Eylül ayında dolar kuru 197.85'e TEFE

* Ülkeye giren kısa vadeli sermaye, ödemeler bilançosu açısından sermaye hareketleri ve karşılığında döviz rezervleri hareketlerine girmesi gerekirken, bu hareketler CİB'de diğer görünmeyen gelirler kısmına dahil edilmiştir. Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, Genişletilmiş 3. Baskı, Anadolu Matbaası, İzmir, 1992, s. 239.

⁵⁵ 1980 sonrası dönemde cari izlemler dengesi için bkz. ek Tablo 3. 1980-88 döneminde uygulanan aşırı değerlendirilmiş döviz kuru politikası nedeniyle ihracatın artırılması cari işlemler dengesi olumlu etkilemiştir. Ancak 1988 yılından itibaren dış ticaret dengesindeki açığın büyümesine rağmen cari işlemler bilançosundaki (CİB) olumlu gelişme düşük kur, yüksek faiz politikasıyla ülkeye giren sıcak para ile sağlanmıştır. 1990 yılındaki ithalat'taki aşırı artış, sermaye hareketlerinin dahi cari işlemler dengesini olumlu etkilemeye yetmemiş ve CİB yeniden açık vermeye başlamıştır.

ise 192.37'ye ulaşmıştır. Dolayısıyla dolar kuru baz alınarak 1994 yılının dokuzuncu ayında döviz kurlarının reel düzeyine ulaştığı söylenebilir. Döviz kurlarının reel düzeylerine ulaşması ile Türk ihracatçısının bir kaç yıldır süregelen fiyat dezavantajı ortadan kalkmış ve yeniden rekabet edebilir hale gelmesi sağlanmıştır. Bu gelişmeler ihracatı özendirirken ithalatı engellemiştir.

Kurlardaki gelişmeler yanında ücretlerin reel olarak gerilemesi ile iç talep baskı altına alınmıştır⁵⁶. Bu dönemde TL'den kaçışın engellenmesi için uygulanan yüksek faiz politikasıyla özel sektörde imalat sanayi kapasite kullanım oranı (İSKKO) ve üretim düşmüştür. Tablo 16'dan da izlenebileceği gibi 1994'ün ilk üç ayında imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve büyüme hızındaki olumlu gelişme, 5 Nisan İstikrar Önlemlerinin devreye sokulduğu dönem olan II. çeyrekte tersine dönmüş ve %66.4'e düşmüştür. Bununla birlikte büyüme negatif değer olarak %10.3 olarak gerçekleşmiştir. TL'nin reel değer kaybıyla ihracatın çekici hale gelmesi sonucunda dış pazar iç pazarı ikame etmiştir. Böylece, III. çeyrekte imalat sanayi kapasite kullanım oranı %73'e çıkmakla birlikte büyüme %8.6 oranında daralmıştır.

*Tablo 16: Büyüme Hızı ve İSKKO
(1994/Ocak-Eylül)*

Değişimler (1994)	İSKKO	Büyüme Hızı
I. Çeyrek	76.2	3.5
II. Çeyrek	66.4	-10.3
III. Çeyrek	73.0	-8.6

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ekim 1994
TCMB, 3 Aylık Bülten, Temmuz-Eylül 1994.

TL'nin reel değer kaybı yanında, büyümedeki olumsuz gelişmeler sonucunda 1993 yılında 29.429 milyon dolar olarak gerçekleşen ithalat, 1994 yılında gerilerken ihracata ilişkin teşviklerle ihracat artma eğilimine girmiştir.

⁵⁶ 1993 yılında milli gelirin %66.5'i tüketilmişken, 1994 yılında bu oran %67.1'e yükselmiştir. Ancak 1994'ün ilk dokuz ayında milli gelir %5.9 oranında gerilediğinden halkın tüketim hacemaları sabit fiyatlarla %5 oranında azalmıştır. Tevfik Güngör, Halk, 1994'te Daha Az Tüketti, Dünya Gazetesi, 7.12.1994.

1994 yılının ilk dokuz ayında kurlarda meydana gelen gelişmelerin, ithalat ve ihracat açısından değerlendirilmesi amacıyla, ithalat ve ihracatın fiyat elastikiyet katsayıları Tablo 13 ve 14'de verilmiştir.

Tablo 17: 1994 Depresiasyonunun İhracat Üzerine Etkisi.

Yıllar	Miktar (İhracat)		Depresiasyon Oranı (Serten) (2)	Esneklik Katsayısı (1/2)
	İndeks	Yıllık % Değişim (1)		
1993 (Ocak-Eylül)	113.7	-		
1994 (Ocak-Eylül)	130.82	15.59	-57.59	(-) 0.27

Kaynak: İndeks Sayıları TCMB, Üç Aylık Bülten, Temmuz-Eylül, 1994

Tablo 18: 1994 Depresiasyonunun İthalat Üzerine Etkisi

Yıllar	Miktar (İthalat)		Depresiasyon Oranı (enserten) (2)	Esneklik Katsayısı (1/2)
	İndeks 1989=100	Yıllık % Değişim (1)		
1993 (Ocak-Eylül)	146.65	-	-	
1994 (Ocak-Eylül)	113.55	-22.57	135.42	(-) 0.16

Kaynak: İndeks Sayıları TCMB Üç Aylık Bülten, Temmuz-Eylül, 1994

Tablo 17'de görüldüğü gibi 1994 yılının ilk dokuz ayı için hesaplanan ihracatın fiyat esneklik katsayısı negatiftir. Buna göre depresiasyonun ihracat üzerindeki etkisi olumludur. Ancak bu katsayı 1'den küçüktür. O halde ihracatın miktar olarak artışından sağlanan döviz kazancı, TL'nin değer kaybının yol açtığı döviz kaybını karşılamamıştır.

Sözkonusu dönem için hesaplanan ithalatın fiyat esneklik katsayısı 1'den küçük ve negatiftir. Buna göre, ithal mallarının fiyatlarında ortalama %100 oranında bir yükselme (veya TL'nin yabancı paralar karşısında %100 oranında bir değer kaybı) ithal talebinde

%16 oranında bir azalışa neden olacaktır. Olumlu gibi görünen bu sonuç, Türkiye'nin girdi bakımından dışa bağımlılığı gözönüne alınırsa, gerçeklere ters düşer.

1994'te TL'nin değer kaybının toplu değerlendirilmesi Marshall-Lerner şartı dikkate alınarak yapılmalıdır. Buna göre, her iki esneklik katsayısı toplamının en az (-1) olması gerekir. Oysa bu toplam $(-0.16) + (-0.27) = -0.43$ 'dür. Buna göre, TL'nin değer kaybının ticaret bilançosunu düzeltmede başarılı olmadığı, ilk bakışta söylenebilir.

TL'nin %57 (serten) değer kaybettiği, ABD dolarının ise %135 (encerten) değer kazandığı söz konusu dönemde dış ticaretle ilgili gelişmeler Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo 19: İthalat ve İhracattaki Aylık Gelişmeler (1994/Ocak-Eylül)

Aylar (1994)	(1) İhracat	İhracattaki % Değişme	(2) İthalat	İthalattaki % Değişme	(1/2) %
Ocak	1.312.7	-31.7	2.153.7	-35.9	60.9
Şubat	1.193.5	-9.08	1.751.9	-18.6	66.0
Mart	1.320.1	10.6	1.981.5	13.1	66.1
Nisan	1.232.8	-6.6	1.724.8	-12.9	70.9
Mayıs	1.219.5	-1.0	1.448.3	-16.0	69.3
Haziran	1.378.5	13.0	1.780.3	22.9	77.0
Temmuz	1.578.2	14.4	1.606.4	-9.7	98.3
Ağustos	1.517.0	-3.8	1.890.2	17.6	80.3
Eylül	1.720.1	13.3	1.927.7	1.9	89.1

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ekim 1994.

TL'nin dış değerindeki düşüş ve alınan diğer önlemler sonucu, 1994'ün ilk ayında ihracatın ithalatı karşılama oranı %60.9 iken dokuzuncu ayda %89.1'e yükselmiştir. 1993'ün ilk dokuz ayında 10712.5 milyon dolar olan ihracat 1994'ün aynı döneminde 12472.4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle, ihracat söz konusu dönemde %16.5 oranında artmıştır. Diğer yandan, 1993'ün ilk dokuz ayında 21152.1 milyon dolar olan ithalat 1994'ün aynı döneminde 16264 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu, ithalatın bir önceki döneme göre %23.1 oranında daraldığı anlamına gelmektedir. Hesaplamış olduğumuz esneklik katsayıları ithalat ve ihracatın eğilimini

doğru belirlemekle beraber, değişim oranları farklı çıkmıştır. Bu, esnekliklerin hesaplanmasında diğer tüm değişkenlerin veri kabul edilmesinden, kaynaklanmaktadır. Örneğin, esneklikler hesaplanırken gelir değişmez kabul edilir. Gerçekte ekonomik büyüme ve ihracat artışları gelirleri artırır.

Dış ticarete ilişkin gelişmeler sonucu, 1993'ün ilk dokuz ayında 10439.6 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1994'ün aynı döneminde 3792.4 milyon dolara düşmüştür. Dış ticaret dengesinde meydana gelen değişim olumlu olmakla birlikte, bu gelişmenin temel nedeni ihracatta yüksek oranlı bir artış değil, ithalattaki yüksek oranlı daralmadır.

1993'ün ilk dokuz ayında yatırım malları ithalatı 6564.6 milyon dolar iken 1994'ün aynı döneminde 4977.1 milyon dolara düşerek %24 oranında azalmıştır. Ara ve yatırım malları ile tüketim malları için bu düşüş %20 ve %30.2 olarak gerçekleşmiştir.

İthalattaki değişim sektörel ve üçer aylık dönemler itibarıyla Tablo 20'de verilmiştir. Özellikle ikinci 3 aylık dönemde yatırım malları ile ara malları ve hammadde ithatındaki düşüş aynı dönemde imalat sanayi kapasite kullanım oranındaki düşüşle birlikte değerlendirildiğinde (Tablo 16) Türkiye ekonomisinin dış girdi bağımlılığı ortaya çıkmaktadır. Aynı dönemde büyüme hızı negatif olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle TL'nin dış değerinin düşürülerek ithalatın daraltılmasının, ülkenin üretim gücünü olumsuz yönde etkilediğini söyleyebiliriz.

*Tablo 20: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı
(1994-Milyon Dolar)*

Dönemler	Yatırım Malı	Ara Malı ve Hammadde	Tüketim Malı
1. Çeyrek	1758.9	3342.2	786
2. Çeyrek	1710.0	2724.6	519.3
3. Çeyrek	1508.0	3282.6	633.5

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri, Kasım 1994.

1994 yılında ihracat artışı, TL'nin değer kaybı yanında iç talebin kısılması ile sağlanmıştır. Sektörel olarak, 1994'ün ilk dokuz ayında bir önceki döneme göre tarım malları ihracatı %11, sanayi malları ihracatı ise %17.3 oranında artmıştır (Tablo 21).

Ancak sözkonusu sektörlerin 1994 yılı için büyüme hızlarının tarımda %-3, sanayide %-5, 7 olduğu gözönüne alırsa, ihracattaki artışın iç talepteki daralma ile gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır.

*Tablo 21: İhracatın Sektörel Dağılımı
(1993/1994)*

Ocak-Eylül	Tarım ve Hayvancılık	Madencilik ve Taşocak	Sanayi
1993	1.1512.8	166.8	9.032.9
1994	1.686.1	186.2	10.600.1

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri, Kasım 1994.

1994'ün ilk dokuz ayında TL'nin dış değerindeki düşüş nedeniyle dış ticaret dengesinde meydana gelen bu değişim bir önceki dönemde 4.8 milyar dolar açık veren cari işlemler dengesinin, net görünmeyen kalem gelirlerinde %10'luk azalmaya karşın, fazla vermesini sağlamıştır.

SONUÇ

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi yönünde önemli gelişmelerin yaşandığı günümüzde, dış ticaret giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle, ülkelerin dış ticaret politikaları daha da önem kazanmakta ve uzun dönemli dış ticaret politikaları oluşturulması yönünde adımlar atılmaktadır.

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve dünya ticaret hacminin artırılması amacıyla oluşturulan ekonomik bloklaşmalar sonucu, ticari engeller adım adım kaldırılmaktadır. Özellikle, gelişmiş ülkeler tarafından gümrük tarifeleri sürekli olarak indirilirken, tarife dışı engeller de bazı istisnalar dışında terkedilmektedir. Bu nedenle, dünya korumacı ögelerden yoksun bir şekilde ticaret akımlarına sahne olmaktadır. Bu süreçte, ülkelerin uyguladıkları döviz kuru politikalarının etkinliğinin giderek arttığı görülmektedir. Ticari engellerin kalktığı bir ortamda, ülkelerin rekabet gücünü belirleyen ve yerli üretimi korumaya yönelik, başlıca aracın döviz kurları olacağı açıktır.

Ülkeler, sözkonusu amaçlar doğrultusunda, uluslararası anlaşmalarla herhangi bir zorunluluk getirilmediği sürece uygulayacakları kur sistemini serbestçe belirleyebilirler. Ancak, bu tercihte ülke ve dünya ekonomisinde gelişmeler de etkili olabilmektedir. Uluslararası para sisteminin ve dünya ekonomisinde ağırlığı olan ülkelerin uygulamaları sistem seçiminde önemli etkilere sahiptir. Örneğin, sabit kur sisteminin doğurduğu sakıncalar nedeniyle, 1970'lerden sonra kur sisteminin daha esnekleştirilmesi doğrultusunda zorunluluk getirilmiştir. Tek paraya bağlı olmanın bir takım istikrarsızlıklara nedeniyle, bir kaç paradan oluşan bir sepete bağlanma yönünde gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Dış ticaret açısından, sabit kur sistemi kurlardaki istikrarsızlığı elimine edeceğinden, ithalatçı ve ihracatçı için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ancak, enflasyon ortamında kurların uzun süre sabit tutulması, ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olduğundan ithalat çekici hale gelirken, ihracat çekiciliğini yitirmektedir.

Sabit kur sisteminde, kurların dalgalanma marjları genişletilse bile, dış açığın büyük olması durumunda, kurların sabitlenmesi sözkonusudur. Karma sistemler başlığı

altında incelenen ve sabit kur sistemine esneklik getiren sürenen pariteler sisteminde iç fiyat artışlarının döviz kurlarına yansıtılabilmesiyle kurlar gerçekçi değerini bulabilecektir.

Esnek kur sisteminde döviz piyasasına müdahale edilmesiyle ortaya çıkan kontrollü dalgalanma sistemi, döviz kurlarını istikrarlı kılacağından dış ticarete risk faktörünü ortadan kaldıracaktır. Bununla birlikte, sistemde döviz kurları gerçekçi değerlerini bulabilecektir. Ancak, döviz kurlarına istikrar kazandırma yönündeki müdahaleler hükümetlerin döviz rezervlerine sahip olmalarını gerektirmektedir. Ayrıca, hükümetlerin popülist politikaları sonucu, döviz kurlarının gerçekçi değerini bulmasını engelleyici müdahaleler de söz konusu olmaktadır.

Günümüzde ödemeler bilançosu dengesizliklerini iç fiyatlar ve gelir değişimlerine yükleyen sabit kur sistemi gibi döviz kurlarının serbest bırakılmasıyla ortaya çıkan büyük dalgalanmaların yol açtığı istikrarsızlık nedeniyle, esnek kur sisteminin de uygulanması olanaklı değildir.

Bu durumda, ülkeler esnekleştirilmiş sabit kur sistemi ve müdahaleye konu olan esnek kur sistemleri arasında bir tercih yapacaklardır. Başka bir deyişle, ülkeler ekonomik yapılarına göre sabitliğin ya da dalgalanmanın derecesinin belirleyeceklerdir.

Seçenekler, uzun aralıklı ve büyük oranlı kur ayarlamaları ile kısa süreli ve fakat devamlılık gösteren kur ayarlamalarıdır. Belirsiz ve uzun aralıklı kur ayarlamaları diğer seçeneğe göre daha enflasyonist olacağı söylenebilir. Yüksek oranlı kur ayarlamaları genellikle, ücretlerde ve iç fiyatlarda artışları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, en azından düşük oranlı olmak koşuluyla sık yapılan kur ayarlamaları ücret ve fiyat artışlarının gerekçesi olmayacaktır. Ayrıca, büyük oranlı kur ayarlamaları dış piyasalar için ülkenin güvenilirliğinin düşmesine neden olabilecektir.

Hangi kur sistemi olursa olsun, döviz kuru politikası ile dış ticaret ilişkileri açısından eksik değerlendirilmiş kur politikası, aşırı değerlendirilmiş kur politikası ve gerçekçi kur politikası şeklinde üç kur politikası söz konusudur.

Kur politikaları, kur sistemlerinde olduğu gibi ülkelerin yapılarına ve amaçlarına göre şekillenir. Örneğin, IMF destekli bir istikrar programının yürürlükte olduğu bir

ülkede uygulanan kur politikasının amacı orta dönemde ödemeler dengesini sağlamaktır. Herhangi bir makroekonomik dengesizliğin olmadığı ekonomilerde uygulanan kur politikasının amacı ise, varolan dengeleri korumasıdır.

Dış açıkla karşılaştıran ülkelerde, genellikle ulusal paralarının değeri olması gerekenin üstündedir. Bu nedenle, yapılan büyük oranlı kur ayarlamaları, aslında ulusal paralarının gerçek değerlerine ulaştırılmasında kullanılan bir araç olmaktadır.

Türkiye'de 1980 öncesi ithal ikamesi sanayileşme stratejisi ile koşut olarak sabit kur sistemi uygulanmıştır. Bu dönemde 1946, 1958, 1970, 1977, 1978 ve 1979 yıllarında olmak üzere altı kez büyük oranlı devalüasyon uygulamasına gidilmiştir. Ancak, kur ayarlamalarının uzun zaman aralıklı ile gerçekleştirilmesi, iç fiyat düzeyindeki artışların döviz kurlarına yansıtılamamasına, dolayısıyla ulusal paranın aşırı değerlenmesine yolaçmıştır.

TL'nin aşırı değerlenmesi, ithalatı çekici hale getirirken ihracatı cezalandırıcı bir nitelik taşımıştır. Uygulanan kur politikasının yanısıra, ithal ikamesinin bir gereği olarak yüksek gümrük duvarları ile korunan ülke sanayi, dış piyasalarda rekabet edebilecek bir düzeye gelememiştir. Kur politikasının ara ve yatırım mallarının ithalini kolaylaştırması, ülkenin bilgi ve teknoloji üretiminden yoksun, temelsiz bir sanayi yapısına sahip olmasına neden olmuştur. Eksik değerlenmiş kur politikası nedeniyle ortaya çıkan ithal girdiye bağımlı üretim yapısı, üretim ile ithalatın birlikte artmasını sağlamıştır. Uygulanan kur politikasının etkisiyle üretimin iç pazara dönük olması ihracat artışını, dolayısıyla ithalatın finansmanını olanaksız hale getirmiştir.

1980 yılında alınan 24 Ocak kararları ile hem sanayileşme stratejisinde hem de uygulanan döviz kuru sisteminde köklü değişiklikler yapılarak, bahsedilen çarpık yapıya son verilmek istenmiştir. Ülke sanayini dış pazara yönelik üretime özendirmek amacıyla, bir yandan gümrük duvarları indirilirken diğer yandan da, TL'nin gerçek değerini bulması için döviz kuru sistemine esneklik kazandıracak gerekli düzenlemeler aşamalı olarak uygulamaya sokulmuştur.

Döviz kuru sistemine esneklik kazandırmanın temel amacı, ülkede yaşanan enflasyon olgusu nedeniyle, sabit kur sistemi uygulanması durumunda devalüasyon

tarihleri dışında döviz kurlarının olması gereken değerinin altında kalmasıdır. Enflasyonist bir ortamda, ülkede yaşanan enflasyonun döviz kurlarına kısa sürede yansıtılmasına sabit kur sistemi izin vermemektedir.

1980-1988 yılları arasında TL'nin değeri MB tarafından günlük olarak belirlenmiştir. Bu dönemde sapmalar olmakla beraber TL, yabancı pazarlar karşısında düşük değerli tutulmuştur. Uygulanan aşırı değerlenmiş kur politikası, bu dönemde vergi iadeleri ve ucuz kredilerle desteklenmiş ve bu gelişmeler sonucunda ihracatta önemli artışlar gözlenmiştir. 1988 yılında döviz kurlarının döviz ve efektif piyasalarında arz ve talebe göre belirlenmesi uygulamasına geçilmiştir. Kontrollü (güdümlü) dalgalanma sistemi olarak tanımlanan bu sistemde, MB aracılık görevini üstlenmiştir. Döviz kurunun arz ve talebe göre belirlenme yöntemine geçilmesi ve 1990 yılında TL'nin konvertibil para olarak tanımlanması 1989 ve 1990 yıllarında TL'nin aşırı değerlenmesine neden olmuştur. Konvertibiliteye geçiş, ekonomi politikalarında disiplin gereğini daha da arttırır. Ülke içinde uygulanan para politikası, döviz kuru politikasına da yön verdiğinden, uygulanan yüksek faiz politikası kısa süreli yabancı sermaye girişini arttırarak döviz kurlarının gerektiği ölçüde artmasını engellemiştir.

Yüksek faiz politikası yanında MB'nın döviz piyasasına zaman zaman satıcı olarak girmesi de bu oluşumun diğer bir nedenidir.

TL'nin aşırı değerlenmesiyle 1989 yılında ihracatta bir duraklama görülmekle birlikte 1990 yılında bu durum aşılmış, hatta yüksek oranda bir artış kaydedilmiştir. 1990 sonrası TL yeniden eksik değerlenme sürecine girmiş ve ihracat yavaş da olsa artışlar kaydetmiştir.

1980 sonrası dönemde TL'nin gerek aşırı değerlendiği gerekse eksik değerlendiği yıllarda ithalatının arttığı görülmektedir. TL'nin eksik değerlendiği dönemde, olması gerekenin aksine, ithalatın artması Türkiye'nin ithalat yapısından kaynaklanmaktadır. 1980-1993 dönemi incelendiğinde ithalatın %85 dolaylarında yatırım malları ve hammaddelelerden oluştuğu görülür. Söz konusu dönemde büyüme hızında görülen gelişmeler nedeniyle uygulanan eksik değerlenmiş TL politikasına karşın ithalat frenlenememiş, aksine artış göstermiştir.

1980-93. döneminde ithalat ve ihracat üzerinde etkili olan diğer ögeler, ihracatın özendirilmesi için verilen teşvikler ve gümrük vergilerinin düşürülmesi olmakla birlikte, en etkili ögeler döviz kurlarındaki gelişmeler ve büyüme olmuştur.

1994 öncesi dönemde genelde TL'nin reel olarak değerinin düşürülmesine karşın, ekonomideki genişletici polikalar nedeniyle, ithalatta bir düşme sağlanamazken 1994 yılında TL'nin yüksek oranda değer kaybetmesi, kendinden beklenen işlevi yerine getirmiştir. Ancak, 1994 öncesi yıllarda dış ticaret bilançosunda ortaya çıkan büyük oranlı açık, bu yolla düşük bir düzeye çekilirken ülke ekonomisinde olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. İthalattaki daralma, TL'nin yüksek değer kaybı yanında ekonomide %6 oranında daralma ile gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde, bu yılda ihracattaki artış uygulanan talep kısıcı politikalar ile sağlanmıştır. Bu durumun, ekonomi politikalarının temel amacının insan gönencinin artırılması olduğu düşünüldüğünde, bir başarı olarak değerlendirilmesi oldukça güçtür.

1994 yılında TL'nin reel olarak yüksek oranlı değer kaybı ile dış ticaret bilançosunda meydana gelen gelişme, kamuoyunda bir başarı olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bu politikanın devam ettirilemeyeceği açıktır. Hesaplamalarımızdan da anlaşıldığı gibi ithalat ve ihracat mallarına ilişkin talep esnekliklerinin düşmesi, bu politikaların yeni uygulama şansını düşürmektedir.

Türkiye'de dış ticaret bilançosunda ortaya çıkan dengesizliğin temel nedeni ülke içi fiyat artışlarıdır. Bu durumda, iç fiyat düzeyi kontrol altına alınmalıdır. TL'nin dış değerindeki yüksek oranlı düşüşler dış girdi bağımlılığımız nedeniyle, maliyetlerin, dolayısıyla fiyatların artmasına neden olmaktadır. Bu kısır döngüye girilmemesi için gerçekçi kur politikasının, fiyat artışlarının engellenmesi yönünden bir çözüm olabileceği söylenebilir. Bunun yanında, gerçekçi kur politikası uygulamasına gidilmesi, yerli üreticilerin dış piyasalarda döviz türünden fiyat indirimi yoluyla rekabet şanslarını ortadan kaldıracığından, ar-ge, eğitim v.b. maliyet düşürücü faaliyetler ön plana çıkacaktır. Bu nedenle, ihracatın özendirilmesinde kullanılan araçlar da bu yönde olmalıdır. Maliyetlerin düşürülmesi kur ayarlamasından daha güç, ancak bir o kadar da etkili bir önlemdir.

İhracata verilen parasal teşvikler, yabancı ülkelerin, ihracatçı firmanın aldığı teşvik oranında indirim yapması yönünde, baskılarına neden olmaktadır. Bu baskı, büyük oranlı

kur ayarlamaları durumunda da geçerli olmaktadır. Böylece ihracata verilen parasal teşvikler ve yüksek oranlı kur ayarlamaları döviz kaybı anlamına gelmektedir.

1994 yılında yaşanan döviz krizinin nedeni olarak, ülkede geçerli olan döviz kuru sistemi nedeni olarak gösterilmiştir. Ancak, burada gözardı edilmemesi gereken unsur, dış dünya ile Türkiye arasındaki enflasyon farkının döviz kurlarına yansıtılmaması sonucu ortaya çıkan ve döviz krizine yol açan TL'nin aşırı değerlenmesinin nedeninin döviz kuru sistemi değil, uygulanan ekonomi politikaları olduğudur.

Hükümetin kamu açıklarını finansman biçimi döviz arzını yapay olarak arttırmıştır. Bununla birlikte, MB'nın döviz piyasalarında döviz kurlarının artışına engel olan açık piyasa işlemleri, 1988 sonrasında TL'nin aşırı değerlenmesine neden olmuştur. Bu şekilde, ülke içi tasarruf yetersizliğinin aşırı değerlenmiş TL politikası yoluyla kapatılmaya çalışılması, yüksek dış ticaret açıklarına neden olmuş ve döviz krizine zemin hazırlamıştır.

Bu nedenle, 1994 döviz krizi sonrası ülkenin yarı sabit bir kur sistemine dönmesi yönündeki öneriler uygulanabilir değildir. Kontrollü dalgalanma sisteminin enflasyonu körüklediği ve aylık kur uygulaması ile enflasyon hızının kesilmesi beklentileri, sistem değişikliğini gündeme getiren en önemli nedendir. Kurların aylık olarak, belirlenen bir marj içinde dalgalanmasına izin verilen bu sistemde MB yine aracılık görevini üstlenecektir.

Aylık kur uygulaması olmamakla birlikte, bu sisteme Avrupa Para Sistemi (EMS), örnek olarak verilebilir. EMS'de kur dalgalanmalarının yolaçtığı belirsizliklerin ortadan kaldırılması için, çapraz kurların oynayabileceği, en alt ve en üst düzeyler belirlenmektedir. Ancak, sisteme dahil olan İngiltere ve İtalya, paralarının değerinin bu bant içinde gerekli mali ve bütçe disiplini gösteremedikleri için son yıllarda sistemin dışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Bu ülkelerin bant dışına çıkmalarına yolaçan nedenler, Türkiye için çok daha geçerlidir.

Hangi kur sistemi olursa olsun, ülke içinde yaşanan fiyat artışları durdurulabilirse döviz kurlarındaki artışların da kendiliğinden duracağı ifade edilebilir. Döviz kurları en azından başlıca ticaret ortaklarımızdaki ve ülkemizdeki aylık veya yıllık enflasyon farkları

kadar, belli bir zaman diliminde arttıramadığı takdirde, bir yandan ihracat artışı yavaşlayacak, bir yandan da ithalat artışı hızlanacaktır. Ayrıca, ihracata dönük üretim ve yatırımlar azalır. Sonuçta, iç piyasa daha çekici hale gelecektir.

Türk sanayinin, verimsiz bir yapıya sahip olması, uluslararası piyasalarda rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Bu nedenle, verimliliğin artırılmasına yönelik bilinçli teknoloji seçimi yapılmalıdır.

İhracat artışını sağlayabilmek için, gerçekçi kur politikası yanında dış ekonomik ilişkilerde bütün bürokratik işlemler en aza indirilmeli, dış pazarlarda bilimsel ve güçlü bir tanıtma ve pazarlama kampanyasına girilmelidir. İhracat için etkin bir iç ve dış kredi sistemi kurularak ihracat sigortası, kalite standardizasyonu ve kontrol düzeni getirilmelidir.

Yapılan kur ayarlamalarının, ithalatı, ülkenin üretim gücünün düşürülmesi pahasına, daralttığı düşünülürse ithalatın yapısının değiştirilmesi yönünde çalışılmalıdır. Türkiye, kendi teknolojisini kendi üreten bir konuma geldiğinde bu sorun da kendiliğinden çözümlenecektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Abuşoğlu, Ömer, Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkileri, TOBB, Ankara, 1990.
- _____, Türk Lirasının Konvertibilitesi, İstanbul, 1986.
- Acar, Sadık; Devalüasyonun Ödemeler Bilançosu Üzerindeki Etkisi (Türkiye Örneği), Basılmamış Doçentlik Tezi, E. Ü. İktisat Fakültesi, İzmir, 1980.
- Aren, Sadun, İstihdam Para ve İktisadi Politika, Bilgi Yayınevi, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, 1968.
- Aykut, Dilek, Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde İhracatı Geliştirmede İzlenen Politikaların Etkinliği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü. İktisat Fakültesi, İzmir, 1992.
- Baldvin, E.R. ve Richardson J.D., International Trade and Finance, Little Brown and Company, Boston, 1986.
- Başkaya, Fikret, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yay., 1. Baskı, Ankara, 1986.
- Başol, Koray, Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, Genişletilmiş 3. Baskı, İzmir, 1992.
- Caves, E.R.-Jones, R.W., World Trade and Payments: An Introduction, Little Brown and Company, Boston, 1985.
- Cankay, Lale, Türkiye'de Para Politikasının Ödemeler Bilançosuna Etkisi (1980-1987), Basılmamış Doktora Tezi, D.E.Ü. İktisat Fakültesi, İzmir, 1990.
- Çarıkçı, Emin, Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar: 5, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.
- _____, Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları, Açılım Yayıncılık, Ankara, 1991.
- Çelebi, Işın, Dışa Açık Büyüme ve Türkiye, e Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1991.

- Çiller, Tansu, Dünya'da ve Türkiye'de Döviz Kuru Politikaları ve Sorunları, ISO Araştırma Dairesi Yay., No. 13, İstanbul, 1983.
- Erkan, Hüsnü, Ekonomi Politikasının Temelleri, Aydın Yayınevi, Yenilenmiş 2. Baskı, İzmir, 1990.
- Güran, Nevzat, Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge, D.E.Ü. Yayınları, Kavram Matbaası, İzmir, 1987.
- _____, Alternatif Döviz Kuru Sistemlerinin Türkiye'de Uygulanabilirliği, Basılmış Doktora Tezi, D.E.Ü. İktisat Fakültesi, İzmir, 1983.
- Güran, Nevzat-İsmail, Aktürk, Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, İzmir, 1992.
- Hatiboğlu, Zeyyat, Dış Ticaret Teorisi Notları, Hüsniyat Matbaası, İstanbul, 1969.
- Hiç, Mükerrerem, Türkiye'de İhracatın Geliştirilmesi Sorunu, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.
- _____, Para Teorisi, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1989.
- İşgüden, Tamer-Müfik, Akyüz, Uluslararası İktisat, Evrim Kitabevi, İktisat Dizi No: 4, İstanbul, Tarih Belirtilmemiş.
- İyibozkurt, Erol, Uluslararası İktisat Teorisi, Uludağ Ün. Basımevi, Bursa, 1985.
- Karluk, Rıdvan, Uluslararası İktisat, AÖF 2. Fasikül, Edt. Osman N. Zillioğlu, T.C. Anadolu Ün. Yay. No: 75, AÖF Yay. No: 12.
- _____, Uluslararası Ekonomi, Genişletilmiş 3. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Kazgan, Gülten, Ekonomide Dış Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 1988.
- Kepenek, Yakup, Gelişimi, Üretimi ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, 2. Baskı, Ankara, 1986.
- Kindleberger, Charles, Uluslararası İktisat, Doğan Yayınevi, Cilt 2, Çev. Necdet Serin, Ankara, 1970.
- Lindert, M. Peter, International Economics, Eight Edition, USA, 1986.
- Lloyd, J. Peter, International Trade Problems of Small Nations, Duke Ün. Press, North Carolina, 1968.
- Mumcu, Necati, Uluslararası Moneter Teori, İstanbul Ün. Yay. No: 1504, İstanbul, 1972.

- Olalı, Hasan, Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, İzmir, 1966.
- Öksüz, Suat, Türkiye'de Para ve Dış Denge, E.İ.T.İ.A. Yay. No: 223-146, Eskişehir, 1980.
- Önertürk, Pınar, Uluslararası Parasal Gelişmeler ve Türkiye, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, No: 1979/216, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980.
- Öney, Erden, Uluslararası Para Sistemleri, Sevinç Matbaası, Ankara, 1980.
- Parasız, İlker, Uluslararası Para Sistemi, Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa, 1986.
- _____, Kriz Ekonomisi, Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995.
- Rowlings, O. John, Applied Regression Analysis: A Research Tool, Brooks/Cole, California, 1988.
- Scammel, M.W., International Monetary Policy Bretton Woods and After, The Macmillan Press Ltd, London, 1977.
- Serin, Vildan, Para Politikası, Marmara Üniv. Yay. No: 440, İstanbul, 1987.
- Sertel, Yıldız, Türkiye'de Dışa Dönük Ekonomi ve Çöküş, Güncel Sorunlar Dizisi: 16, İstanbul, 1988.
- Togan, Sübidey, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi 1, Ankara, Tarih Belirtilmemiş.
- Turan, G. Gül, Uluslararası Para Sistemi: Dünyü ve Bugünü, T.C. İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 205, Ekonomi Dizisi: 15.
- Uludağ, İlhan-Vildan, Serin, Dış Şoklara Karşı Dünya'da ve Türkiye'de Geliştirilen İstikrar Politikaları, ISO Yay. No: 1987, İstanbul, 1987.
- Uras, T. Güngör, Ekonomi'de Özal'lı Yıllar (1980-1990), AFA 21. yy.'a Doğru Dizisi 18, İstanbul, 1993.

MAKALE VE TEBLİĞLER

- Acar, Sadık, Türkiye'de İktisadi Yapılanmadan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüme Yönelik Politikalar (1930-1988), Konya Ticaret Odası Yay. No: 6, Konya, 1988.

- Alexander, Sidney, "Effects of a Devaluation on a Trade Balance", Readings in International Economics, Edt. by. R.E. Caves-H.G. Johnson. American Association Series, Third Impression, London, 1975.
- Alptekin, Erdoğan, "Uygulanmakta Olan Döviz Kuru ve Rezerv Politikaları Hakkında Not", DPT Yayınları, Ankara, 1990.
- Atamtürk, Burak, "Türkiye'de Kamu Finansman Politikası ve Kriz İlişkisi", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı 31, Yıl 9, Eylül 1994.
- Aydemir, Cengiz, "Türkiye'nin İthalat Politikası ve Mer'i İthalat Mevzuatı", Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, 1993/2.
- Bağrıçık, Atilla, Uluslararası Ekonomik İlişkiler, Ankara, 1982.
- Bal, Harun, "Kambiyo Politikaları, Dış Ticaret ve Enflasyon", İktisat İşletme ve Finans, Yıl 8, Sayı 85-86, Nisan-Mayıs, 1993.
- Balogh, T.-P.P. Streeten, "Dış Ticaret Analizinde Basit Elastikiyet Kavramlarının İsabetsizliği", Devalüasyon Seçme Yazılar, Çev. Gül Günver, İstanbul Üniv. Yay. No: 1508, İstanbul, 1971.
- Bulmuş, İsmail, "Dövizin Fiyatı Nasıl Belirlenmeli", Ekonomik Forum, TOBB, Haziran 1994.
- Canevi, Yavuz, "Mini Devalüasyon", Türkiye Ekonomi Kurumu Konferansları, Yay. No: 12, İstanbul, 1978.
- Devarajan, Lewis, Robinson, "External Shocks, Purchasing Power Parity and The Equilibrium Exchange Rate", The World Bank Economic Review, Vol. 7, No: 1, 1993.
- Devecioğlu, Tayfun, "Güç Merkezden Kaçıyor", Milliyet, 14.4.1994.
- Erez, Yalım, "5 Nisan Kararları ve Kur Politikası", Ekonomik Forum, TOBB, Haziran, 1994.
- Erkan, Hüsnü, "Beş Nisan Önlemleri Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi", EGİAD Ekonomik Raporlar, No: 11, Kasım 1994.
- Gönensoy, Emre, "Döviz Kuru Politikası", 2. İktisat Kongresi II. Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, 2-7 Kasım, İzmir, 1981.
- Güngör, Tevfik, "Halk, 1994'te Daha Az Tüketti", Dünya Gazetesi, 7.12.1994.
- İmre, N. Ahmet, "İhracata Yönelik Sorunlar ve Muhtemel Çözümleri", Para ve Sermaye Piyasası, Kasım 1988, Yıl 10, Sayı 117.

- Johnson, E.G. Ovontunde, "Paranın Deverinin Düşürülmesi ve İhracat Patlaması", Çev. Canan Erkan, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Yıl. 25, Sayı 5, Mayıs 1988.
- Kazgan, Gülten, "Türkiye'de Kur politikası ve TL'nin Konvertibilitesi", Dış Açılmada Kambiyo Politikası II, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, Tarih Belirtilmemiş.
- Kızıl, Ahmet, 1980-90 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygulamalar, T.C. HDTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Müdürlüğü.
- Kurdaş, Kemal, "Kambiyo Kuru Politikası ve Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi", Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme, İstanbul, 1968.
- Machlup, F., "Devalüasyon Analizinde Nisbi Fiyatlar ve Toplam Harcama", Devalüasyon Seçme Yazılar, Çev. Necati Mumcu, İstanbul Ün. Yay. No: 1508, İstanbul, 1971.
- Munyar, Vahap, Hürriyet Gazetesi, 3.9.1994.
- Ongon, Tuba, "Dış Ticaret ve Enflasyon", Birlik, Nisan 1993.
- Öztürk, Emin, "Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları", TCMB Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği, No: 9307, Ankara, 1993.
- Seymen, A. Dilek, "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde İhracat Kredileri ve Eximbank'ın İhracatın Gelişimindeki Rolü", DEÜ. İIBF Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 1994.
- Togan, Sübidey-Olgun, Hasan, "1980'li Yıllarda Türkiye'de İthalatın Liberalizasyonu ve Gümrük Vergilerinin Yeniden Düzenlenmesi: Bir Değerlendirme", ASO Dergisi, Yıl 13, Sayı 10, 1989.
- Çev. Ünel, Işıl, "Uluslararası Para Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi", T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği Değerlendirme Müdürlüğü Tebliği, Ankara, Tarih Belirtilmemiş.
- Yılmaz, Cahit, "Avrupa Para Sistemi: İşleyişi ve Son Gelişmeler Işığında Geleceği II", Mülkiyeliler Birliği, Sayı 161, Cilt XVII, Kasım 1993.
- Weber, E. Warren, "Amerika'nın Sabit Döviz Kuru Modeli", Çev. Halil Aksu, İktisat Dergisi, Sayı 313, 1991.

DIĞER KAYNAKLAR

- DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1983.
- DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1985.
- DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1989.
- DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1993.
- DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994.
- DİE, Dış Ticaret İstatistikleri, Kasım 1994.
- DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1992.
- DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1993.
- DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1994.
- DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (1950-1992).
- DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, 1990.
- Durum, Dış Ticarete Durum, Sayı 9, Mart-Nisan 1988.
- Dünya Gazetesi, 2.1.1995.
- HDTM, Aylık Dış Ticaret Bülteni, Temmuz-Ağustos 1994.
- ISO, 1993 Yılında İmalat Sanayi Sektörünün Durumu ve Üretim Kapasite Kullanım Oranı, Araştırma Dairesi, Yay. No: 1994/6, 1994.
- Milliyet Gazetesi, 25.2.1993
- Resmi Gazete, Sayı 20240, 11.8.1989.
- Resmi Gazete, Sayı 20444, 25.2.1990.
- Resmi Gazete, Sayı 20459, 20.6.1991.
- Resmi Gazete, Sayı 21531, 21.3.1993.
- T.C. Merkez Bankası, Aylık İstatistik Bülteni, Ekim 1994.
- T.C. Merkez Bankası, Üç Aylık Bülten, Temmuz-Eylül 1994.
- T.C. Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1984.
- T.C. Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1985.
- T.C. Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1986.
- T.C. Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1988.
- T.C. Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1993.
- Trend, 5 Nisan Kararları, Özel Ek, 10 Nisan 1994.

EK: RAKAMLARLA TÜRK DIŞ TİCARETİ (1980-1993/94)

Mal Gruplarına Göre İthalat

	1980	1981	1982	1983	1984	1985*	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
YATIRIM MALLARI	1581	2207	2324	2317	2659	2603	3474	3817	3989	3845	5928	6052	6772	9566
İnşaat malzemesi	152	167	210	201	248	279	482	695	671	690	769	821	792	955
Makine-Tecchizat	1429	2040	2114	2116	2411	2320	2981	3041	3287	3135	5069	5140	5885	8520
Hayvancılık	-	-	-	-	-	4	11	81	31	20	90	91	95	91
TÜKETİM MAL.	170	179	181	242	474	905	1161	1161	1110	1389	2885	2910	2971	4116
HAMMADELER	6158	6547	6338	6676	7624	7836	9180	9180	9237	10558	13489	12085	13128	15747

* Yeni düzenlemeye göre

Kaynak: TCMB Yıllıkları, 1984, 1986, 1990, 1992, 1993

İhracatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
I. OECD ÜLKELERİ	1679	2263	2555	2759	3739	4106	4292	6443	6707	7177	8795	8855	9345	9067
A. AB ÜLKELERİ	1299	1564	1801	2066	2780	3203	3263	4867	5098	5415	6881	7041	7601	7288
B. DİĞER OECD ÜL.	380	699	754	693	959	902	1029	1576	1608	1761	1914	1813	1410	1777
II. İSLAM ÜLKELERİ	655	1975	2769	2637	3001	3408	2607	3083	3529	2875	2945	2729	2782	2804
III. DOĞU AVRUPA ÜL.	516	352	332	245	283	334	310	334	609	1029	985	1151	646	763
IV. DİĞER ÜLKELER	58	110	88	85	108	109	246	328	816	545	682	856	1257	1678

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Çeşitli Sayılar.
DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ekim 1994.

CİB Dengesi (1980-1993)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985*	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
CİB Dengesi	-3408	-1936	-952	-1923	-1439	-1013	-1465	-806	1596	961	-2625	258	-943	-6380

Kaynak: TCMB, Üç Aylık Bülten, Temmuz-Eylül, 1994

Mal Gruplarının Toplam İthalat İçindeki Payı

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
YATIRIM MALLARI	19.97	24.70	26.28	25.08	24.72	22.94	31.28	26.96	27.82	24.34	26.58	28.75	29.61	23.01
TÜKETİM MALLARI	2.14	2.00	2.04	2.62	4.40	7.97	8.60	8.20	7.74	8.79	12.93	13.82	12.99	13.98
HAMMADELER	77.86	73.2	71.68	72.29	70.88	69.08	60.10	64.84	64.43	66.85	60.48	57.41	57.40	53.50

Kaynak: Ek Tablo I'den yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

	1980	1981	1982	1983	1984	1985*	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
I. OECD ÜLKELER	3583	4279	4434	4481	5557	6361	7303	9030	9237	9908	14225	14070	15429	19974
A. AB ÜLKELERİ	2360	2632	2565	2775	3316	3895	4564	5667	5894	6058	9328	9221	10043	12949
B. DİĞER OECD ÜLK.	1222	1647	1868	1705	2240	2466	2738	3363	3343	3849	4897	4849	5382	7024
II. İSLAM ÜLKELERİ	3276	3599	3802	3703	3903	3744	2139	3152	2935	2926	3854	3188	3414	3518
III. DOĞU AVRUPA ÜL.	830	847	427	802	949	653	871	968	1102	1493	2209	2024	976	1082
IV. DİĞER ÜLKELER	219	207	178	248	346	583	790	1006	1060	1434	2014	1763	1815	2588

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Çeşitli Sayılar.
DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ekim 1994.

İthalatın Sektörel Dağılımı (%)
(1980-1994)

Yıllar	Tarım Ürünleri	Değişme (%)	Maden Ürünleri	Değişme (%)	Sanayi Ürünleri	Değişme (%)	Toplam İthalat Milyon \$
1980	0.65	40.0	39.14	190.0	60.21	20.1	7.909
1981	1.40	144.5	38.93	12.6	59.67	11.9	8.933
1982	1.99	41.0	42.28	7.3	55.72	-7.6	8.842
1983	1.50	-21.6	37.27	-8.0	61.24	14.8	9.235
1984	3.88	202.4	33.88	5.9	62.24	18.4	10.756
1985	3.31	-10.2	31.97	-0.5	64.72	9.7	11.343
1986	4.12	21.8	19.32	-40.8	76.59	15.8	11.104
1987	5.53	71.1	21.43	41.4	73.04	21.6	14.157
1988	3.48	-36.2	19.93	-5.8	76.59	6.2	17.335
1989	6.59	108.5	18.38	1.6	75.03	7.9	18.792
1990	5.91	26.6	17.89	37.4	76.20	43.4	22.302
1991	3.84	-38.7	14.21	-25.0	81.95	1.5	21.047
1992	5.15	45.9	13.36	2.1	81.49	8.1	22.870
1993	5.65	41.2	10.33	-0.4	84.01	-32.7	29.429
1994*	4.78	-27.3	2.03	-2.4	13.06	-22.8	25.270

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı Kayıtları

* Geçici

İhracatın Sektörel Dağılımı (%)
(1980-1994)

Yıllar	Tarım Ürünleri	Değişme (%)	Maden Ürünleri	Değişme (%)	Sanayi Ürünleri	Değişme (%)	Toplam İthalat Milyon \$
1980	57.45	24.4	6.56	44.2	35.99	33.4	2.910
1981	47.19	32.8	4.11	1.3	48.70	118.7	4.702
1982	37.25	-3.6	3.05	-9.4	59.70	49.8	5.746
1983	32.83	-12.1	3.30	7.7	63.87	6.6	5.727
1984	24.52	-7.0	3.36	26.9	72.12	70.6	7.133
1985	21.61	-1.7	3.06	1.7	75.33	16.5	7.958
1986	25.29	9.7	3.31	1.2	71.40	-11.2	7.456
1987	18.18	-1.8	2.67	10.3	79.15	51.5	10.190
1988	20.08	26.4	3.23	38.5	76.69	10.9	11.662
1989	18.31	-9.1	3.55	9.5	78.14	1.6	11.624
1990	18.11	10.3	2.52	-20.8	79.37	13.2	12.959
1991	19.74	14.3	2.10	-12.6	78.16	3.3	13.593
1992	14.97	-17.9	1.80	-7.5	83.23	15.3	14.719
1993	15.41	7.3	1.55	-9.8	83.04	4.0	15.348
1994*	13.57	3.9	1.50	13.8	84.92	20.7	18.105

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı Kayıtları

* Geçici